

EL LLIBRE QUE EXPLICA LO QUE HA DE SER
UN BON MERCADER I LA FORMACIÓ
MERCANTIL AL SEGLE XV

NICOLAU LÓPEZ ESPINASA

DIRECTORS:

DRA. ROSER SALICRÚ I LLUCH

DR. LLUÍS CIFUENTES I COMAMALA

TUTOR:

DR. ANTONI RIERA I MELIS

Màster en Cultures Medievals

Universitat de Barcelona

Juny 2017

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

ÍNDIX

1. INTRODUCCIÓ	5
2. ANÀLISI DE LES FONTS.....	11
2.1. Estat de la qüestió.....	11
2.1.1. Els manuals de mercaderia	11
2.1.2. Una síntesi sobre els diversos manuals de mercaderia editats.....	17
<i>Memoria de tucte le mercantie</i>	19
<i>Libro di divisamenti di paesi e di misure di mercatantie</i>	20
<i>Zibaldone da Canal</i>	22
<i>Tarifa zoè noticie dy pexi e mexure di luoghi e tere</i>	23
<i>Llibre de coneixences d'espècies</i>	24
<i>La pratica di mercatura datiniana</i>	25
<i>Ricordanza di robe</i>	26
El manual de Saminiato de' Ricci	26
<i>Richordo di molti pessi chome tornono</i>	
<i>dall'una cità al'altra</i>	28
El <i>Memoriale</i> de Francesco Bentaccordi	28
<i>Libro di gabelle, e pesi, e misure di più e diversi luoghi</i>	29
<i>Libro di mercantie et usanze de' paesi</i>	30
<i>Libro dell'arte di mercatura</i>	31
3. EL <i>LLIBRE QUE EXPLICA LO QUE HA DE SER UN BON MERCADER</i>	35
3.1. La descripció del manuscrit.....	35
3.2. Consideracions sobre la font	39
3.2.1. Autoria	39
Domingo Pau.....	39
Galceran Altimir.....	41
Gaspar Montmany	44
3.2.2. Datació.....	49
3.2.3. Lloc de realització	54
3.2.4. El contingut: anàlisi de les parts del manuscrit	57
El <i>Llibre de l'art de la mercaderia</i>	60
Deontologia mercantil	61
Qualitats del mercader.....	61

Consells sobre l'exercici del comerç.....	69
Recull d'informació comercial	75
L'eina fonamental de la instrucció del mercader.....	77
Taules per al càlcul d'interessos	80
El <i>Llibre de l'art de l'àbac</i>	81
El <i>Llibre de l'art mercantívol</i>	91
4. LA FORMACIÓ DEL MERCADER.....	97
4.1. El procés formatiu	100
4.1.1. La primera educació: la formació no reglada	101
4.1.2. La primera ensenyança: llegir i escriure.....	104
4.1.3. L'ensenyament avançat: el càlcul.....	106
4.1.4. La pràctica a l'empresa.....	111
4.2. Els centres d'ensenyament	113
5. CONCLUSIONS	117
6. BIBLIOGRAFIA	125
APÈNDIX.....	133
Criteris d'edició.....	135
Edició del text	137
ANNEX	165
Taula de manuals editats	167

1. INTRODUCCIÓ

A casa nostra, l'ús dels manuals de mercaderia com a font per a l'estudi de la història econòmica i, més concretament, del món mercantil ha estat escàs i puntual. Probablement, el fet que tradicionalment s'hagués considerat el fenomen de la redacció d'aquestes obres com quelcom més propi dels mercaders italians, portà la historiografia a tractar-les des d'una òptica exclusivament italiana. Com a conseqüència d'això, si bé a la península Itàlica el seu ús per a l'estudi no només de l'economia medieval, sinó també dels fenòmens socials i culturals que se'n desprenen, ha estat fonamental, a la península Ibèrica els manuals de mercaderia com a font han passat bastant desapercibuts, més enllà de mencions puntuals en els estudis relacionats amb els mercaders i el comerç. No fou fins a la publicació, l'any 1981, de l'edició i estudi del *Llibre de coneixences d'espècies*, titulat *El primer manual hispànic de mercaderia (siglo XIV)*, per part del professor Miguel Gual Camarena, que es posà de relleu la presència de manuals d'aquestes característiques dins els territoris de la Corona catalanoaragonesa i dels regnes hispànics en general. A partir de llavors, algunes investigacions han tractat tangencialment aquestes fonts, però sempre de forma secundària i, tot sovint, com a complement d'altres tipus de documentació molt més difosos.

Aquest tractament no ha fet justícia a un tipus de font tan ric com són els manuals de mercaderia. Es tracta d'unes obres vives i vitals, en constant evolució, que presenten una imatge fidedigna i dinàmica de la realitat econòmica del passat. En elles es troba la informació que tot mercader necessitava sobre les places comercials, els productes i mercaderies d'arreu del món conegut o freqüentat comercialment, en especial les espècies, sobre les tendències dels mercats, les transaccions econòmiques, les relacions entre diversos territoris, el comerç d'importació i exportació, i les rutes comercials, fires, mercats, lletres de canvi, salaris i preus, entre d'altres elements de naturalesa mercantil. Eren també extenses guies comercials que aportaven llum sobre els laberíntics sistemes de pesos, mesures i monedes medievals, així com al correcte desenvolupament de les empreses, el noliejament de vaixells, i la realització de contractes i pagaments, ja sigui de les taxes i impostos, ja sigui de les retribucions als oficials. Eren eines que servien per aprendre a dominar les companyies, els intercanvis i les rendes. Actuaven, a més, com a grans compilacions dels elements de formació mercantil, com per exemple l'aritmètica, i els valors morals i les pautes de comportament que s'esperaven dels bons mercaders. En definitiva, els manuals de mercaderia són els vius retrats de la realitat mercantil, de la

pràctica de l'ofici i de l'ambient en què es movien aquells que es dedicaven al comerç, és a dir, com vivien, com actuaven, com es formaven i com desenvolupaven la seva professió.

Tot i que es tracta de la font històrica més polifacètica i variada per a l'estudi del món mercantil en totes les seves vessants, no hem d'oblidar que, com a tal, presenta algunes limitacions, com per exemple la seva inseguretats cronològica, ja que sovint s'han de datar de forma indirecta i amb l'ajuda d'altres fonts. A més, no solen conservar-se els manuscrits originals, sinó les còpies posteriors, que probablement han patit un seguit de revisions i modificacions, afegits o retallades d'èpoques diverses. Per aquest fet, no s'ha de descartar la possibilitat que en aquestes obres hi hagi hagut la intervenció de diverses mans.

El present treball sorgeix de la necessitat de posar de relleu la importància dels manuals de mercaderia com a font històrica fonamental per a l'estudi del món mercantil a la Corona d'Aragó i a la Mediterrània en general. Així mateix, vol esdevenir un incentiu per a noves investigacions que aprofundeixin en els diversos aspectes que aquestes obres presenten, no sols per a l'estudi de l'economia medieval, sinó també per aquelles qüestions relacionades amb el món de la cultura, la societat i les mentalitats, entre d'altres.

Amb aquesta finalitat, per tant, el present Treball Final de Màster neix de les bones relacions entre la Universitat de Barcelona i la Institució Milà i Fontanals del Consell Superior d'Investigacions Científiques (IMF-CSIC) a Barcelona, que han permès la realització, sota la direcció de la Dra. Roser Salicrú i Lluch i del Dr. Lluís Cifuentes i Comamala, d'aquesta investigació, la qual s'insereix en el marc dels projectes de recerca «Tripulacions, armaments, construcció naval i navegació a la Mediterrània medieval» (MINECO HAR2013-48433-C2-1-P) i «Ciència vernacle a la Corona d'Aragó i al seu context romànic (segles XIII-XVI)» (MINECO FFI2014-53050-C5-3-P), així com del grup de recerca consolidat per la Generalitat de Catalunya «La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani» (CAIMMed-2014 SGR 1559).

La nostra recerca entronca amb la voluntat manifesta que, ja fa anys, el Dr. Antoni Riera Melis –que molt amablement ha accedit a tutoritzar aquest treball– va manifestar de continuar l'estudi que, l'any 1974, inicià el Dr. Francesc Sevillano Colom sobre el *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, manual de mercaderia medieval que actualment es conserva a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), sota la signatura DIV-

37B/2, però que fins ara no havia culminat.¹ L'examen que en realitzà Sevillano, per bé que imprescindible, és una presentació preliminar. Uns anys més tard, el Dr. Álvaro Santamaría Arández també s'aproximà a la mateixa qüestió. Encara no existeix, però, una anàlisi completa i exhaustiva d'aquesta obra tan poc estudiada, i tampoc una edició. Per aquest motiu, la nostra recerca es presenta com la gènesi d'un estudi i edició complet del segon exemplar de manual de mercaderia medieval conservat per a l'àmbit català, després del ja citat *Llibre de coneixences d'espècies* editat per Miguel Gual Camarena.

Així doncs, tres són els objectius d'aquest treball. En primer lloc, la presentació d'una visió renovada del coneixement actual sobre els diversos manuals de mercaderia editats, mitjançant la presentació d'un nou estat de la qüestió, complet i actualitzat. En segon lloc, l'aportació de noves perspectives per a la coneixença dels manuals de mercaderia de la Corona d'Aragó, a partir d'una anàlisi aprofundida del *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*. Una de les principals aportacions d'aquest estudi és posar ordre a les coses que se saben sobre aquest manuscrit, a partir d'una anàlisi directa de la font. En aquesta, s'ha procurat desfer les confusions terminològiques que hi havia entre manual i compilació de manuals, obra i miscel·lània; autor, compilador i copista; datació i origen de la compilació, i datació i origen de les obres que conté. En aquest sentit, cal dir que el Dr. Javier Docampo Rey ja n'havia fet una primera anàlisi ordenada centrada en l'aritmètica, que anava més enllà de les presentacions preliminars de Sevillano i Santamaría. I, finalment, la presentació de la formació de l'ofici i del model ideal del bon mercader, la imatge que el comerciant vol oferir de si mateix com a símbol distintiu propi del seu estament i el comportament que la societat li exigeix.

Els Treballs Finals de Màster impliquen unes limitacions que condicionen la recerca, i que són principalment dues: l'extensió i el temps. Pel que fa a la primera, l'extensió del treball resulta excessivament reduïda per a presentar una anàlisi completa i exhaustiva de les fonts, així com uns resultats concloents. En relació a la segona limitació, el temps, aquest també condiciona severament l'aprofundiment que hom pot fer a la temàtica tractada, ja que, en la majoria dels casos, la durada de la investigació és escassa.

Per tant, a causa de les esmentades restriccions inherents a aquest tipus de treballs, no ha estat possible l'anàlisi exhaustiva d'una obra tan complexa com és el manual de mercaderia presentat, el qual, com veurem, està conformat per un conjunt de materials

---

¹ Francesc Sevillano anuncià l'any 1979 que l'edició completa del manual es realitzaria a la IMF-CSIC de la mà del Dr. Emilio Sáez i del Dr. Antoni Riera, els quals mai van arribar a realitzar-la, Sevillano, *Un manual mallorquí*, p. 530

diversos i una estructura poc convencional. És per això que s'ha optat per realitzar una primera presentació ordenada del manual des d'una òptica interdisciplinària. Seguint la filosofia del Màster en Cultures Medievales i aplicant els coneixements adquirits, s'ha presentat un treball on matèries tant diverses com complementàries s'han unit amb la finalitat de realitzar un estudi complet, exhaustiu i rigorós. D'aquesta manera, mentre que la Història, la Paleografia i la Codicologia, per exemple, han servit per analitzar el contingut del *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, la Filologia ha estat utilitzada per fer l'edició crítica del text.

Ateses les limitacions exposades, hem acotat l'estudi a una introducció sobre les característiques principals de l'obra, amb l'objectiu d'aportar llum sobre els seus punts més foscos i complexos, com la datació, el lloc de realització o l'autoria. A través de l'anàlisi del manuscrit hem pogut matisar, ampliar o refutar les hipòtesis existents sobre aquests aspectes, alhora que n'hem pogut proposar de noves.

Especial atenció han rebut els capítols dedicats a la formació professional, moral i de comportament. Amb la intenció de reconstruir el procés formatiu del mercader medieval i la imatge tipus que aquests volien presentar de si mateixos, així com el comportament que la societat els exigia, hem relacionat la informació procedent de diverses investigacions dels manuals de mercaderia i del *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*. Atès que es tracta d'un manual inèdit, ha resultat del tot imprescindible realitzar l'edició crítica dels apartats dedicats a les consideracions morals, virtuts, habilitats i comportament del bon mercader, així com els relatius als consells sobre el desenvolupament de l'ofici, tant des de la vessant teòrica com des de la vessant pràctica.

Per tal de dur a terme les nostres investigacions, ha estat necessari l'ús d'una base de dades que permetés la relació no sols de bibliografia, sinó també d'obres manuscrites i de persones vinculades a la font estudiada. La base de dades utilitzada és *Sciència.cat DB*,² una eina en línia pertanyent a la línia de recerca dirigida pel Dr. Lluís Cifuentes i Comamala. Aquesta base de dades publica de manera interrelacionada la informació sobre la ciència i la tècnica en català dels segles XIII al XVI: obres, manuscrits i impresos antics, documents, bibliografia, persones i vocabulari tècnic. Entre els materials

---

² *Sciència.cat DB* [en línia], Universitat de Barcelona. <<http://www.sciencia.cat/db/scienciadat-db.htm>> [Consulta: 15 juny 2017]. Vid. CIFUENTES I COMAMALA, Lluís, *Sciència.cat: un corpus digital de la ciència i de la tècnica en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, dins *Els catalans a la Mediterrània medieval: noves fonts, recerques i perspectives*, a cura de Lluís Cifuentes i Comamala; Roser Salicrú i Lluch; M. Mercè Viladrich i Grau (eds.), Roma - Barcelona, Viella - Institut de Recerca en Cultures Medievales (IRCVM - Medieval Cultures, 3), 2015, pp. 41-55.

considerats hi ha els manuals de mercaderia, com és el cas del *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*. Hem pogut utilitzar aquest recurs per classificar i extreure la nostra bibliografia, i col·laborem en la descripció en curs de la font.

Sciència.cat DB ens ha permès, d'aquesta manera, no sols el buidatge i manteniment de la bibliografia relativa als manuals mercantils, sinó també la localització de les persones i els llocs que apareixen al manuscrit estudiat. Igualment, també ens ha permès l'oportunitat de relacionar aquests elements entre si, de la mateixa manera que ha generat la possibilitat de connectar manuscrits i documents diversos. Per contra, el projecte de recerca «Tripulacions, armaments, construcció naval i navegació a la Mediterrània medieval», dirigit per la Dra. Roser Salicrú i Lluch, ens ha proporcionat les reproduccions fotogràfiques digitals en color del manuscrit DIV-37B/2³, a partir de les quals s'ha desenvolupat l'estudi de l'obra, ja que, de moment, no ha estat possible la consulta del manual original, conservat a l'Arxiu del Regne de Mallorca, la qual es durà a terme en una fase posterior.

Així mateix, la col·laboració amb aquest projecte, amb seu a la Institució Milà i Fontanals de CSIC a Barcelona, ens ha permès gaudir d'una estada temporal de 12 mesos (des del 7 de novembre de 2016 al 6 de novembre de 2017) a l'esmentada institució. Allà, hem pogut treballar còmodament, fent ús dels seus recursos, despatxos i biblioteca, així com d'un entorn cooperatiu de doctorands, becaris en formació i d'investigadors consolidats, que ens ha estat molt útil per a l'elaboració del treball.

En definitiva, seguint la metodologia que acabem de descriure, el treball s'ha desenvolupat seguint la següent estructura. A partir d'una presentació sobre els manuals de mercaderia, en la qual es posa de relleu la funció que aquests tenien com a elements fonamentals de la instrucció dins la carrera mercantil, es proposa una síntesi actualitzada sobre les diverses edicions d'aquestes fonts. A continuació, un cop introduïts la resta de manuals, es prossegueix amb la descripció i l'anàlisi del *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, destacant-ne els apartats dedicats a l'educació de l'aprenent a mercader quant a l'assimilació de les virtuts morals i les pautes de comportament, així com dels consells referits a la pràctica de l'ofici i al correcte desenvolupament dels negocis. Un cop presentat tot això, s'afegeix un capítol dedicat al procés de formació professional pel que fa a les qüestions tècniques relatives a la pràctica de l'ofici. Després de les conclusions finals i d'un apartat dedicat a la bibliografia, tanquen el treball un

---

³ La digitalització d'aquest manuscrit ha estat possible gràcies al projecte de recerca «Tripulacions, armaments, construcció naval i navegació a la Mediterrània medieval».

apèndix on es proporciona l'edició crítica dels fragments seleccionats del manuscrit i un annex, el qual conté una taula resum dels manuals de mercaderia actualment editats i de la seva informació principal.

2. ANÀLISI DE LES FONTS

2.1. Estat de la qüestió

2.1.1. Els manuals de mercaderia

Segons una esquematització del professor Federigo Melis, per a l'Edat Mitjana les fonts escrites d'àmbit comercial es poden agrupar en dos grans blocs: els textos sorgits de la pròpia activitat empresarial, com podrien ser les lletres de canvi o els llibres de comptes; i els textos relatius a la formació professional i de consulta, entre els que destaquen els manuals d'àbac o d'aritmètica comercial, els portolans i els manuals de mercaderia.⁴

Els manuals de mercaderia eren grans compilacions fetes pels propis mercaders que recollien informació d'interès per al desenvolupament del comerç. Solien contenir dades relatives a les equivalències de monedes, pesos i mesures de diversos països, notícies i costums comercials i informació referent a les places més importants. No era estrany que dediquessin parts més o menys extenses a qüestions com l'aritmètica comercial i la deontologia del propi ofici del mercader, juntament amb altres qüestions d'interès.

S'ha considerat que el nucli inicial de les dites guies comercials seria aquest compendi de canvis i equivalències monetàries i de pesos i mesures que, de fet, està present en tots els manuals. En un període on la transmissió de les notícies i els coneixements era tan lenta i costosa, com diversos eren els sistemes de pesos, mesures i monedes, es feia necessària la compilació d'informació que ajudés els mercaders a orientar-se entre aquesta diversitat per tal de dur els seus negocis a bon port. Aviat es començaren a afegir a aquestes primerenques recopilacions notícies i costums relatius a les places que els comerciants acostumaven a freqüentar. Així, a partir del segle XIII començaren a proliferar textos d'aquest tipus dins l'òrbita del món mercantil cristià, amb una finalitat no sols pràctica i informativa, sinó també didàctica, en estreta relació amb la formació del mercader.⁵

En aquest sentit, s'ha discutit molt sobre si es tractava de textos escolàstics i, per tant, lligats a les escoles on es formarien els mercaders, o bé si nasqueren en el si de les empreses mercantils.

---

⁴ CIANO, *La «pratica di mercatura»*, p. v.

⁵ CIFUENTES, *La ciència en català*, p. 310.

D'una banda, s'havia considerat, ja des del segle XVIII,⁶ que aquestes obres, tot sovint realitzades per mercaders experimentats, eren compilacions amb un marcat caràcter privat que es transmetien de generació en generació i en les quals es guardaven gelosament els secrets i les regles de la companyia comercial que les havia fet compilar. Per tant, segons aquesta visió defensada, entre d'altres, per Armando Saporì i Ugo Tucci, es tractava de manuals d'ús intern de les empreses, que es guardaven amb zel per tal de desenvolupar els negocis correctament a les diverses places comercials, a mode de recordatoris i directrius pel correcte funcionament de l'empresa, així com elements de formació dins la pròpia companyia. Segons Ugo Tucci, a diferència dels llibres d'àbac, que tenien el seu origen en les escoles i el contingut dels quals sovint acabava allunyant-se de la realitat mercantil, presentant problemes de caràcter teòric que no es corresponien amb el món real, els manuals de mercaderia asseguraven una estreta adherència a aquesta realitat. Producte d'una formació pràctica en el si de les companyies, defensa Tucci, els manuals de mercaderia patiren els canvis i les transformacions de l'organització i la tècnica mercantil, ja que no els podien ignorar, perquè vivien en permanent contacte amb la realitat pràctica de l'ofici. És per això que tots els manuals estudiats són en certa mesura diferents entre si, deixant de banda les similituds característiques del gènere.⁷ Encara més enllà va Armando Saporì, quan afirma que aquesta diversitat formal venia donada per la naturalesa dels seus compiladors, tots ells mercaders, que adaptarien els textos a les necessitats específiques de cada companyia.⁸

D'altra banda, autors com Federigo Melis o Cesare Ciano entenen els manuals de mercaderia com el resultat d'una activitat "editorial" sorgida de les escoles.⁹ Segons aquests autors, els copistes farien amb els manuals de mercaderia el que ja feien amb les obres religioses, literàries, jurídiques o mèdiques, per a les quals ja hi havia una demanda i un moviment de reproducció a gran escala que hi responia. Així, grans mercaders, com els de la companyia Datini, comprarien els seus propis manuals de mercaderia, ja fos directament als copistes o a través dels jueus revenedors de llibres amb els quals solien tenir relacions, per tal de regir i gestionar els seus negocis.¹⁰ Partint d'aquesta base, els manuals de mercaderia no serien pas una eina privada, continent dels secrets professionals de les empreses que els haurien fet redactar, sinó més aviat el contrari: serien el resultat

---

⁶ PAGNINI, *Della decima*, vol. IV, p. xii.

⁷ TUCCI, *Manuali di mercatura*, pp. 220-222.

⁸ SAPORÌ, *Il mercante italiano*, pp. 98-99.

⁹ MELIS, *Aspetti della vita economica*, p. 118; CIANO, *La «pratica di mercatura»*, p. 35 i ss.

¹⁰ CIANO, *La «pratica di mercatura»*, p. 36.

de les ensenyances de les escoles on els mercaders anirien a aprendre els fonaments del seu ofici. Per tant, es tractaria ni més ni menys que d'obres amb un caràcter eminentment públic i amb una buscada utilitat civil. Aquest origen escolar, però, seria només el punt de partida del futur manual. A partir del moment en què el text fos adquirit per una família de mercaders o per una companyia, aquest patiria diverses fases d'actualització i desenvolupament a partir de la informació adquirida amb la pròpia experiència pel nou propietari i amb les dades extretes d'altres obres, la correspondència i altres fonts del seu interès. S'aniria adaptant, així, a les necessitats d'aquell qui l'adquiria, passant de ser una obra purament escolar a una compilació molt més personal i funcional.¹¹

El punt mig entre aquestes dues tesis extremes hem de buscar-lo en els plantejaments d'autors com Miguel Gual Camarena o Robert S. Lopez. Segons la visió d'aquests autors, no es pot considerar que els manuals de mercaderia continguin secrets empresarials que poguessin ser ambicionats per les cases rivals, ja que bona part de la informació que contenien estava extreta de fonts oficials de fàcil accés, com ara les tarifes de duana, les ordinacions monetàries, els privilegis reials i altres disposicions comercials.¹² A més, cal tenir present que les empreses d'una certa rellevància no estaven constituïdes, ni molt menys, per grups familiars tancats. Sovint, tal i com ha exposat Armando Sapori, s'incorporaven a les companyies persones estranyes a la casa que passaven a ser part activa de la vida de l'empresa. Aquests integrants forans solien passar de societat en societat, on compartien i adquirien coneixements, creant d'aquesta manera una gran xarxa de circulació d'informació de la mà dels factors, socis i col·laboradors de les empreses comercials, a la qual s'afegien els aprenents i deixebles, els escrivans i la resta de figures relacionades amb el món comercial.¹³ Aquesta informació, que era d'ús generalitzat i ben coneguda per tothom, era una de les fonts principals que nodria els manuals de mercaderia, molts d'ells fruit també de l'experiència personal dels autors. A tot això, Robert S. Lopez i Gabriella Airaldi conclouen que, si realment aquestes obres haguessin estat secretes, s'haurien hagut de distingir per la seva originalitat però, en canvi, gairebé totes elles reproduïen amb poques variants pàgines senceres d'altres manuals, sovint sense ni tan sols actualitzar-ne les dades.¹⁴

---

¹¹ Ibidem, pp. 37-39.

¹² GUAL, *El primer manual hispánico*, p. 11.

¹³ SAPORI, *Studi di Storia*, vol. 1, p. 69.

¹⁴ LOPEZ; AIRALDI, *Il più antico manuale*, pp. 103-104.

Per tant, si bé no podem considerar els manuals de mercaderia com el secret gelosament guardat per les cases comercials, tampoc no hem d'entendre'ls com el producte d'una activitat editorial amb caràcter doctrinal i públic. Al nostre entendre, van ser, tal i com encertadament apunta Gual Camarena, compilacions privades, tot i que no secretes. Sorgits en el si de les cases comercials de la mà dels seus treballadors, foren els instruments per formar i guiar els integrants de la pròpia empresa, en molts casos dispersos en les diverses places comercials, per tal que poguessin resoldre els complicats canvis de monedes, pesos i mesures entre els diversos llocs i aprendre altres qüestions relatives a l'art de la mercaderia.¹⁵

Aquest seria, per tant, el nucli principal i original de tots els manuals. S'ha considerat que la gènesi de tals compendis d'informació hauria estat el citat recull d'informació relativa als pesos i mesures, i les regles de canvis monetaris a causa de les exigències que representava el desenvolupament dels negocis en països diversos en el si del gran comerç internacional. Seria per això que aquest nucli d'informació, ordenat segons diferents perspectives geogràfiques i manipulat de forma diversa, constituïria sempre l'element fix de tots els manuals,¹⁶ mentre que la resta d'elements variaria en funció a les necessitats de cada empresa, família o autor. Ciano considera que aquest tronc comú hauria estat probablement un conjunt de plec solts més o menys unitaris que podrien haver constituït un tractat orgànic, ja que, si no, no s'explicarien les semblances en l'ordre de distribució de la matèria entre els diversos manuals.¹⁷ En aquest sentit, M. Gual indica que, si bé no es coneix aquesta font primitiva, podríem considerar el *Llibre relatiu a les belleses del comerç i a la coneixença de les bones i males mercaderies i la seva falsificació*, un manual d'origen àrab atribuït a al-Dimišqī i compilat entre els segles XI i XII, com una de les seves primeres derivacions.¹⁸

En relació amb aquesta base comuna d'informació dels manuals de mercaderia es presenta, però, un problema al qual cal fer front. Sovint, aquest compendi de dades era reproduït d'un manual a un altre sense ser modificat ni actualitzat, cosa que feia que aquestes elaboracions patissin el risc de néixer pràcticament desfasades, si tenim en compte que es transmetien gairebé sense modificacions dades i materials procedents

---

¹⁵ GUAL, *El primer manual hispànic*, p. 11.

¹⁶ TUCCI, *Manuali di mercatura*, p. 216.

¹⁷ CIANO, *La «pratica di mercatura»*, p. 37.

¹⁸ Analitzat i editat parcialment a: SAYOUS, André Émile, *Un manuel arabe du parfait commerçant (XIe siècle environ de notre ère)*, "Annales d'histoire économique et sociale" 3/12 (1931), pp. 577-580.

d'èpoques diverses.¹⁹ Tucci explica aquesta situació en base a la modesta preparació i al limitat bagatge cultural d'alguns dels compiladors d'aquestes obres, que no serien capaços de sotmetre a un examen crític rigorós les dades que usaven per a la redacció dels seus manuals, les quals, en alguns casos, podien estar ja superades o ser de dubtosa veracitat.

Ara bé, al nostre entendre, potser es tractaria d'una conclusió una mica precipitada. Si bé és cert que alguns compiladors podrien correspondre a aquest perfil, en general hauríem de considerar aquesta dinàmica més en la línia d'una falta d'interès real per modificar la informació que no pas en la manca del bagatge cultural o dels coneixements pràctics necessaris per contrastar-la. El propi Tucci reconeix que el que es pretenia amb aquests compendis de canvis i equivalències de monedes, pesos i mesures, i de notícies i costums de les diverses places era donar una perspectiva general del món dels negocis, de la qual el mercader extreia una resposta ràpida i orientativa a certes qüestions relatives a territoris dels quals, en molts casos, no posseïa una experiència directa. A més, gran part de les relacions metrològiques i monetàries restaven immutables durant molt de temps, de la mateixa manera que ho feien les rutes comercials i els usos i costums propis de cada territori. Poc o molt, les transformacions en el comerç es feien de forma progressiva i, sovint, limitada a determinats sectors i àmbits.²⁰ És per això que l'interès per mantenir la informació actualitzada i contrastada era relatiu, atès que l'ús de les dades era merament orientatiu. Un cop el mercader començava la seva formació pràctica i s'avesava a treballar en una determinada plaça o un determinat sector, suplïa les carències del manual amb l'experiència. Arribat aquest moment, si ho considerava oportú, podia actualitzar els elements del text. No s'ha d'oblidar que els manuals buscaven presentar una informació tan general i completa com fos possible, i és probable que algunes de les dades que s'hi exposava fossin consultades molt puntualment. En aquest sentit Robert S. Lopez i Gabriella Airaldi apunten que si bé els autors originals d'aquestes obres tractaven amb cura les notícies que no coneixien amb certesa, els qui les reproduïen copiaven sense gairebé modificar-ne el contingut, possiblement confiant que els pesos, les mesures, els itineraris i dies de fires rarament canviaven.²¹

Aquest nucli primari, tanmateix, s'aniria ampliant, corregint i retocant amb el temps, afegint els elements que més s'adaptessin a les necessitats dels seus posseïdors,

---

¹⁹ BORLANDI, *Il manuale di mercatura*, p. 52.

²⁰ TUCCI, *Manuali di mercatura*, pp. 216-218.

²¹ LOPEZ; AIRALDI, *Il più antico manuale*, pp. 104-105.

com ara notícies i consells, informació sobre els diversos productes, espècies i medicaments simples, aritmètica comercial, receptes, etc. i, evidentment, l'experiència personal del propi autor. Tot, en conjunt, creava unes compilacions vives i obertes, en permanent evolució, que representaven l'instrument idoni per conèixer les zones on s'intentava operar, així com els béns susceptibles de ser intercanviats i el seu valor, els sistemes de comptes vigents i les diverses càrregues i imposicions. És per això que qualsevol mercader que dirigís una empresa de certa importància procurava dotar-se'n i mantenir-lo actualitzat en la mesura de les seves possibilitats.²² Aquest manteniment del manual sovint solia recaure no només en els propis autors, sinó també en la seva descendència, que generalment també es dedicava al mercadeig.²³ Hem de considerar, però, aquests autors –juntament amb els seus continuadors– com a compiladors, ja que en la majoria dels casos el que feien era unir informació procedent de diverses fonts per a realitzar la seva obra.²⁴

Així doncs, en resum, els manuals de mercaderia foren unes compilacions privades, per bé que no secretes, que sorgiren en el si de les cases comercials i les famílies de mercaders. Els seus autors s'han de considerar com a compiladors, ja que la seva tasca principal fou la d'aglutinar i donar uniformitat a un seguit de dades diverses relatives a la pràctica del comerç. Amb aquesta finalitat, utilitzaren un ampli conjunt de fonts diverses, entre les que destaquen els reculls de canvis de monedes, pesos i mesures, als quals hom ha atribuït la categoria de nucli primitiu i original d'aquestes obres. En general, aquestes obres s'haurien transmès de generació en generació, tot i que no sembla estrany que haguessin circulat fora del seu àmbit original.

---

²² CIANO, *La «pratica di mercatura»*, p. 3.

²³ CIFUENTES, *La ciència en català*, p. 311.

²⁴ L'autor compilador és un dels tipus d'autor que reconeix Bonaventura en la seva famosa classificació dels autors. En aquesta es diferencien les figures de 1) *scriptor* o copista, aquell que escriu, sense afegir ni canviar res al text, el que han escrit els altres; 2) *compiler* o compilador, aquell que també escriu el que han escrit d'altres, però afegint-hi elements aliens, copiats d'un altre lloc; 3) *commentator* o comentador, aquell que escriu el que han escrit d'altres afegint-hi material propi; i 4) *auctor* o autor, aquell que, tot i escriure utilitzant material d'altres, és conscient que el seu propi text és el més important de tot. *Vid.* PARKES, *The influence of the concepts of ordinatio and compilatio*, pp. 115-141 i MINNIS, *Late-medieval discussions*, pp. 385-421.

2.1.2. Una síntesi sobre els diversos manuals de mercaderia editats

Tot i que els manuals de mercaderia no són un fenomen estrictament mediterrani, ni tan sols cristià, és precisament en aquest món mediterrani cristià on aquestes obres van tenir una major proliferació. No obstant això, es conserven alguns exemplars fora d'aquest àmbit. A continuació es presenten els principals manuals de mercaderia que han estat editats o referenciats.

El manual més antic del que es té constància és el ja citat *Llibre relatiu a les belleses del comerç i a la coneixença de les bones i males mercaderies i la seva falsificació*, obra escrita en àrab a Síria per Abû al-Fadhl al-Dimišqî, segurament en el segle XI o XII.²⁵ En la còpia que el conserva, elaborada al Caire el 1318, és un manual poc extens que fa un recull de diversos tipus de mercaderies, especialment productes exòtics com les pedres precioses, els perfums, espècies, teixits de luxe o colorant, i productes alimentaris com el blat, la farina, l'oli, la mel, la carn o les fruites. Conté també apartats sobre la llei dels metalls com el ferro, l'acer, el coure, el plom, el zinc o el mercuri i com reconèixer-los, i altres relatius a la compra-venda d'esclaus i animals de tir i a les principals operacions comercials i financeres, entre d'altres elements d'interès per als mercaders.

Un altre manual conservat fora de l'àmbit de la Mediterrània cristiana és una obra del segle XII d'un inspector de comerç xinès anomenat Chau Ju-kua.²⁶ Aquest text, titulat *Chu-fan-chi*, s'integra en una obra major del mateix autor, que els seus editors van traduir a l'anglès com *A description of barbarous peoples* o *Records of foregin nations*. El text, que tracta sobre el mateix territori que segles més tard va recórrer Marco Polo, està dividit en dues parts: la primera, referida a les grans rutes i places comercials asiàtiques, nord-africanes i aràbigues, entre les quals es menciona especialment Alexandria i, la segona, dedicada a les principals mercaderies de cada territori.

No obstant això, més enllà d'aquests exemples puntuals, allà on més van proliferar els manuals de mercaderia fou la península Itàlica. Coneguts amb el nom genèric de *pratiche della mercatura* –adoptat i difós per G. F. Pagnini en la seva obra *Della decima e di varie altre gravetze imposte dal comune di Firenze, della moneta e della mercatura*

---

²⁵ En relació amb l'anàlisi i l'edició parcial del text, *vid.* nota 18.

²⁶ Traduït a HIRTH, Friedrich; ROCKHILL, William Woodville, *Chau Ju-kua: His Work on the Chinese and Arab Trade in the Twelfth and Thirteenth Centuries, entitled Chu-fan-chi*, Sant Petersburg, Imperial Academy of Sciences, 1911.

de' Fiorentini fino al secolo XVI—, a Itàlia actualment es conserven en diversos arxius i biblioteques, centenars de manuals inèdits compresos entre els segles XIII i XV. A tall d'exemple assenyalo que Franco Borlandi menciona tres manuscrits de la Biblioteca Marucelliana de Florència: *Libro di mercatura nel quale sono notati i prezzi di diversi generi di commercio* (ms. C 327), *Libro in cui si tratta di Mercatura e si contengono diverse notizie di Piazze mercantili, con alcune regole di aritmetica* (ms. C 329) i *Libro di Mercanzie e cambi con le riduzioni dei prezzi secondo le diverse piazze mercantili per ordine alfabetico* (ms. C 166), així com el *Commercio reciproco tra i paesi della dominazione di Portogallo e esito delle mercanzie de' sudetti paesi ne' paesi forastieri* (ms. Panciatichiano 73) i el ms. Panciatichiano 93 de la Biblioteca Nazionale Centrale de Florència. També fa esment d'una *pratica* trobada al final d'un manuscrit de la Biblioteca Universitaria de Pavia que data de finals del Tres-cents i que conté la següent inscripció: «Questo libro è di Pagholo di Girolamo Guardi e de' sua discenti», i d'uns fragments d'un còdex de la Biblioteca Riccardiana de Florència relatiu al comerç vèneto-pullès.²⁷ Armando Saporì, per la seva banda, ha detectat aproximadament un centenar de manuals inèdits a les biblioteques i arxius de la Toscana²⁸ i Federigo Melis fa alguns esments dels manuals de mercaderia conservats als arxius i biblioteques toscans i venecians, entre les quals destaca especialment la Biblioteca Nazionale Centrale de Florència.²⁹ Ugo Tucci, per la seva banda, compara diverses *tarife* per a places concretes, entre les que destaquen *Tariffa de diversi pexi del mondo chomo se governa uno con l'altro*; *Tariffa Marcello*; *Tariffa dil viaggio di Alexandria*; *Tariffa di Constantinopoli*; i *Tariffa de diversi luogi di pesi e misure da tera a tera*.³⁰ Angela Orlandi, en el seu estudi sobre les relacions comercials de Nàpols i la Campània a través dels manuals de mercaderia, ha utilitzat 8 *pratiche* inèdites, entre les quals cal mencionar el manual venecià presentat per David Jacoby,³¹ i que es conserva a la Biblioteca Nazionale Marciana de Venècia (ms. It., Cl. XI, núm. 87 [7353]).³²

²⁷ BORLANDI, *El libro di mercatantie*, pp. xv-xvi.

²⁸ SAPORI, *Studi di Storia*, vol. 1, pp. 491-493 i BORLANDI, *El libro di mercatantie*, p. xv.

²⁹ MELIS, *Documenti per la storia*, p. 550.

³⁰ TUCCI, *Manuali di mercatura*, pp. 216 i 224-231.

³¹ Per a la presentació d'aquest manual, *vid.* JACOBY, David, *A Venetian manual of commercial practice from crusader Acre*, dins *I comuni italiani nel Regno crociato di Gerusalemme: atti del Colloquio "The Italian communes in the crusading Kingdom of Jerusalem" (Jerusalem, May 24-May 28, 1984)*, Gabriella Airdi; Benjamin Z. Kedar (eds.), Pontedecimo [Gènova], Università di Genova (Fonti e Studi, 48), 1986, pp. 403-428.

³² ORLANDI, *Scambi commerciali dell'area campana*, pp. 201 i ss.

No obstant això, tot i que tenim molts menys exemplars i són complicats de localitzar i identificar, fora d'Itàlia també es conserven manuals inèdits. En el cas de la península Ibèrica, on més referències s'han detectat és en el territori de la Corona d'Aragó. A part del manual de mercaderia editat per Miguel Gual Camarena, del qual parlarem més endavant, es coneix per un inventari de béns de l'any 1441 d'un ciutadà de Vic, probablement un mercader, fet pel notari Pere Sagrau, que existí un llibre de paper amb cobertes de pergamí titulat *Prima faç de art de mercaderia*, que actualment no es conserva.³³ Un altre manual inèdit que es conserva per a l'àmbit català és el que ocupa el present estudi, el *Llibre que explica com ha de ser una bon mercader*, del qual parlarem més endavant. Cal suposar que foren molts i diversos els textos d'aquest tipus que circularen per la Corona d'Aragó i per tota la Mediterrània, encara que són escassos els exemplars que han arribat a conservar-se. Hom ha considerat, fins i tot, que aquest gènere fou tan difós com la pròpia activitat comercial.³⁴

Fora de l'àmbit catalanoaragonès, Betsabé Caunedo del Potro ha detectat l'existència d'un manual de mercaderia portuguès conservat fragmentàriament al còdex, manuscrit, ms. CXXI, 2-19, ff. 130v-131v, segons la numeració moderna –ff. 181v-182v de la foliació antiga–, de la Biblioteca Pública d'Évora.³⁵ La còpia és un breu extret d'un manual més extens –titulat «Tratado da Preguiça e Apologia do Trabalho»–, incorporat a un manuscrit miscel·lani de medicina, aparentment per a l'ús d'una família de mercaders.³⁶

Memoria de tucte le mercantie

El manual editat més antic, però, és la *Memoria de tucte le mercantie, come caricano le navi in Alexandria, e li pesi come tornano d'una terra add un'altra*,³⁷ redactada a Pisa en el 1278. D'autor anònim, possiblement un notari o un mercader, es conserva en una còpia

---

³³ JUNYENT, *Repertorio de noticias*, p. 83.

³⁴ CIFUENTES, *La ciència en català*, p. 311.

³⁵ Tot i que Betsabé Caunedo apunta a l'Arquívio Distral – Biblioteca Municipal d'Évora com a lloc de conservació del manual, segons la base de dades BITAGAP, actualment està dipositat a la Biblioteca Pública d'Évora. Vid. CAUNEDO, *Algunos aspectos de los manuales*, pp. 803-804 i BITAGAP, manid 1508 [en línia] <<http://tinyurl.com/lrx2jqw>> [Consulta: 6 maig 2017].

³⁶ El manual comença el següent *incipit*: «Sabede que as mercadarias ssom coussas», inserit en el capítol: «Capitollo dos mesteiraes e dos que querem ganhar sua vyda em boa guissa». BITAGAP, manid 1508 [en línia]. <<http://tinyurl.com/lrx2jqw>>. [Consulta: 15 juny 2017].

³⁷ Editada i comentada a MONACI, Ernesto, *Crestomazia italiana dei primi secoli con prospetto delle flessioni grammaticali e glossario*, Città di Castello, S. Lapi Editore, 1889; i LÓPEZ, Roberto Sabatino; AIRALDI, Gabriella, *Il più antico manuale italiano di pratica della mercatura*, dins *Miscellanea di studi storici*, Gènova, Università di Genova (Fonti e Studi, 38), 1983, vol. 2, pp. 99-133.

del segle XVII a la Biblioteca Comunale de Siena. Alguns autors han considerat que, més enllà de ser el primer manual italià, també podria ser el primer de tot Occident, marcant així el punt d'inici d'aquest gènere tècnic.³⁸ El seu contingut es compon, bàsicament, d'un conjunt de records relatius a diverses mercaderies i fórmules jurídiques. Tanmateix, la còpia apareix flanquejada per una breu crònica de la ciutat de Siena i un manual d'astrologia. Cal tenir present que els manuals de mercaderia bevien de fonts tan dispars com les obres jurídiques i nàutiques, els portolans, els llibres d'àbac, d'astrologia i astronomia –entre els quals, en aquesta època, no hi ha una divisió clara–, els tractats de moral, etc. Com s'ha dit, els manuals de mercaderia no conformaven una tipologia rígida i el transvasament d'informació d'una obra a l'altra era habitual durant l'Edat Mitjana.

Libro di divisamenti di paesi e di misure di mercatantie

Seguint amb els manuals editats, el següent per ordre cronològic és el *Libro di divisamenti di paesi e di misure di mercatantie e d'altre cose bisognevoli di sapere a mercatanti di diverse parti del mondo*,³⁹ que ha gaudit d'un gran renom per les seves característiques i la completesa del seu contingut, fet pel qual se l'ha considerat com el màxim exponent de les *pratiche della mercatura* italianes. La *pratica* és a la Biblioteca Riccardiana de Florència (ms. 2441) en una còpia de 1472 de Filippo di Niccolao Frescobaldi, reproduïda al seu torn d'una altra que Agnolo di Lotto dall'Antella va fer de l'original de Francesco Balducci Pegolotti. Editada per primera vegada l'any 1766 de la mà de G. F. Pagnini, aquest la va batejar amb el títol de *La Pratica della Mercatura*, nom que va mantenir Allan Evans en la seva edició de 1936, sorgida de la voluntat d'esmenar les diverses modificacions i barreges del manuscrit conservat, en el qual s'observen capítols en llocs que no els corresponen i l'afegit d'algunes dades sobre mercaderies del XVI al final.

Pel que fa a la seva datació, Evans, a partir de diversos elements del manuscrit i de l'estudi d'una taula pasqual, conclou que l'obra hauria estat realitzada per Pegolotti durant la primera meitat del segle XIV, concretament durant les dècades de 1310 a 1340.⁴⁰

---

³⁸ ESTEVAO DOS REIS, *Os manuais de mercadores*, p. 48.

³⁹ Editat i analitzat al tercer volum de PAGNINI, Giovanni Francesco, *Della decima e di varie altre gravetze imposte dal comune di Firenze, della moneta e della mercatura de' Fiorentini fino al secolo XVI*, Lisboa - Lucca [Florència], Giuseppe Bouchard, 1765 - 1766, 4 vols. i EVANS, Allan (ed.), *La pratica della mercatura*, Cambridge, The Mediaeval Academy of America, 1936.

⁴⁰ EVANS, *La pratica della mercatura*, pp. xiii-xv.

Quant a l'autor, se sap que era un florentí que treballà com a factor de la companyia dels Bardi⁴¹ durant la primera meitat del segle XIV. Fill de Balduccio Pegolotti i germà de Rinieri di Balduccio Pegolotti, ambdós ciutadans reputats amb llocs importants dins el Comú de Florència i de la companyia dels Bardi, Francesco entrà a formar part de les files de l'empresa a partir de 1310, un dels moments més àlgids de la casa comercial. En aquesta època la societat no només actuava com a banca privada amb connexions a diverses places d'arreu de la Cristiandat i de les dues ribes de la Mediterrània, sinó que també efectuava transaccions comercials de compravenda i transport de diverses mercaderies. Per tant, s'ha de considerar, com diu Evans, que el seu aprenentatge ja l'hauria realitzat temps abans de la seva entrada en la nòmina dels Bardi, ja que aquest fet demostra que Pegolotti hauria adquirit una experiència considerable abans de ser contractat.⁴² Les seves tasques com a factor i com a representant del Comú de Florència el van dur a Anvers, Londres, Liorna, Montpeller, Aigüesmortes, Xipre, Nàpols, Armènia i altres zones d'Orient.

D'aquesta manera, Pegolotti creà un manual eclèctic, complet i amb voluntat de ser una obra comprensible a lectors de diferents nacions i d'interessos variats. Amb aquest objectiu es basà fonamentalment en els seus propis coneixements, extrets del seu bagatge com a factor arreu del món, i en fonts diverses. Entre aquestes cal mencionar, tal i com ha apuntat Evans,⁴³ juntament amb altres textos, la influència de la *Memoria de tucte le mercantie*.

Seguint la divisió que en féu el professor Miguel Gual,⁴⁴ per tant, es pot estructurar l'obra del mercader florentí en tres grans blocs. El primer, que ocupa en la versió de l'Evans 20 de 380 pàgines, actuaria com una introducció preliminar en la qual s'exposa la nomenclatura comercial dels diversos països, és a dir, els drets de duana i els noms que rebien els diversos tipus de llana, de vaixells, d'alfòndecs o de mesures per als teixits. També s'hi afegeix un resum de les condicions essencials que havia de tenir el mercader per tal de desenvolupar correctament els seus negocis.

En el segon bloc, que es desenvolupa al llarg de 256 pàgines –fet que el converteix en la més extensa de les tres parts–, es presenta un complet tractat de llarg abast sobre les

---

⁴¹ La companyia mercantil i bancària dels Bardi –família de mercaders florentina que ocupava càrrecs de poder a la ciutat– fou una de les més importants d'Europa des de mitjan segle XIII fins a mitjan segle XIV. L'empresa entrà en fallida l'any 1345 a causa de les enormes inversions no reemborsables que, en un terme breu, hagué de fer per la guerra de Florència contra Verona i després contra Pisa per la possessió de Lucca.

⁴² Ibidem, p. xvii.

⁴³ Ibidem, pp. xxvi-l.

⁴⁴ GUAL, *El primer manual hispánico*, pp. 7-8.

principals places comercials del món, en el qual es descriu des de la Xina fins al nord d'Àfrica, passant per la Mar Negra, Crimea, Pèrsia, Constantinoble, Turquia, Montpeller, la Xampanya i Flandes, entre altres llocs. Hi apareixen recollides tant dades de gran importància comercial com un conjunt de notícies diverses, correspondències monetàries i de pesos i mesures, tarifes de duana, correatge, portatge i lleuda, mercaderies d'importació i exportació típiques de cada zona, dates de venciment de lletres de canvi, referències a camins i comunicacions, així com preus i diversos costums.

El tercer bloc, de 106 pàgines, conté un conjunt de notícies genèriques relatives a la longitud de draps i teles, lleis monetàries, un llistat d'espècies, els noms de la grana per tenyir, informació sobre pells i seda, i un conjunt de llistats de productes diversos, tares, la rendibilitat de 100 lliures en vint anys de l'1 al 8%, dades sobre perles i altres pedres precioses, així com la descripció d'algunes mercaderies.

Zibaldone da Canal

En ordre cronològic, al *Libro di divisamenti* el segueixen dues *pratiche* venecianes. La primera, acèfala, ha estat anomenada pels seus editors amb el nom de *Zibaldone da Canal*.⁴⁵ Es tracta d'una obra d'autor anònim redactada a l'entorn de l'any 1320 a Venècia, el nom de la qual sorgeix de la unió del terme *zibaldone* que significa "llibre d'anotacions" i *da Canal*, nom de la família del primer possessor del manual. Se sap que l'any 1422 l'única còpia coneguda estava en poder de Nicolò da Canal di Bartolomeo, un jove comerciant de 18 o 19 anys. La seva família va mantenir el manuscrit fins al segle XVII, moment en el qual aquest va començar un llarg periple que el portà a la seva localització actual. Entre 1688 i 1761 va ser custodiat a la biblioteca d'un senador venecià anomenat Jacopo Sorazano. Una dècada més tard, entre 1772 i 1805, el trobem en possessió de l'abat Matteo Luigi Canonici, la major part de la biblioteca del qual va ser adquirida per la Bodleian Library d'Oxford l'any 1817, i la resta es va vendre en subhastes públiques. L'any 1835 va ser adquirit pel col·leccionista anglès Walter Sneyd i, finalment, l'any 1967, la Universitat de Yale el va obtenir i el va integrar a la seva *Beinecke Rare Book and Manuscript Library*, on es conserva actualment.⁴⁶

---

⁴⁵ Editada i analitzada a STUSSI, Alfredo (ed.), *Zibaldone da Canal: manoscritto mercantile del sec. XIV*, Venècia, Comitato per la pubblicazione delle fonti relative alla storia di Venezia (Fonti per la storia di Venezia, 5), 1967; DOTSON, John E. (ed.), *Merchant culture in the fourteenth century Venice: the Zibaldone da Canal*, Nova York, Medieval and Renaissance Text and Studies, 1994.

⁴⁶ ESTEVAO DOS REIS, *Os manuais de mercadores*, p. 51.

El seu contingut és dispar i, a més del nucli central d'informació relativa als pesos, mesures i mercaderies de diverses places, presenta un seguit de problemes d'aritmètica financera i comercial –amb els quals s'inicia el text, ja que els primers folis s'han perdut. A més, conté una secció de contingut historicoliterari que engloba una crònica sobre la ciutat de Venècia, dos llargs sirventesos i fragments d'una versió veneciana de la *Història de Tristany*. Una tercera part, més breu, inclou notícies astronòmiques i astrològiques, receptes mèdiques i màgiques, i afers de naturalesa religiosa i moral, en especial els deu manaments, els preceptes de Salomó i altres proverbis. Tot això ha fet pensar que l'autor de la *pratica* hauria estat un jove mercader aspirant a formar part del gran món dels negocis, o bé un mercader vinculat a una gran companyia, cosa que ha fet creure que el *Zibaldone* hauria servit com a manual d'instrucció dels mercaders⁴⁷. Es tracta d'un manuscrit miscel·lani que reuneix textos pràctics per a la formació del mercader, tant pel que fa a l'àmbit comercial com a altres àmbits de la vida.

Tarifa zoè noticie dy pexi e mexure di luoghi e tere

La segona de les *pratiche* venecianes és la *Tarifa zoè noticie dy pexi e mexure di luoghi e tere che s'adovra mercadantia per el mondo*⁴⁸ que fou redactada a l'entorn del 1345 per un autor desconegut i que actualment es conserva a l'Archivio di Stato de Venècia. Segons Allan Evans, el contingut d'aquesta obra es pot dividir en 3 parts: la primera (ff. 11-41), que actuaria a mode de sumari de la segona, conté un recull d'informació relatiu a les places de Constantinoble, Tana, Zara (Zadar), Negrepoint, Famagusta, Candia, Alexandria, Damasc, Mallorca, Venècia, Trebisonda, Messina, Ancona, Montpeller, i les fires de la Xampanya. La segona (ff. 41-70) fa un estudi aproximat de les places anteriorment presentades, a excepció de les cinc últimes; i, finalment, després d'un paràgraf escrit amb una altra mà que duu per títol *Gaieta con Veniexia* (f. 70), en la darrera part (ff. 70-75) es desenvolupa un *Chognoscimento de splezie et altre merze*.⁴⁹ Hom ha trobat en el contingut d'aquesta obra algunes similituds amb el *Zibaldone* i el Pegolotti, que fan pensar que l'autor de la *Tarifa* hauria conegut aquests altres manuals. Aquests indicis de còpia han fet pensar en l'existència d'una cultura del manual de mercaderia

---

⁴⁷ Ibidem, pp. 50 i 58-60.

⁴⁸ Editada i analitzada a CESSI, Roberto; ORLANDINI, Antonio (eds.), *Tarifa, zoè noticia dy pexi e mexure di luogi e tere che s'adovra marcadantia per el mondo*, Venècia, Carlo Ferrari - Reale Istituto Superiore di Scienze Economiche e Commerciali di Venezia, 1925. Aquesta edició ha estat durament criticada per Ugo Tucci, que la considera més una mera transcripció que una veritable edició: TUCCI, *Tariffe veneziane*, pp. 66-67.

⁴⁹ EVANS, *La pratica della mercatura*, pp. xlvi-xlvii.

sorgida a partir del segle XIV que es basaria en la repetició i la còpia de «dados econòmicos compilados em manuais anteriores ao que se estava escrevendo».⁵⁰

Llibre de coneixences d'espècies

En un altre pla geogràfic, l'únic manual ibèric que a dia d'avui ha estat editat és el *Libre de conexenses de spícies e de drogues e de avissaments de pessos, canes e massures de diverses terres*,⁵¹ conegut com el “manual català” i conservat a la Biblioteca de Reserva de la Universitat de Barcelona (ms. 4) en una còpia de 1455, si bé l'original és de l'any 1385.⁵² Aquesta datació ha estat extreta a partir de la interpretació del calendari de la Pasqua que inclou el manuscrit, de la mateixa manera que es feu amb el Pegolotti. De fet, s'han trobat algunes similituds entre els dos manuals, els quals en el títol declaren ser llibres d'avisaments de pesos i mesures, tot i que el manual català introdueix un concepte rellevant que no inclou el Pegolotti: el del coneixement de les espècies i drogues.

Quant a la seva autoria, tant el compilador com el copista són anònims, per bé que podem considerar el seu redactor com un mercader amb un bon coneixement del comerç amb Barbaria. L'únic nom que apareix al text és el del primer propietari del manuscrit conegut, Joan Pons, el nom del qual fou escrit sobre un d'anterior, gairebé il·legible, probablement el de l'autor o el copista. Se sap que, a part d'aquest primer propietari, entre la fi del segle XV i la fi del XVI, el manual va passar per les mans de Lluís Pons d'Icart i d'Antonio Agustín, i que posteriorment arribà a la Biblioteca de El Escorial per ser custodiat, definitivament, a la Universitat de Barcelona. Ara bé, s'ha documentat entre els llibres de Joan Sicard, mercader barceloní, un exemplar del llibre, el qual l'any 1398 va ser donat en custòdia a un altre mercader de la ciutat. Uns anys més tard, el 1400, la vídua de Sicard el recuperà. Ara per ara, no és possible afirmar si Sicard en fou l'autor, com tampoc es pot dictaminar si es tracta del mateix manual inventariat al mercader de Vic –i potser també de Barcelona– Pere Sagrau l'any 1441.⁵³

Pel que fa al seu contingut, destaca especialment la importància i la extensió de la descripció de productes, que classifica segons qualitats, i la informació relativa al comerç amb Tunísia. Així, després d'un breu tractat deontològic sobre les qualitats que ha de tenir

---

⁵⁰ ESTEVAÕ DOS REIS, *Os manuais de mercadores*, pp. 54-55.

⁵¹ Per a l'edició i estudi complet del manual *vid.* GUAL CAMARENA, Miguel, *El primer manual hispánico de mercadería (siglo XIV)*, Barcelona, CSIC (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 10), 1981.

⁵² Descrit a *Sciència.cat DB*, ms334 [en línia] <<http://www.sciencia.cat/db/cercador.htm?ms=334>> [Consulta: 6 maig 2017].

⁵³ Ens referim al ja citat *Prima faç de l'art de la mercaderia*, *vid.* *Sciència.cat DB*, ms334 [en línia] <<http://www.sciencia.cat/db/cercador.htm?ms=334>> [Consulta: 6 maig 2017].

el mercader i d'un índex de continguts, se succeeixen un conjunt de capítols dedicats a la descripció i valoració de productes, un llistat de productes de Llevant, un tractat d'aritmètica comercial, lleis i equivalències monetàries i ponderals, noliejament de naus i la tarifa duanera de Tunísia.

La pratica di mercatura datiniana

De la mateixa època que el manual català, es conserva una *pratica* italiana acèfala coneguda com *La pratica di mercatura datiniana*.⁵⁴ Es tracta d'una obra anònima conservada a l'Archivio Datini de Prato (ms. 1174) que presenta signes d'estar incompleta. Tot i la seva localització i el títol que se li ha atorgat, hem de considerar el seu autor com algú aliè a l'organització de la companyia, ja que segons l'editor no hi ha cap correlació entre les places i els productes del manual amb els quals operava l'empresa datiniana, a excepció de les notícies sobre Sevilla.⁵⁵ Aquestes notes sobre Sevilla, que foren escrites per una mà diferent, foren obtingudes, probablement, a través de la correspondència enviada pels factors i els contactes a la zona. De fet, el manual consta de 37 cartes que foren dividides en 26 capítols, als quals s'afegiren alguns fragments. Aquesta mà diferenciada podria ser la de Cristofano di Bartolo Carocci da Barberino di Mugello, col·laborador dels Datini que treballà com a factor a la plaça de Pisa entre 1385 i 1386. Aquesta data ha estat considerada com el límit superior de la redacció del manual. Pel que fa al contingut, es tracten les principals places de la Mediterrània exposades d'est a oest, des dels mercats orientals als occidentals, passant per les dues vessants de la península Itàlica –tot i que no es respecta aquest organigrama en les darreres places del tractat–; els usos i costums de venda; notícies diverses relacionades amb emporis com Gènova, Pisa, Florència, Ancona, Rodosto (Tekirdağ) o Venècia; dades sobre l'aprovisionament del gra de Bulgària; i referències relatives als canvis de monedes i a les lleis de l'or i la plata. El seu editor hi ha trobat un cert parentesc amb la *pratica* de l'Uzzano, així com algunes similituds amb el Pegolotti i el Chiarini.⁵⁶

---

⁵⁴ Editada i analitzada a CIANO, Cesare (ed.), *La «pratica di mercatura» datiniana (secolo XIV)*, presentació de Federigo Melis, Milà, A. Giuffrè (Biblioteca della rivista Economia e storia, 9), 1964.

⁵⁵ CIANO, *La «pratica di mercatura»*, pp. 13-14.

⁵⁶ *Ibidem*, pp. 17-35.

Ricordanza di robe

D'àmbit italià s'ha de considerar també un manual inacabat anomenat *Ricordanza di robe*,⁵⁷ inserit dins del llibre de comptes que realitzà Ambrogio di Lorenzo de' Rocchi entre Mallorca i València durant els anys 1394 i 1395 i que es conserva a l'Archivio Datini de Prato. Ambrogio, un jove factor de la companyia Datini, creà una *pratica della mercatura* a partir d'un seguit d'anotacions comptables, notícies sobre pesos, mesures, sistemes fiscals, costos i usos i costums propis de les dues ciutats on fou enviat i on, precisament, redactà la seva obra.

Durant els últims mesos de 1394, l'autor va redactar les anotacions relatives a Mallorca, que es basaven sobretot en el recull de material relatiu a usos i costums, pesos i mesures, llistats de mercaderies, etc. Durant aquest període Ambrogio va ser assignat a operar amb Norfi di Bonaccorso per tal que pogués aprendre els costums d'aquella terra, per així poder crear una filial independent a la zona. Això ha portat a Bruno Dini a considerar que aquest tipus de manuals eren típics del període inicial de la formació pràctica del mercader, moment en el qual el jove mercader havia d'adquirir els coneixements sobre les places on havia d'operar.⁵⁸

Pel que fa a València, en canvi, el material que conté resulta molt més elaborat. En aquesta ocasió, sembla que Ambrogio, tot i que ja havia treballat en aquesta plaça amb anterioritat, fou assignat a un altre factor de la companyia, Luca del Sera. Per a Dini, el jove mercader hauria realitzat aquesta part del manual amb la finalitat de refrescar nocions difícils de recordar, com ara les dades sobre els costos i les equivalències de pesos i mesures entre València i les altres ciutats amb les quals operava. Aquesta informació s'hauria integrat i superposat amb una memòria redactada per Luca que ell mateix hauria copiat.⁵⁹

El manual de Saminiato de' Ricci

En el ms. Panciatichiano 17 de la Biblioteca Nazionale Centrale de Florència es conserva un manual de mercaderia redactat a Gènova l'any 1396 pel florentí Saminiato di Guccio de' Ricci que comença de la següent manera: «Questo libro [...] sul quale scriverò modi

---

⁵⁷ Editat i analitzat a DINI, Bruno (ed.), *Una pratica di mercatura in formazione (1394-1395)*, Florència, Le Monnier, 1980.

⁵⁸ DINI, *Una pratica di mercatura*, p. 44.

⁵⁹ *Ibidem*, pp. 46-52.

e forme che si deono tenere in merchantie e chambi in ongni luogho».⁶⁰ Es tracta d'una obra compilada en àmbit genovès però d'iniciativa toscana, que posteriorment fou copiada i ampliada per Antonio di Messer Francesco da Pescia, un factor de Giovanni di Bicci de' Medici a Florència durant el 1416.

Se sap que Antonio no rebé un manual uniforme, sinó que obtingué un complex conjunt de dades i notícies recollides amb el temps. Entre aquesta informació diversa destaca especialment el recull que feu Saminiato de les càrregues que cada mercaderia havia de pagar abans de ser venuda. Aquestes impositcions es classifiquen en tres tipus: els pagaments que s'havien de realitzar en els llocs de sortida, ja fossin per emmagatzematge o embalatge, com per portadors, pesatge, duanes o embarcament; pel transport, és a dir, pel noli de la nau, pels carros, pel franqueig dels ports o de trànsit a través d'un territori estranger, etc.; i en el lloc d'arribada, pel desembarcament de les mercaderies, el transport a les botigues o el pesatge, entre d'altres. En aquest manual no s'especifiquen en format de llista, com sí que passaria en el Pegolotti, per exemple, sinó que hi apareix la quantitat total calculada en base a una unitat de pes d'un producte, sovint en forma de percentatge. Junt amb això, apareixen en els primers capítols, atribuïts a Saminiato, un recull de notícies i regulacions útils per al mercader, correspondències de pesos, terminis de pagaments, monedes i pesos en ús en les diverses places comercials i les èpoques de les fires del Llenguadoc o l'Illa de França, entre d'altres dades. S'ha considerat que la darrera part seria un afegit d'Antonio di Francesco da Pescia. Aquest afegit està centrat en la plaça de Venècia, a diferència dels primers capítols que es desenvolupen a l'entorn de Gènova.

Quant a la seva relació amb els altres manuals, la seva editora considera que el parentesc amb el Pegolotti és mínima, ja que presenta una concordança fragmentària i no una influència directa, a excepció dels capítols relatius a Bruges (XXXIX) i sobre la seca de Venècia (XXIX). El mateix passa amb la *Tarifa*, amb la qual sembla que no tindria concordançes freqüents, a excepció dels capítols relatius a Damasc i Venècia, els quals derivarien si no directament d'aquesta tarifa, com a mínim d'una font comuna. Unes relacions més directes hauria tingut amb dos manuals posteriors, l'Uzzano i el Chiarini.⁶¹

---

⁶⁰ Aquest manual ha estat editat i analitzat a BORLANDI, Antonia (ed.), *Il manuale di mercatura di Saminiato de' Ricci*, Gènova, Di Stefano, Università di Genova (Fonti e studi, 4), 1963.

⁶¹ BORLANDI, *Il manuale di mercatura*, pp. 48-52.

Richordo di molti pessi chome tornono dall'una cità al'altra

També hem de considerar dins l'òrbita italiana el *Richordo di molti pessi chome tornono dall'una cità al'altra*,⁶² un fragment d'un manual anònim que fou copiat pel florentí Francesco di Niccolò quan operava a Marsella l'any 1396. Actualment es coneix poc i malament el contingut d'aquesta obra, ja que el manuscrit, que es trobava a l'Archivio Datini de Prato, es troba il·localitzable des fa temps⁶³ i la seva edició, de l'any 1930, és difícil d'obtenir.⁶⁴ En relació amb el contingut, aquesta *pratica* coincideix, amb poques variants, amb el contingut que desenvolupa des de l'inici fins al capítol VIII del llibre de Saminiato de' Ricci.⁶⁵

El Memoriale de Francesco Bentaccordi

De la mateixa manera que succeeix amb el manual anterior, també el *Memoriale*⁶⁶ de Francesco Bentaccordi, tot i haver-se redactat a Provença, s'ha de considerar com un manual italià. Es tracta d'un manuscrit miscel·lani redactat entorn del 1400 que conté, a més d'una *pratica di mercatura*, un centenar de receptes de vida quotidiana, mèdiques, màgiques, metal·lúrgiques i artístiques, un conjunt de de problemes matemàtics i taules de comptes, descripcions monetàries, un itinerari transalpí, dissenys d'animals exòtics i fantàstics i alguns textos devocionals i literaris, entre els que destaquen algunes obres de Dante i Petrarca, entre d'altres elements d'interès. Actualment es conserva, sota la signatura 1 F 54 als Archives départementales de Vaucluse.

El seu autor, el florentí Francesco Bentaccordi, és un personatge poc conegut, que nasqué a mitjan segle XIV i que, per raons desconegudes, emigrà cap a Provença cap a finals de segle. Allà, trobà ocupació dins la família del cardenal Piero Corsini i després a la cort de Benet XIII. Quan es va quedar sense el salari papal, va llogar una casa amb la seva dona, la qual es dedicava a la revenda de pa per a les classes inferiors, però els grans deutes que va contraure l'empresa van fer que el matrimoni caigués en fallida l'any 1411. Aquesta situació va dur a Bentaccordi a lligar-se al servei d'algunes famílies de

---

⁶² Editat i comentat a PIATTOLI, Roberto, *L'origine dei fondaci datiniani di Pisa e Genova in rapporto agli avvenimenti politici*, Prato, G. Bechi, 1930.

⁶³ ORLANDI, *Scambi commerciali dell'area campana*, p. 209.

⁶⁴ Recentment, però, la Fondazione Istituto di Storia Economica "F. Datini" l'ha digitalitzat i penjat al seu web.

⁶⁵ BORLANDI, *Il manuale di mercatura*, p. 37.

⁶⁶ Aquest manual ha estat descobert i introduït dos dies abans de dipositar el present treball. L'edició completa de l'obra es pot trobar a HAYEZ, Jérôme; BRAMBILLA, Simona (eds.), *Il tesoro di un povero: il Memoriale di Francesco Bentaccordi, fiorentino in Provenza (1400 ca)*, Roma, Viella (Scritture e libri del medioevo, 16), 2016.

Carpentràs, però sense massa èxit. Finalment, el florentí va haver d'acollir-se a l'hospital dels pobres de la dita ciutat, on va morir l'any 1425.

Els manuals conservats pel segle XV, en general, són més complets, tècnics i especialitzats que no pas la majoria dels del segle XIV, els quals responen a uns interessos més genèrics. Així, pel que fa al seu contingut, s'evidencien canvis substancials en relació amb els compendis dels segles anteriors, i s'acosten molt més al Pegolotti o al manual català que no pas a la resta de *pratiche* mercantils italianes. Això sembla evidenciar una clara evolució dels manuals de mercaderia cap a una certa complexitat i especialització del seu contingut que, segons Ugo Tucci, respon a un profund canvi dels mètodes comercials. Un canvi que es presenta lligat a la substitució de la figura del mercader itinerant, acostumat a tractar en persona els seus propis negocis i a freqüentar les diverses fires comercials per obtenir el major benefici possible, pel mercader sedentari que, des de la seu de la seva companyia, actuava alhora sobre una gran varietat de places diferents a partir d'una gran xarxa de factors i empleats. La constatació d'aquesta realitat es veu, per exemple, en els llistats de gravàmens sobre les mercaderies als diversos mercats, tant de sortida com d'entrada, que són molt més freqüents en els manuals a mesura que avança el segle XIV i sobretot en el XV.⁶⁷

Libro di gabelle, e pesi, e misure di più e diversi luoghi

Tres són els compendis comercials que s'han editat per al darrer segle de l'Edat Mitjana. El primer que va ser publicat i el més antic és el *Libro di gabelle, e pesi, e misure di più e diversi luoghi; e come pesi, e misure tornano di un luogo ad un altro*,⁶⁸ compilat per Giovanni di Bernardo da Uzzano l'any 1442 i que actualment es conserva a la Biblioteca Riccardiana de Florència. Quan Giovanni va compilar la seva obra, o bé a Pisa o bé a Venècia, tenia vint anys i ho féu distribuïnt la matèria en tres grans parts. En la primera part (ff. 1-87), reproduí el contingut d'un seguit de tarifes d'imposicions de Florència, Pisa, Siena i Talamone, així com altres informacions de tipologia semblant, com els capítols que el soldà d'Egipte concedí als florentins l'any 1422. En la part central (ff. 88-196), Uzzano reproduí l'heterogènia informació relativa als pesos, les mesures i les

---

⁶⁷ TUCCI, *Manuali di mercatura*, p. 222.

⁶⁸ Editat i analitzat al quart volum de PAGNINI, Giovanni Francesco, *Della decima e di varie altre gravetze imposte dal comune di Firenze, della moneta e della mercatura de' Fiorentini fino al secolo XVI*, Lisboa - Lucca [Florència], Giuseppe Bouchard, 1765 - 1766, 4 vols.

monedes que forneix el nucli central d'aquestes obres. Finalment, a la darrera part (ff. 199-284), hi copià un portolà de la Mediterrània i altres textos d'interès nàutic. Conclou aquesta secció un recull de dades relatives a les pedres precioses i a l'astrologia.⁶⁹

Ugo Tucci ha detectat que la informació que s'usa a l'Uzzano es presenta amb un grau molt modest d'elaboració i que el contingut de la secció central, dedicada als pesos, mesures i monedes, és reproduït amb nombroses incerteses i incoherències. Considera que Giovanni creà una col·lecció bruta i poc orgànica, on els diversos capítols es desenvolupen a partir d'una construcció deforme i amb una incongruent distribució de la matèria, sovint fraccionada o unida sense connexió racional. Amb tot, Tucci es planteja si Uzzano fou realment el compilador original de l'obra o bé un simple transcriptor.⁷⁰ En aquest sentit, destaca el fet que els capítols XLVII-LII d'aquest manual deriven directament del manual de Saminiato de' Ricci.⁷¹ També s'han trobat similituds amb el Pegolotti, en les parts relatives a la navegació i a *Pesi e Misure e Monete*, on es copien paràgrafs sencers sense massa variacions.

Libro di mercantie et usanze de' paesi

El segon manual quatrecentista fou *Il libro di tucti e chostumi, cambi, monete, pesi, misure et usanze di lectere di cambi et termini di decte lectere che ne' paesi si chostuma et in diverse terre*,⁷² conegut en la seva versió reduïda com *El libro di mercantie et usanze de' paesi*. Es conserven diversos exemplars d'aquesta *pratica*, el més antic dels quals es localitza a la Biblioteca Nazionale Centrale de Florència, en el ms. Panciatichiano 72, datat el 1458. La nombrosa presència de manuscrits diferents i la manca de concreció respecte als seus redactors han generat un debat intens a l'entorn de la figura del compilador d'aquesta obra. Actualment s'atribueix l'autoria al florentí Giorgio di Lorenzo Chiarini, tot i que ell declarà haver-la copiat a Ragusa en un ambient de mercaders toscans. Es coneix, però, un primer propietari de l'obra: el també florentí Ricciardo di Vieri del Bene.

---

⁶⁹ Aquest recull recorda al breu tractat sobre pedres precioses (carboncle, maragda, diamant, balaix, topazi, safir i turquesa) que Jaume Ferrer de Blanes (c. 1445-1529) afegí al final del seu llibre *Sentències cathòlicas del diví poeta Dant florentí* (c. 1476-1529). En aquest lapidari, l'autor indica la forma de distingir-les, adquirir-les i comerciar-hi i la forma de tallar-les, així com comentaris d'experiències dels seus viatges. Vid. *Sciència.cat DB*, op3306 <<http://www.sciencia.cat/db/cercador.htm?obra=3306>> [Consulta: 6 maig 2017].

⁷⁰ TUCCI, *Per un'edizione moderna*, pp. 366-367.

⁷¹ BORLANDI, *Il manuale di mercatura*, p. 52; TUCCI, *Per un'edizione moderna*, p. 370.

⁷² Editat i analitzat a BORLANDI, Franco (ed.), *El libro di mercatantie et usanze de' paesi*, Torí, S. Lattes & C. (Documenti e studi per la storia del commercio e del diritto commerciale italiano, 7), 1936.

El manual conté una suma de notícies i costums propis de diverses places –els quals gairebé mai no s'exemplifiquen amb consells sorgits de l'experiència pròpia de l'autor, a diferència del Pegolotti–, junt amb diversos capítols dedicats a les lligues monetàries, les fires comercials, les lletres de canvis, una breu descripció dels productes i un excepcionalment extens recull d'usos, costums, monedes, pesos i mesures, especialment pel que fa a les places de la península Ibèrica. Aquest compendi d'informació econòmica s'articula, principalment, en base a les relacions d'Itàlia amb la Corona d'Aragó, a partir d'unes dades que sorprenen per estar particularment actualitzades. A diferència d'altres compilacions, en aquest manual no es troben monedes fora de circulació en el moment de la redacció del llibre, cosa que ha dut a pensar al seu editor que, si bé no el propi Giorgio di Lorenzo, algú del seu entorn hauria tingut alguna experiència comercial en terres catalanes. Concretament, Borlandi esmenta que Martino Chiarini, al qual considera amb tota probabilitat familiar de Giorgio Chiarini, mantenia negocis amb els Pazzi de Barcelona, una filial de la casa dels Pazzi de Florència. A més, el contacte entre mercaders florentins i catalans era especialment intens a Ragusa, una plaça clau per fer el salt a Constantinoble i negociar amb els turcs.⁷³

Aquest manual de mercaderia ha despertat un interès especial per la vasta extensió geogràfica que comprèn i pel període en el que fou compilat, situat entre la caiguda de Constantinoble (1453) i el descobriment d'Amèrica (1492). Un esment especial mereix el fet que fou la primera *pratica* en ser impresa i que gaudí d'una gran difusió.⁷⁴ Bona part del seu contingut, segons l'estudi d'Allan Evans,⁷⁵ es veu influenciat pel del *Libro di divisamenti* de Francesco Pegolotti.

Libro dell'arte di mercatura

Finalment, la darrera compilació mercantil italiana que es conserva per al segle XV és el *Libro dell'arte di mercatura*⁷⁶ de Benedetto Cotrugli, més conegut pel títol *Della mercatura e del mercante perfetto* que li donaren les dues edicions amb les quals es va difondre, la veneciana de 1573 i una altra realitzada a Brescia el 1602. L'obra original fou compilada a Nàpols l'any 1458 i passà per diverses mans després de l'extinció de la

---

⁷³ BORLANDI, *El libro di mercatantie*, pp. xlii-xliv.

⁷⁴ Només per al segle XV, es coneixen tres edicions en forma d'incunables que daten de 1481, 1490 i 1498.

⁷⁵ EVANS, *La pratica della mercatura*, pp. xliii-xlv.

⁷⁶ Les edicions d'aquesta obra han estat dues. La primera, en llengua italiana; la segona, en la seva traducció al francès: TUCCI, Ugo, *Il libro dell'arte di mercatura*, Venècia, Arsenale (Techne, 9), 1990; MARCO, Luc; NOUMEN, Robert, *Traité de la marchandise et du parfait marchand*, Paris, L'Harmattan (Les classiques, Recherches en gestion, 1), 2008.

família de l'autor. Actualment el manuscrit que es considera més fidel a l'original i el que ha estat utilitzat per a realitzar l'edició moderna és la còpia de 1485 feta per Giovanni di Matteo di Giovanni Strozzi, que es conserva en el ms. C. 16 de la Biblioteca Marucelliana de Florència.

Pel que fa a l'autor, Benedetto Cotrugli va néixer a Ragusa a l'entorn de 1416 en el si d'una família de mercaders. Se li atribueixen diverses obres, algunes de caire moralitzant i d'altres més tècniques, les quals probablement influïren en el seu manual del perfecte comerciant, obra que realitzà quan tenia aproximadament 40 anys. Amb la voluntat d'aproximar els seus coneixements i la seva experiència, dividí el seu tractat en quatre llibres que Tucci considera bastant coherents, a excepció del capítol 18 del primer llibre, que considera que li escauria més ser inclòs en el tercer o quart llibre, perquè no parla tant de l'exercici de la professió com de les regles de comportament social.⁷⁷ Cadascun dels llibres és introduït per un proemi que n'il·lustra el contingut, i és dividit en capítols. Així, el primer llibre consta de 19 capítols, el segon de 4, el tercer de 18 i el quart de 10. Tot i que aparentment pot semblar una distribució desigual, aquests mantenen un cert equilibri, ja que cada capítol és d'una extensió diferent. Un pes molt important recau en la religió, que ocupa 3 dels 4 capítols del segon llibre, per bé que, segons Tucci, dóna la impressió que l'obra s'hauria redactat a l'entorn del darrer llibre, que versa sobre els casos de consciència, lícits o no.⁷⁸ També destaca el fet que la presència de material econòmic és molt reduïda en comparació a la resta de *pratiche* de l'Edat Mitjana. La informació relativa als pesos, mesures, taxes i mercaderies és gairebé absent en el seu tractat, potser perquè la seva intenció no era tant aportar els coneixements tècnics que apareixien als altres manuals, sinó destacar, precisament, les qüestions relatives a la formació del mercader i la moral professional, unes qüestions que tenien un lloc marginal a la resta de compendis mercantils. És per això que Ugo Tucci entén el *Libro dell'arte di mercatura*, més que no pas com una obra d'iniciació a la mercaderia o per a mercaders novells, com una obra de correcció dels més versats en l'art de comerciar que es desprestigien en l'exercici abusiu de l'art. Cotrugli es dirigia, per tant, als mercaders formats i, fins i tot, als caps de les empreses que volien elaborar unes regles de deontologia professional i uns cànons de vida per als seus treballadors.⁷⁹ En definitiva, Cotrugli presenta una elaboració molt més teòrica que els seus predecessors, centrada

---

⁷⁷ TUCCI, *Il libro dell'arte*, p. 42.

⁷⁸ *Ibidem*, pp. 42-43.

⁷⁹ *Ibidem*, pp. 45-47.

específicament en la definició de la imatge del perfecte comerciant. A mesura que ens anem acostant al segle XV, sembla que aquesta preocupació per mostrar la imatge ideal del bon mercader augmenta, tot i que trobem demostracions d'aquesta voluntat des dels primers manuals de mercaderia.

En conclusió, hem vist com es conserven tretze manuals editats, dotze referits a l'àmbit italià i només un d'origen català. D'aquests, tres pertanyen al segle XV i un al XIII, mentre que la gran majoria es poden situar al segle XIV. A més a més, hem observat l'existència de nombrosos manuals inèdits d'origens diversos, l'anàlisi dels quals permetria ampliar notablement el coneixement que tenim del món mercantil i, en concret, d'aquest tipus de fonts. En aquesta línia, a continuació presentarem el segon manual conegut de la Corona d'Aragó, el *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*. Es tracta d'un manual de mercaderia inèdit del segle XV i és l'obra més tardana de les que hem presentat.

3. EL LLIBRE QUE EXPLICA LO QUE HA DE SER UN BON MERCADER

3.1. La descripció del manuscrit

El *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader* és el segon manual de mercaderia medieval conegut conservat per a l'àrea catalana i, tot i que ha estat estudiat i analitzat parcialment per Francesc Sevillano Colom,⁸⁰ Álvaro Santamaría Arández,⁸¹ Lluís Cifuentes i Comamala⁸² i Javier Docampo Rey,⁸³ avui en dia encara es manté inèdit.⁸⁴ Actualment, només se'n conserva una còpia del segle XVI atribuïda a Domingo Pau,⁸⁵ un presumpte notari mallorquí, custodiada a l'Arxiu del Regne de Mallorca sota la signatura DIV-37B/2, encara que anteriorment havia tingut la de Còdex 180. Per aquest motiu i per tal de diferenciar-lo del “manual català”, estudiat i editat per Miguel Gual Camarena l'any 1981, s'ha convingut a anomenar-lo, potser de forma precipitada, “manual mallorquí”.⁸⁶

El primer posseïdor del manuscrit que es coneix és el propi Domingo Pau. Poc se'n sap d'ell més enllà que fou un notari del segle XVI, probablement originari de Mallorca. El fet que copiés aquest manuscrit ha fet suposar, sense cap prova, que possiblement es dedicava al comerç. Segons Santamaría que un notari es dediqués a mercadejar no hauria de sorprendre, ja que «en Mallorca el gremio de notarios se integraba en el estamento de mercaderes, con tan importante implantación que, cual se denota al investigar registros de la serie “Extracció de Officis” del Archivo del Reino de Mallorca, en el siglo XVI cuatro o cinco de los ocho consejeros de dicho estamento que, con los otros estamentos urbanos (caballeros, ciudadanos y menestrales) y con el

---

⁸⁰ Vid. SEVILLANO COLOM, Francesc, *Un manual mallorquín de mercadería medieval*, “Anuario de Estudios Medievales” 9 (1974 - 1979), pp. 517-530 i SEVILLANO COLOM, Francesc, *Monedas que circulaban en el Mediterráneo a fines del siglo XV*, “Anuario de Estudios Medievales” 10 (1980), pp. 699-732.

⁸¹ Vid. SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Álvaro, *La compilación mallorquina de mercadería de Domingo Pau*, dins *Homenatge a Antoni Mut Calafell, arxiver*, Palma, Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 1993, pp. 249-276.

⁸² Vid. CIFUENTES I COMAMALA, Lluís, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona - Palma, Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blaquerna, 3), 2006, pp. 312-313.

⁸³ Vid. DOCAMPO REY, Javier, *La formación matemática del mercader catalán (1380-1521): análisis de fuentes manuscritas*, Tesi doctoral de la Universidade de Santiago de Compostela, 2004, pp. 177-302.

⁸⁴ Apareix citat també a HILLGARTH, Jocelyn N., *Readers and Books in Majorca (1229-1550)*, CNRS, Institut de Recherche et d'Histoire des Textes (Documents, Études et Répertoires, 61), 1991, vol. 2, p. 695 i parcialment transcrit a VAQUER BENNÀSSAR, Onofre, *El Comerç Marítim de Mallorca 1488-1531*, Palma, El Tall editorial (El Tall del temps maior, 8), 2001, pp. 446-452.

⁸⁵ L'autoria de la còpia es dedueix d'una inscripció que apareix al f. 1r del manuscrit, on es pot llegir el següent: «Aquest llibre és de Domingo Pau, notari, | fet de sa mà pròpia». Si bé la primera part de la frase apareix repetida més avall, la darrera només apareix un cop i està escrita en una tinta i una mà diferent (ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 1r).

⁸⁶ Vid. *infra* capítol 3.2.3.

estamento foráneo, componían el Gran i General Consell, solían ser notarios».⁸⁷ Una inscripció que duu per data l'any 1556 relaciona el manuscrit amb el desconegut Esteve Viladrau de Mataró,⁸⁸ del qual només se sap que l'any 1551 era un dels jurats de Mataró,⁸⁹ i que l'any 1556 residia a Mallorca.⁹⁰ Ara bé, no hi ha motius per creure que Esteve en fos un dels posseïdors. Més aviat, sembla que les inscripcions serien de proves d'escriptura, probablement fragments d'alguna carta o cartes adreçades a ell, ja que el nom està en llatí i en datiu.

El 1684, trobem el manual en possessió de Pere Antoni Cererols (1665-1726),⁹¹ noble mallorquí, fill de Joan Baptista Cererols (1624-1675), jurista i doctor en els dos drets. Es probable que Pere Antoni exercís la mateixa professió que el seu pare, ja que durant els anys 1698 i 1699 se'l documenta, amb el mateix tractament de magnífic que ell, comprant esclaus a Mallorca.⁹² El 4 de desembre de 1726, féu el seu testament davant del notari Pere Renovar, amb el tractament de cavaller, en favor dels seus fills Joan Baptista, Pere Onofre, Ramon, Antoni i Jaume.⁹³ Amb tota seguretat el manuscrit restà en possessió de Pere Antoni fins el 1692,⁹⁴ però a partir d'aquest moment al manuscrit no hi ha rastres de cap més posseïdor i se li perd la pista, fins que ja al segle XX el trobem a l'Arxiu del Regne de Mallorca.⁹⁵

L'obra conserva la relligadura original feta en pergamí, en la qual la coberta posterior es prolonga cap a l'anterior acabant amb unes solapes interiors i amb un

---

⁸⁷ SANTAMARÍA, *La compilación mallorquina*, p. 255.

⁸⁸ La menció apareix al f. 195v, en el qual es llegeix «Magnifico domino Esteve Viladrau in Materó» repetida a continuació «Magnifico domino micer Esteve Viladrau in Mataró». L'escriptura d'aquestes dues inscripcions es pot relacionar amb la data que apareix en vertical al marge esquerre del f. 192v: «Jesús en Mallorca a 24 de Janer 1556» (ARM, Diversos, DIV-37B/2, ff. 192v i 195v).

⁸⁹ COLOMER, *Mataró al mil cinc-cents*, p. 205.

⁹⁰ VAQUER, *Immigrants a Mallorca*, p. 225.

⁹¹ Pere Antoni Cererols indica que el llibre és propietat seva al f. 4r: «Est Petri Anthonii Cererols, filius magnifici Ioannis Baptiste Cererols, iuris utriusque doctoris. Anno a nativitate Domnini 1684». Repeteix i concreta la data d'adquisició al f. 195v: «Mayorca 19 setembre 1684» (ARM, Diversos, DIV-37B/2, ff. 4r i 195v).

⁹² MONTANER, *Aspectos de la esclavitud*, p. 328 i làm. xxvi i xxvii

⁹³ CADENAS, *Caballeros de la orden de Calatrava*, vol. 3, pp. 205-206, núm. 532.

⁹⁴ Al f. 2r hi ha una anotació comercial en lletra de Pere Antoni Cererols que comença de la següent manera: «Al 23 abril 1692 tinc rabut del patró Geroni Castany doscentas lliures...» (ARM, Diversos, DIV-37B/2, f 2r).

⁹⁵ A l'interior de la contracoberta del manuscrit apareix escrita en llapis una data: «28/12/45», que correspon a la mateixa escriptura de la signatura del f. 1r: «DIVERSOS 37B/2» i a l'anotació del f. 4r: «FALTA EL FOL. III», així com de l'aclariment del f. 19r, en que s'enumeren diversos productes. D'aquestes anotacions es pot deduir que el manuscrit hauria estat registrat a l'ARM probablement el 28 de desembre de 1945, però no consta al registre d'ingressos de l'ARM. Sevillano diu que el manual ha estat localitzat «Entre los libros de protocolos notariales de Mallorca, no hace mucho ingresados en el Archivo Histórico», SEVILLANO, *Un manual mallorquín*, p. 518. En aquest sentit, hem d'agrair a M. Carme Coll Font, de l'Arxiu del Regne de Mallorca, la seva col·laboració i la valuósíssima informació que ens ha proporcionat.

tancador de cordill. Es troba en un bon estat general, encara que parcialment clivellada i malmesa pel fregadís i la humitat. El llom presenta uns reforços de cuir i a la coberta anterior s'hi pot llegir en lletra humanística del segle XVII la signatura «Nº 371», juntament amb el títol amb el qual es coneix el volum: «Llibre que esplica lo que à de ser un bon mercader», escrit de la mateixa mà. Hi apareixen, a més, altres anotacions il·legibles i algunes operacions aritmètiques de diverses mans, tant a l'interior com a l'exterior de la coberta.

El manuscrit, consta de 195 folis de paper de mida en quart sense filigrana –18 x 23,5 cm segons Santamaría–.⁹⁶ En realitat, conté dos manuals de mercaderia i un d'àbac, juntament amb un promptuari per al càlcul d'interessos, tots ells originalment del segle XV. El volum presenta un molt bon estat de conservació general, encara que s'hi poden observar signes evidents de danys causats per la humitat i els corcs que, d'altra banda, no n'afecten la lectura. En alguns punts el deteriorament de la tinta dificulta la lectura d'algunes paraules, però en general l'estat de conservació de la tinta és molt bo. El f. 3 ha estat arrencat, tot i que en un origen s'hauria deixat en blanc, i el f. 154 està esquinçat i en falta la meitat inferior, fet que implica una llacuna en el text conservat. El f. 182 està després parcialment de la relligadura. Inicialment els ff. 1r-v, 2r-v, 3r-v, 4r-v, 188v, 189r-195r s'haurien deixat en blanc, però, arran de les intervencions posteriors, actualment només resten en blanc els ff. 1v, 3v, 188v, 189r, 191r-v, 192r i 195r. A la resta hi apareixen anotacions d'altres èpoques, diversos càlculs i algunes taules, com les taules de multiplicar de l'1 al 10 i equivalències de lliures en diners a partir de fraccions. Pel que fa a la numeració, el manuscrit manté la foliació antiga en xifres romanes que van del f. 1 al 195. Només manquen el f. 3, que ha estat arrencat, i el f. 1, que ha perdut la foliació per una estripada. El f. 195r presenta una foliació moderna en xifres aràbigues (195), de l'arxiu, que corregeix l'error en la foliació romana (clxxxvi). El resum de la foliació és el següent: 1 s/n + 2, [3], 4-195 ff.

En relació a les caixes d'escriptura, s'observa com tot el text es desenvolupa en una sola columna que va variant de mida al llarg del volum. Del f. 5r al 67v, corresponent al primer manual, es manté una única caixa d'escriptura que deixa un ample marge a l'esquerra, però no a la dreta, on, en ocasions, topa amb els límits del foli. Del f. 68r al f. 143v, és a dir, en els folis corresponents al manual d'àbac, hi apareix una altra caixa d'escriptura, centrada, que deixa un ample marge a banda i banda del text. Des del f. 143v

---

⁹⁶ SANTAMARÍA, *La compilación mallorquina*, p. 253.

fins al f. 168r es va alternant la caixa d'escriptura anterior amb la primera, la mateixa que als ff. 5r-67v. A partir del 168v la caixa d'escriptura es va ampliant progressivament fins a ocupar tota l'amplada del foli.

Quant al tipus d'escriptura, gairebé tot el manuscrit està escrit per una sola mà. Aquesta mà escriu en una lletra humanística cursiva encara molt propera a la gòtica, especialment en el cas d'algunes lletres com les *m*, *n* i *u*, encara amb uns traços molt trencats i angulosos, i les *c*, *r*, *s* i *t*, que presenten un traçat molt propi de la gòtica catalana, en la major part dels casos. Altres lletres alternen aquestes característiques amb un estil i una forma molt més pròpia de la lletra humanística. Ens referim, per exemple, a les *d*, *g*, *l* o *p*, on la presència de llaços i allargaments dels apèndixs i les astes és freqüent. En general, es tracta d'una escriptura lleugerament inclinada a l'esquerra, amb un *ductus* bastant ràpid i amb la presència abundant d'enllaços, llaços i alguns nexes, especialment en el cas de les lletres *c*, *t* i *s*. La velocitat d'escriptura no és especialment ràpida i presenta un traçat amb molt poc contrast, un mòdul bastant petit i poc pes. Es detecta també la presència d'alguns traços de fuga i força abreviatures, en alguns casos supèrflues.

En els folis 157r i 165r, que corresponen al manual d'aritmètica, i al f. 169v, concretament en el capítol dedicat a les monedes de Nàpols de l'últim manual, hi apareix una segona mà, que escriu també en lletra humanística cursiva, aquest cop més punxeguda i vertical i amb més presència d'enllaços, llaços, àpexs i reforços a les astes. La velocitat d'escriptura sembla més pausada i s'allunya una mica més de la influència gòtica. En el capítol següent, relatiu a les monedes de Càndia i Xipre, situat en el mateix foli (169v), intervé novament la primera mà per tornar a canviar al f. 170r en el capítol dedicat a Alexandria, el Caire i Damasc. Aquesta segona mà es manté per al capítol següent, dedicat a Tunis i Trípoli, i per al títol del capítol següent, titulat «Bugia, Alger e Tenes, qui és del rey de Bogia» (tot al f. 170r). La segona mà no torna aparèixer fins al f. 172r, en la línia final del foli i en una enumeració del f. 181r. Després, no torna aparèixer més en tot el manuscrit. Docampo considera que aquests fragments escrits en un altre tipus de lletra haurien pogut ser copiats per un aprenent com a exercici cal·ligràfic i que, probablement, el copista hauria encarregat a algun aprenent de cal·ligrafia copiar alguna pàgina.⁹⁷ L'allunyament de la influència gòtica de la segona mà reforça aquesta teoria, en la mesura que pot referir-se a un escriptor més jove. Però el fet que aquests fragments estiguin totalment integrats en el text, que el canvi de lletra no respongui a una voluntat de ressaltar

---

⁹⁷ DOCAMPO, *La formación matemática*, p. 177, nota 4.

el contingut i que algunes de les lletres de les dues redaccions siguin tan properes, especialment en el cas dels *Ítem*, planteja el dubte de si es podria tractar d'una variació realitzada pel mateix copista.

El text està escrit íntegrament en tinta negra i no es detecta l'ús d'altres colors. La decoració es limita a algunes inicials de paràgraf lleugerament ornamentades amb traços decoratius, unes claus que serveixen per diferenciar els títols dels capítols, unes creus que actuen com a invocacions dibuixades al marge superior del foli, i uns dibuixos a mà alçada situats al f. 194v. En aquest foli s'hi representen tres figures: la primera és el retrat d'un individu a cavall molt poc definit; la segona és el dibuix d'una dona amb un vestit i una còfia que li cobreix el cap; i la darrera és el retrat d'un home amb barret. Per la vestimenta, probablement es tractaria d'un mercader del segle XVI. Als ff. 36r i 138r hi ha uns segells de l'Arxiu Històric de Mallorca en tinta blava. Als ff. 1-5r, 189v i 192v-195v hi ha diverses anotacions de diferents mans on es poden apreciar algunes operacions i càlculs aritmètics, proves de ploma, datacions de diverses èpoques, notes sobre els diversos posseïdors i apunts de caire comercial.

3.2. Consideracions sobre la font

3.2.1. L'autoria

Tres són els personatges que apareixen al manuscrit i que es poden relacionar amb l'autoria de la font. Aquests són Domingo Pau (Mallorca, primera meitat del s. XVI), que apareix al f. 1r amb la següent inscripció, repetida una segona vegada: «Aquest llibre és de Domingo Pau, notari», a la qual s'hi afegeix amb una lletra diferent «fet de sa mà pròpia»; Galceran Altimir (fl. Barcelona, 1460-1490), citat al f. 76v en llatí, en el preàmbul del manual d'àbac; i Gaspar Montmany (Barcelona, 1413-1490), el qual s'identifica ell mateix com autor del darrer manual o *Llibre de l'art mercantívol* al f. 168r.

Domingo Pau

L'atribució de l'autoria del manual a Domingo Pau és una qüestió controvertida. Per una banda, Francesc Sevillano considera que el fet que aquest personatge sigui un notari i no un mercader respon a què Domingo Pau fou un dels posseïdors del volum, però no pas el seu autor, ja que el seu contingut «responde más a la experiencia de un mercader que a la de un notario; aunque, alguna vez, he visto a un notario participar como socio capitalista

en algunas empresas comerciales». Ara bé, Sevillano, qüestionant la veracitat de l'afegit «fet de sa mà pròpia», que està escrit per una mà diferent, interpreta que, si fos cert, això no convertiria el notari en l'autor, sinó en el copista.⁹⁸

Per altra banda, Álvaro Santamaría considera no sols que el llibre ha estat copiat íntegrament pel propi Domingo Pau, sinó que, a més a més, aquest és l'autor d'un dels manuals de mercaderia i del manual d'aritmètica: «Si bien Domingo Pau no asume la autoria del manual de contabilidad mercantil, es evidente, por los rasgos paleográficos, que es de su puño y letra o mismo el resto del manuscrito; y que debió componerlo aprovechando información, compilándolos a veces textualmente, de otros manuales de contabilidad mercantil».⁹⁹ Santamaría justifica aquest plantejament argumentant que Pau es recolza en la pràctica i doctrina del mestre Galceran Altimir, bibliotecari de Ferran el Catòlic, seguint «con toda probabilidad, datos e información de algún manual de contabilidad mercantil catalán y de algún “Libro d'abacco” italiano no identificables».¹⁰⁰

Ara bé, quan hom analitza l'estructura del llibre a fons, se n'adona que es tracta d'una còpia d'obres independents, compilades gairebé sense modificació, a la qual s'ha afegit alguns títols per tal d'unir en un sol volum els diversos obres.¹⁰¹ Si es llegeix amb atenció el text, es detecten diversos errors de còpia, entre els quals destaquen fragments repetits i cancel·lats, i males lectures d'alguns mots. El suposat autor ni tan sols modifica els preàmbuls i els colofons de les obres, que ens han arribat íntegrament i, fins i tot, en el cas del manual d'àbac, es copien directament en llatí el preàmbul i alguns dels títols dels apartats. Tot en conjunt evidencia que no estem davant d'una obra original, sinó d'una còpia que transcriu segurament de forma literal un manuscrit anterior, en el qual s'havien compilat diverses obres relacionades amb la formació mercantil.

No s'ha de descartar que el manuscrit tingui un antígraf, és a dir, que hagi estat copiat d'un altre manuscrit amb el mateix contingut d'una època anterior. Aquesta època podria ben bé ser el mateix segle XV, ja que la datació de totes les obres que inclou fa referència a tal segle. En cap cas hi ha una relació amb fets, esdeveniments o referències del segle XVI, per la qual cosa sembla evident que la compilació no hauria estat realitzada, en cap cas, per Domingo Pau. Així doncs, sembla força probable que, tal com afirma Sevillano, Pau copiés un manuscrit miscel·lani anterior, el qual no hauria modificat. No

---

⁹⁸ SEVILLANO, *Un manual mallorquín*, p. 519.

⁹⁹ SANTAMARÍA, *La compilación mallorquina*, pp. 268 i 272.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 272.

¹⁰¹ *Vid. infra* capítol 3.2.4.

obstant això, el fet que s'escrigui en dues ocasions que ell n'és el posseïdor i que només s'especifiqui un cop, i en una altra mà, que el volum fou escrita per ell, fa dubtar de l'autenticitat d'aquesta afirmació. Podria ser que el propi Domingo es fes ús d'una cal·ligrafia diferent per anunciar que ell n'era el copista? Es tracta d'un afegit posterior escrit per una altra persona? Algú altre escriví l'afegit seguint les instruccions del propi Domingo? En qualsevol cas, es fa necessària una investigació molt més exhaustiva pel que fa a la biografia d'aquest misteriós notari, del qual actualment no en coneixem gairebé res, més enllà del seu nom i la seva professió. S'ha suposat que el seu origen hauria estat Mallorca, tot i que Sevillano reconeix no haver localitzat documentació referida a ell entre els notaris mallorquins conservats a l'Arxiu Històric de Mallorca.¹⁰²

Per tant, sembla bastant evident que Domingo Pau actuà com el copista i primer posseïdor d'aquest manuscrit, però no com autor o compilador de tot el conjunt.

Galceran Altimir

El segon personatge relacionat amb l'autoria de les obres copiades al volum és Galceran Altimir, concretament al començament del f. 76v, on hi apareix el següent preàmbul en llatí:

«Quamvis areçmetica in ceptem partes fuerit divisa secundum Algorismi, tamen secundum praticam et doctrinam magistri Galcerandi Altimir, ylluesstrisimi Ferdinandi, Yspaniarum reges, librarii, quattuor speciebus videtur ese contenta, quarum prima espes decitur addiçio, secunda mulltiplicaçio, terça substracçio, quarta deviçio».¹⁰³

---

¹⁰² SEVILLANO, *Un manual mallorquín*, p. 519. M. Carme Coll Font, arxivera de l'ARM, ens indica que no hi ha documentació notarial a l'ARM produïda per Domingo Pau, així com s'ha localitzat, de moment, cap notícia d'ell a l'ARM ni a l'Arxiu Capitular. A més, ens comenta que el llinatge Pau és poc freqüent a Mallorca. De fet, actualment només s'han localitzat els següents Pau: Berenguer de Pau, testimoni en document de 1365, ARM, Pergamins reials, número 162; Gabriel Pau, guixaire, en document de 1373, ARM, Col·lecció Pasqual, perg. 773, ARM, Col·lecció Pasqual, paper, número 780 i ARM, Col·lecció Pasqual, paper, número 781-782; Bernat Pau, teixidor, en document de 1373, ARM, Col·lecció Pasqual, paper, número 781-782; Jaume Pau, apareix com a testimoni en un document escrit a Sóller el 1404, ARM, Col·lecció Pasqual, perg. 85; Sebatjà Pau, jurat d'Alcúdia, al protocol ARM, NOT 151, dates 1511-1516; i Jeroni Pau, donzell, al protocol ARM, NOT 512, dates 1621-1624.

¹⁰³ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 76v.

Aquest fragment fa referència a l'inici del manual d'aritmètica comercial, que tal i com s'indica, segueix les teories d'Algorismí, llatinització del nom del matemàtic àrab al-Ḥwārizmī, i la doctrina de Galceran Altimir, professor d'aritmètica i bibliotecari del rei Ferran II. En aquest cas, la referència a Algorismí actua com una cita a una autoritat que és coneguda i acceptada per tota la comunitat, i que, per tant, atribueix un caire d'erudició i veracitat al tractat. Diferent és el cas de Galceran Altimir, del qual diu que se segueix la *pratica et doctrina*. Aquest fet indueix a pensar que l'autor del manual coneixia les ensenyances d'Altimir. Sembla poc probable, segons el preàmbul, que fos el propi Galceran l'escriptor del manual, ja que el fragment dóna a entendre que el contingut del text ha estat extret dels seus ensenyaments i no escrit directament per ell. És probable, per tant, que l'autor fos un alumne seu, que hauria pogut adquirir el coneixement que es transmet a partir del material i les lliçons que el propi Altimir donava a les seves classes. Resta, però, la possibilitat que aquest preàmbul fos escrit pel compilador de l'obra o per un copista anterior del manual d'àbac. Si fos cert que el compilador o un copista hagués introduït aquest fragment, seria plausible l'acceptació de Galceran Altimir com a autor del manual d'aritmètica, fet gens estrany si tenim en compte l'ús formatiu que es feia d'aquestes obres a les escoles.

En aquest sentit, Docampo considera que si bé, per la referència que es fa a la pràctica i doctrina de Galceran Altimir al preàmbul, no es pot afirmar que el manual s'extragués d'una obra seva, sí que és cert que Altimir és citat, de la mateixa manera que es fa amb Algorismí, com a autoritat. D'aquesta manera, és probable «que los contenidos del manuscrito estén organizados según las enseñanzas de este maestro barcelonés» i, per tant, «no se puede descartar que el *art de l'abba* fuese compuesto total o parcialmente a partir de apuntes de clase de algún alumno de Altimir en la Barcelona de la segunda mitad del siglo XV o incluso de algún tratado manuscrito compuesto por el propio Altimir». A més, troba força similituds entre el manual d'àbac i la *Summa de l'art d'aritmètica* de Francesc Santcliment (1482), per la qual cosa o bé les dues obres es basaren en una font comuna o bé podria existir una relació directa entre elles, ja que són de la mateixa època.¹⁰⁴

En qualsevol dels casos, tant si l'obra fou escrita per Galceran Altimir, com si la redactà un alumne seu, és evident que el manual està vinculat a l'ensenyament d'aquest mestre. Se sap, per un contracte d'afermament entre Altimir i Pere de Mont-real, un

---

¹⁰⁴ DOCAMPO, *La formación matemática*, p. 304.

navarrès de 20 anys que residia a Barcelona, que Galceran exercia com a professor de lletra rodona¹⁰⁵ i d'aritmètica a la ciutat com a mínim des de 1460. En aquest contracte el mestre es comprometia, a més de mantenir el jove amb aliments, vestit i calçat, a instruir-lo en les quatre operacions bàsiques i qüestions relacionades amb aquestes, i en l'escriptura en lletra mercantil i bons costums, a canvi que Pere treballés com a servent a casa d'Altimir durant els 3 anys que durava el contracte.¹⁰⁶ Tot i que aquest document pot oferir una idea de com era l'aprenentatge mercantil a la Barcelona del segle XV, hem de tenir present que no era un fet habitual que algú es comencés a formar a una edat tan tardana com són els 20 anys.¹⁰⁷

Alguna informació ens ha arribat d'Altimir més enllà de la seva faceta docent. Se sap que vers l'any 1487 fou nomenat pel veguer curador dels béns del difunt mercader barceloní Esteve Bonet, juntament amb Bartomeu Vidal i Francesc Font¹⁰⁸ i que l'1 de gener de l'any 1481, durant l'estada del rei Ferran II a Barcelona, fou inscrit com bibliotecari del rei.¹⁰⁹ Tanmateix, no tenim més notícies d'ell fins a la seva mort a finals del mes d'agost o a l'inici de setembre de l'any 1490.¹¹⁰

Amb tot, segons Javier Docampo, és factible que l'autor del manual d'aritmètica comercial no fos Galceran, sinó el mercader barceloní del segle XV Gaspar Montmany, autor confés del darrer manual de mercaderia del manuscrit, el *Llibre de l'art mercantívol*, ja que «he is the autor of a good part of the handbook», tot i que «evidence shows that this arithmetical part is related to the teaching of a certain Galceran Altimir, who is quoted at the beginning as a master who divides arithmetic into four parts».¹¹¹

---

¹⁰⁵ MADURELL, *Il·luminadors, escrivans*, p. 62, núm. 26.

¹⁰⁶ HERNANDO, *Del llibre manuscrit al llibre imprès*, p. 426, núm. 123 i DOCAMPO, *La formació matemàtica*, pp. 194 i 599-600.

¹⁰⁷ Per a la formació del mercader a la Barcelona baixmedieval, *vid. infra* subcapítol 4.1.

¹⁰⁸ BC, Arxiu Històric, perg. 523. *Vid.* Sicència. Cat DB, nom1905 <<http://www.sciencia.cat/db/cercador.htm?nom=1905>> [Consulta: 6 maig 2017].

¹⁰⁹ RUBIÓ, *Llibreters i impressors*, p. 44 i DOCAMPO, *La formació matemàtica*, p. 194, nota 50. Tot i que Rubió parli d'un Gabriel Altamir, es tracta d'un error, doncs, segons Docampo, en el manuscrit original, conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA, MR, reg. 920, f. 56) el seu nom és Galceran Altamir i considera que, encara que s'hi modifiqui una vocal, s'està referint al mateix mestre de lletra rodona i aritmètica del contracte anteriorment mencionat.

¹¹⁰ BC, Arxiu Històric, perg. 223. *Vid.* Sicència. Cat DB, nom1905 <<http://www.sciencia.cat/db/cercador.htm?nom=1905>> [Consulta: 6 maig 2017].

¹¹¹ DOCAMPO, *Reading Luca Pacioli's Summa*, pp. 45-46.

Gaspar Montmany

Si bé en el darrer manual de mercaderia apareix textualment: «jo, Gaspar Muntaiany, mercader, ciutadà de Barcelona»,¹¹² es fa evident que es tracta d'un error de còpia. El cognom *Montaiany* no concorda amb cap cognom de l'àrea catalana d'aquella època. De fet, a excepció de Montmany, només un cognom podria relacionar-se amb la forma *Montaiany*. Ens referim a la important família mallorquina Montanyans. Tanmateix, l'origen d'aquest clan poc té a veure amb el món comercial, ja que sorgeix en el si del món rural i destaca per la seva relació amb el clergat¹¹³ i, a més, no s'hi documenta cap membre anomenat Gaspar, mercader i ciutadà de Barcelona. Tot apunta, per tant, que el manual fa referència a Gaspar Montmany, important mercader barceloní del segle XV.

Gaspar Montmany (Barcelona, 1413¹¹⁴ o 1414-1415¹¹⁵ – 1490¹¹⁶) nasqué i cresqué en el si d'una família de rics blanquers. Fill de Llorenç Montmany i de Joana, fou el darrer de 6 germans: Eulàlia, Isabel, Joana, Jaume i Francesc. El seu èxit en el món dels negocis sorgí de la seva gran visió i intel·ligència i de l'ajuda econòmica del seu pare. Llorenç Montmany, que l'any 1420 havia rebut l'herència del seu difunt pare i del seu germà, tots dos blanquers i propietaris d'esclaus, utilitzà els recursos que li havia brindat el destí per amassar una petita fortuna. Fent ús d'aprenents i dels esclaus que havia rebut en herència i que tractà amb una certa humanitat, per tal d'assegurar-se que no fugirien, s'associà amb el mataroní Bartomeu Pou i amb el mercader sevillà Alfonso Rodríguez, venedor de cuirs de bou, amb la finalitat de crear una companyia per al comerç del bestiar, de la qual, malauradament, només en coneixem l'existència. Gràcies a l'emprenedoria de Llorenç, la família aconseguí acumular una quantitat suficient com per dotar generosament les seves filles Eulàlia, Isabel i Joana, i atorgar a Gaspar una quantitat prou generosa com per realitzar els primers passos en el món comercial i poder ascendir socialment. A Jaume el deixà al capdavant de l'obrador familiar, mentre que Francesc, veient l'èxit del seu germà Gaspar, ràpidament s'uní a ell com a patró d'un dels baleners que posseïen.¹¹⁷

---

¹¹² ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 168r-v.

¹¹³ Per a més informació sobre aquesta família mallorquina, *vid.* BARCELÓ; ENSENYAT, *Clergues il·lustrats*, pp. 125-170 i PALOU, *Els Montanyans i el cercle d'humanistes*, pp. 451-468.

¹¹⁴ BATLLE, *La crisis social y económica*, vol. 2, quadre genealògic.

¹¹⁵ CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462*, vol. 1, p. 151, i vol. 2, p. 408. Carrère calcula que Montmany hauria nascut l'any 1414 o 1415, ja que segons un document del març de 1436, en aquell moment, Gaspar tenia 21 anys.

¹¹⁶ BATLLE, *La crisis social y económica*, vol. 2, quadre genealògic.

¹¹⁷ CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462*, vol. 1, pp. 428-429.

És en aquest context, com hem pogut recopilar, que l'agost de 1435, quan rondava els 20 anys, es casà amb Caterina, filla i hereva de l'assaonador de cuirs Joan Gregori i vídua del mercader Jaume Martí. En aquesta mateixa època, el seu pare, Llorenç Montmany, entrà al Consell dels Cent Jurats.¹¹⁸ També durant aquesta època, el jove Gaspar s'inicià en l'activitat mercantil seguint els passos del seu pare i aviat començà a establir els primers contactes amb Andalusia. Vers el novembre de 1437, s'associà amb el seu pare en una compra a crèdit de cuirs de bou d'un valor de 324 lliures i el 1438 actuà com avalador d'un comprador d'esclaus sevillà. Ben aviat, però, se n'adonà que aquestes activitats oferien uns beneficis més aviat limitats. És per això que cap a l'octubre de 1439 decidí donar un tomb a la seva activitat i introduir-se en el comerç amb el Llevant. Embarcà en una de les galeres de la Generalitat que partien cap a Orient, carregat amb algunes mercaderies i dues-centes lliures procedents de comandes que li havien fet familiars, entre ells el seu sogre Joan Gregori. Segons Claude Carrère, la limitada quantitat que suposen aquestes comandes es simptomà de la falta de confiança que els familiars tenien encara en el jove Montmany.¹¹⁹

No obstant això, Gaspar Montmany coneixia les tècniques del comerç, ja que s'havia format en la companyia del pare, i ben aviat es convertí en un mercader experimentat i exitós. *Homo novus* com era, feu de la desconfiança la seva cuirassa i preferí supervisar el desenvolupament dels seus negocis personalment, dirigint la fabricació i comercialització dels productes que venia, i construint els vaixells que les havien de transportar. S'envoltà de gent de confiança, especialment familiars. L'any 1443, per exemple, s'associà amb el seu cunyat Nicolau Viastrosa, marit de la seva germana Eulàlia, per tal que aquest s'embarqués cap a Gaeta, Sicília i Rodes. Mentre que, com veiem, als seus col·laboradors, primer associats i posteriorment representants, els estaven reservats els viatges i l'execució de les comandes, ell s'encarregava de l'organització i direcció del negoci.

La mort de la seva muller Caterina, l'any 1446, i el posterior casament amb Clara, filla del mercader Martí Solzina, serví Montmany per ampliar el seu cercle d'associats i fer prosperar el seu negoci. Com a mínim des de 1450, Gaspar s'associà amb el seu cunyat Pere Rovira, marit d'Elionor, germana de Clara. Amb aquesta societat, Gaspar Montmany ampliava el que es pot considerar com una veritable companyia comercial, de la qual ell n'era el director, i que s'articulava a través de la seva figura, gràcies al seguit de societats

---

¹¹⁸ Ibidem, vol. 1, p. 430.

¹¹⁹ Ibidem, vol. 1, pp. 408-409.

i contractes que tenia amb els seus socis i familiars, així com amb els seus representants i proveïdors.¹²⁰

Montmany organitzà els seus negocis principalment en dos àmbits. En primer lloc destaca l'illa de Sardenya, des d'on es dedicà a l'explotació i comercialització del corall. Des dels orígens de la seva activitat, Montmany havia vist en l'illa, especialment a la plaça de l'Alguer, un punt estratègic des d'on obtenir importants beneficis.¹²¹ Allí, segons Claude Carrère, Montmany usà més metòdicament que ningú les possibilitats de l'illa: hi engatjava pescadors, s'associava amb la població local, hi enviava representants dels seus interessos particulars, noliejava regularment embarcacions per tal d'assegurar lligams i actuava com a parçoner dels patrons dels vaixells noliejats quan aquests requerien liquiditat. Sens dubte, Sardenya era per a ell un lloc clau. Però no sols es limità a l'explotació del corall. De fet, la font principal de la seva fortuna fou el comerç amb Orient, al qual reservà tota la seva atenció. Rodes, Constantinoble o Alexandria havien estat destinacions habituals d'ençà d'aquell primer contacte amb el Llevant, l'any 1439. Eren Molts els productes que comerciava amb aquelles terres, però els que més destaquen són els draps, les espècies i les drogues. Així, s'evidencia com Sardenya i Orient són les bases sobre les quals Gaspar Montmany construï el seu imperi comercial, sobre les quals bastí la seva fortuna i el seu prestigi. Ara bé, àvid de beneficis com era, no foren els únics mercats que freqüentà. Les illes del Mediterrani, el Llenguadoc francès o les costes africanes també despertaren el seu interès però, tot i que arribà a ser el major importador d'or des de Barbaria a Barcelona l'any 1458 i un molt destacat comerciant de blat¹²², hem de considerar aquests mercats com a secundaris dins l'organització i l'estructura de la seva companyia.¹²³

Tanmateix, no hem de pensar en ell com en un simple mercader. Gaspar Montmany era un home del seu temps, fet a si mateix i capaç de jugar les seves cartes en busca del benefici propi. Era hàbil, enginyós i se sabia moure per la fina línia que

---

¹²⁰ Per a més informació en relació amb el desenvolupament dels negocis de Gaspar Montmany, *vid. CARRÈRE, Barcelona 1380-1462*, vol. 1, pp. 145, 203, 295, 394, 438 i vol. 2, pp. 41, 85-87, 104 i 289; DEL TREPPO, *Els mercaders catalans*, pp. 55, 150, 151-152, 158, 174, 180, 185, 194, 286 i 313 i SALICRÚ, *Una lluita per un mercat*, pp. 312, 316 i 327.

¹²¹ Per al comerç del corall de Sardenya, *vid. SALICRÚ I LLUCH, Roser, Una lluita per un mercat: catalans, algueresos i genovesos i el corall de Sardenya a la primeria del segle XVI*, dins *La Corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la Baixa Edat Mitjana: actes del seminari celebrat a Barcelona els dies 27 i 28 de novembre de 2003*, Manuel Sánchez Martínez; M. Teresa Ferrer i Mallol; Josefina Mutgé i Vives (coords.), Barcelona, CSIC (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 58), 2005, pp. 309-362.

¹²² DEL TREPPO, *Els mercaders catalans*, p. 313 i CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462*, vol. 1, pp. 352-353.

¹²³ CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462*, vol. 2, pp. 411-415.

separa l'economia de la política sense que ell o els seus negocis en sortissin perjudicats. Formà part de l'ala més moderada de la Busca, el partit popular i reformista de la política municipal, juntament amb el seu sogre Martí Solzina i els seus cunyats Pere Rovira i Nicolau i Pere Viastrosa, i fou membre del Consell de Cent durant els anys 1454 i 1459-1460, i del Consolat de Mar l'any 1460.¹²⁴ Es tracta d'una carrera política més aviat modesta i poc lluída, però lluny que això pugui suposar un desmèrit, sembla que podria haver estat així de forma deliberada. Una incursió en política d'aquestes característiques li hauria proporcionat prou influència com per poder actuar en benefici propi i assegurar-se la prosperitat dels seus negocis, però sense veure's involucrat excessivament en les lluites polítiques del moment. És per aquest motiu que, tal i com sospita Claude Carrère, és molt possible que la introducció en política, especialment dins el partit reformador, no provingués d'unes fortes conviccions íntimes, sinó que, hagués seguit el seu sogre i els seus cunyats, «sobretot perquè les reformes no l'afecten (no importa cap dels productes discutits) i que el fet de tenir influència sobre els dirigents li permet d'eixamplar el seu camp d'acció (per exemple els proveïments de blat)».¹²⁵ Un clar exemple d'això es pot trobar l'any 1456, quan Montmany va utilitzar la influència dels diputats contra els menestrals de la Busca per tal que li fossin restituïts uns draps suposadament fraudulents.¹²⁶

Ara bé, com a home del seu temps que era, no sols el trobem actuant en el comerç i la política, sinó que ja des del 1436 se'l documenta actuant com assegurador,¹²⁷ activitat que combinava amb el mercadeig i les altres operacions econòmiques; el 1456 ja té prou relacions com per rescatar un conciudadà a Constantinoble, en poder dels turcs des de la caiguda de la ciutat;¹²⁸ el 1459 contracta un vaixell per tal de vigilar la costa catalana, el qual, aquell mateix any, es veié involucrat en una expedició contra els corsaris, juntament amb els vaixells de Melcior Mates i Joan Montbrú;¹²⁹ el 1468, es compromet amb el mestre major de la Seu de Barcelona, Bartomeu Mas, per tal de realitzar «certes construccions al monestir de Jerusalem de Barcelona»;¹³⁰ i els anys 1478 i 1482 el trobem actuant com a jurat.¹³¹

---

¹²⁴ CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462*, vol. 2, pp. 404 i 409; BATLLE, *La crisis social y económica*, vol. 2, p. 344; CAPMANY, *Memorias históricas*, p. 831.

¹²⁵ CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462*, vol. 2, p. 409.

¹²⁶ *Ibidem*, vol. 2, p. 409.

¹²⁷ *Ibidem*, vol. 2, pp. 288-289; DEL TREPPO, *Els mercaders catalans*, p. 148 i pp. 388-390.

¹²⁸ CARRÈRE, *Barcelona 1380-1462*, vol. 2, p. 122.

¹²⁹ BATLLE, *La crisis social y económica*, vol. 2, p. 344.

¹³⁰ DURAN, *Per a la història de l'art*, p. 20.

¹³¹ VICENS, *Ferran II*, apèndix, p. 16.

En conjunt, Gaspar Montmany es mostra com un home hàbil en els negocis, un gran gestor, profundament intel·ligent, bastant influent i metòdic, en definitiva, un complet home de negocis, però també algú plenament lligat amb la societat del moment, capaç d'invertir i negociar per al rescat de conciutadans, invertir en la defensa de les costes catalanes, o realitzar obres piadoses, com ara finançar la reforma del monestir de Jerusalem de Barcelona. Unes decisions que, per altra banda, devien estar molt lligades amb els seus interessos personals i econòmics.

Amb tot, se'ns presenta com una figura perfectament capaç d'elaborar el *Llibre de l'art mercantívol*, que s'adapta perfectament a la seva experiència vital. Segurament va dedicar l'última etapa de la seva vida a la redacció d'aquest manual, ja que la vellesa és el moment en què el veiem menys actiu pel que fa a la vida pública i a les activitats econòmiques i, per tant, amb molt més temps lliure per a dedicar-se a l'escriptura. Ell mateix, en un passatge del manual, quan està parlant dels preus d'Alexandria, ens indica que «car, jo tinch memòria de 70 anis, que may s'és mudat lo preu»,¹³² cosa que ens indica que en aquell moment deuria haver tingut aproximadament uns 70 anys.

Ara bé, l'hem de considerar només autor del *Llibre de l'art mercantívol*, en el qual es presenta com a tal, o bé podem considerar que tots els textos del manuscrit són fruit de la seva ploma? Això ens portaria a qüestionar-nos, a més, si s'hauria de considerar el manual com una unitat ideada i dissenyada per un únic autor o bé com obres independents compilades dins un únic volum però sense lligam.¹³³ Certament, de moment no hi ha prou evidències per com dictaminar si el primer manual, *Llibre de l'art de la mercaderia*, seria també fruit de l'experiència de Montmany o no, per bé que per la datació i el contingut podria ser-ho.¹³⁴ Com s'analitzarà més endavant, si ens basem en el contingut de l'obra, sembla que el *Llibre de l'art de la mercaderia* hauria d'haver estat realitzat per un mercader experimentat i avesat en el comerç entre Barcelona i Alexandria. La descripció podria coincidir perfectament amb Gaspar Montmany, mercader especialitzat en el comerç amb el Llevant, però el fet que el manual no estigui signat, no porti cap referència a l'època exacta en què fou realitzat i contingui un fort component moral i educatiu, que contrasta per la seva extensió amb el *Llibre de l'art mercantívol*, fan dubtar de la relació entre Gaspar i l'anònim *Llibre de l'art de la mercaderia* que obre el manuscrit.

---

¹³² ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 181v i DOCAMPO, *La formación matemática*, pp. 298-299.

¹³³ *Vid. infra* capítol 3.2.4.

¹³⁴ Per a la datació del manual, *vid. infra* capítol 3.2.2; i per al seu contingut, *vid. infra* capítol 3.2.4.

És probable, però, que, si bé no totes les obres que componen el *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, l'antígraf del manuscrit conservat fos elaborat pel propi Montmany o per algun membre de la seva companyia. Les dues primeres obres, el *Llibre de l'art de la mercaderia* i el *Llibre de l'art de l'àbac*, les hauria obtingut a través de les seves relacions i/o dels canals d'aprenentatge. No seria estrany que, tal i com feien les principals companyies italianes, Montmany hagués adquirit els manuals amb la voluntat d'unir-los en un sol volum temàtic. També és possible que el manual d'aritmètica fos fruit de l'aprenentatge d'algun membre en formació de la companyia de Gaspar, que hagués aprofitat els apunts i materials didàctics extrets de les lliçons de Galceran Altimir. Sigui com sigui, la hipòtesi d'un antígraf vinculat a la companyia mercantil i a la persona de Gaspar Montmany és factible i, com veurem, les datacions proposades ho fan perfectament possible, com també que Gaspar morís abans d'acabar la feina. Així, la seva empresa seria el canal pel qual el manuscrit, o una còpia, va arribar a Mallorca, on hauria estat copiat per Domingo Pau.

Sorgeix, per tant, un nou plantejament que, lluny de poder-se solucionar en el present treball tenint en compte l'estat actual de la recerca, evidencia la necessitat d'una investigació més profunda i detallada.

3.2.2. La datació

Les dates que apareixen al manuscrit són diverses i es refereixen a èpoques diferents. A continuació s'afegeix un quadre resum:

Data	Foliació i descripció
<p>T[estament darrer] en [Mallorca a XX] de jener .M.D.XX[...]</p> <p>Fas memòria que al darer da setembre restaren 41</p>	<p>f. 1r</p> <p>En lletra humanística del segle XVI, de Domingo Pau?</p> <p>(recordatoris)</p> <p>Mà B</p>

<p>Al 23 abril 1692 tinc rabut del patró Geroni Castany...</p>	<p>f. 2r En lletra del segle XVII (comptes) Mà E</p>
<p>Est Petri Anthonii Cererols filius magnifici Ioannis Baptiste Cererols iuris utriusque doctoris anno a nativitate Domini Ihesus 1684</p>	<p>f. 4r En lletra del segle XVII, de Pere Antoni Cererols. (ex-libris d'un posseïdor) Mà D</p>
<p>... e vuy en l'any 1489...</p>	<p>f. 182v En lletra humanística del segle XVI, de Domingo Pau (text del manual de Montmany) Mà A</p>
<p>Jesús. En Mallorca a 24 de Janer 1556...</p>	<p>f. 192v Al marge esquerre. Escrit en vertical de baix a dalt en lletra humanística del XVI (prova d'escriptura) Mà C</p>
<p>... als 20 Marts 1688...</p>	<p>f.192v En lletra del XVII (comptes) Mà E</p>

Testament en <i>Mallorqua</i> a xxvi de novembre	f. 195v En lletra humanística del XVI, de Domingo Pau? (recordatori) Mà B
Testament en <i>Mallorqua</i> a xxvi de <i>novembre</i> 1541	f. 195v En lletra humanística del segle XVI, de Domingo Pau? (recordatori) Mà B
Mayorca 19 setembre 1684	f. 195v En lletra del XVII, de Pere Antoni Cererols (data d'adquisició) Mà D

Fig. 1. Taula resum de les dates que apareixen al manuscrit DIV-37B/2, ARM.

La major part de les datacions fan referència als diversos posseïdors del manuscrit. Tres d'elles es refereixen al segle XVII i es poden relacionar amb Pere Antoni Cererols, mentre que la resta pertanyen al segle XVI. Només una, l'única inserida en el cos del text, es refereix al segle XV.

Pel que fa a les dates del segle XVI, és possible que la majoria d'elles facin referència a la dècada de 1540, a excepció d'aquella escrita en vertical al marge esquerre del f. 192v, que es refereix a 1556, al·lusiva a Esteve Viladrau, afegida per una mà diferent a la de Domingo Pau. Tal i com assegura Álvaro Santamaría, aquestes dates podrien indicar l'inici i la fi de la redacció del manuscrit, ja que «según puede contrastarse con dificultad, pues la humedad ha borrado parcialmente lo escrito, en el expresado folio [f. 1r], debió comenzar su elaboración el 20 de enero de 1541 y la finalizó, como se manifiesta en el último folio verso del manuscrito, “en Mallorca a 25 noviembre 1541”»,

tras diez meses de labor». ¹³⁵ Així doncs, si s'accepta la interpretació de Santamaría, la còpia del manuscrit feta per Domingo Pau hauria durat deu mesos, del gener de 1541 al novembre de 1541. Caldria, però, contrastar aquesta informació a partir d'una lectura amb l'ajuda de llum ultravioleta, cosa que malauradament encara no ha estat possible. A més, cal tenir present que aquestes dates són recordatoris de documents i fets, i proves d'escriptura. Així, encara que poden ser indici per saber el moment en què el copista està treballant, no es poden considerar una "datació" expressa del manuscrit.

Ara bé, que el manuscrit s'hagués copiat a la primera meitat del segle XVI no implica que el seu contingut també sigui d'aquesta època.

Si bé el primer manual de mercaderia que inclou el manuscrit, el *Llibre de l'Art de la mercaderia* (ff. 5r-67v), no presenta cap datació, es pot fer una aproximació a l'època en què es realitzà a partir de la informació que conté, concretament a partir de la referent a la lleuda de Barcelona. En el capítol titulat «En après serà recort de lles robes que pag[u]en leuda en Barcelona e en los termes de aquella, ço és aquelles que són de pasatge, que nos·s venen ni·s compren» (ff. 61v-63v), l'autor presenta un recull de productes que paguen la lleuda, un impost que gravava les mercaderies que entraven i sortien de la ciutat. Roser Salicrú ha presentat una comparació entre els productes i els valors de les dues lleudes conegudes per a la ciutat de Barcelona ¹³⁶ i un llibre de comptes de 1434. A partir del seu estudi s'evidencia com a la versió catalana del segle XIV hi apareixen un seguit de productes que a la lleuda de 1222 no hi estan especificats, aquests són: «l'estopa, el sabó, l'argent viu, els *sisclacos*, la *regalíssia e borra e fustet* i el vidre», a més s'inclou en el llistat d'espècies el «*girofle, comes de girofle, nou de xarch, cubebes, ticonal i galangau*». ¹³⁷ En l'*Art de la mercaderia* s'enumeren clarament els següents productes «Primo pebre, gingebre, canyella, girofle, comes de girofle, espich, sitovall, garangal, pebre lonch, nous de xarch, nous noscades, cubebes, macís, flor de canyella, follí, encens, màstich, lacha, orpiment, judí, grana, faldeta de cotó fyllat, tint ho no tint», i s'hi indica que tots ells «pag[u]en així de compra com de vendre vint diners per càrrega, e si és de pasatge deu diners per càrrega». De la mateixa manera, hi apareixen l'estopa, la *regalícia*, la borra, el fustet, l'argent viu, el vidre i el sabó, per la qual cosa no queda

---

¹³⁵ SANTAMARÍA, *La compilación mallorquina*, p. 253.

¹³⁶ Ens referim a la lleuda de Mediona de 21 de gener de 1222, un acord entre Jaume I i Guillem de Mediona en el qual es reparteixen la major part de les recaptacions dels aranzels de les lleudes i passatges de la ciutat de Barcelona, i la versió catalana ampliada del segle XIV, inserida dins el *Llibre de la Clau* de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona (Procures, Privilegis i sentències, *Llibre de la Clau*).

¹³⁷ SALICRÚ, *El tràfic de mercaderies*, p. 6.

dubte que la font que usà l'autor per al seu manual era la lleuda del *Llibre de la Clau* del segle XIV. Això ens indica que el manual fou redactat posteriorment a la traducció al català de la lleuda de Mediona, probablement entre el mateix segle XIV i el XV, època en la qual se seguia usant aquesta font, tal i com ha demostrat Roser Salicrú en l'estudi del llibre de comptes de 1434.

Caldrà, però, una anàlisi més profunda d'aquesta gran font que és la lleuda de Barcelona, així com de la informació relativa a les monedes, els pesos i els canvis que es descriuen al manual en relació a Barcelona i Alexandria, per tal d'acotar la datació d'aquesta part del manuscrit. Malauradament, no s'ha pogut integrar aquest estudi en el present treball per impediment del temps i de les característiques del mateix, per la qual cosa queda pendent la seva realització en el marc de la tesi doctoral que aquest treball està introduint.

Un problema semblant presenta el manual d'àbac, el *Llibre de l'art de l'àbac* (ff. 76r-168r), pel que fa a la seva datació. Igual que el manual anònim amb el qual s'inicia el *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, tampoc aquest no indica cap data concreta de redacció. El manual, que s'inicia amb un preàmbul en llatí, es basa en les ensenyances d'Algorismí, és a dir, al-Ḥwārizmī, i Galceran Altimir, a qui cita com «*ylluesstrisimi Ferdinandi Yspaniarum reges librarii*». Com ja s'ha vist en l'apartat dedicat a l'autoria de l'obra, Altimir no esdevé bibliotecari de Ferran II fins al 1481. Així doncs, podem considerar que l'obra ha de ser posterior al seu nomenament com a bibliotecari i, per tant, posterior al 1481. Els seus continguts, a més no poden fer referència més enllà del període d'activitat docent d'aquest professor barceloní, comprès entre 1460 i 1490, moment de la seva mort. S'ha de considerar, llavors, que el manual d'àbac hauria estat redactat en l'interval que compren els anys 1481 i 1490.

Pel que fa al manual de mercaderia de Gaspar Montmany, el *Llibre de l'art mercantívol* (ff. 168r-188r), sabem, a partir d'un estudi exhaustiu de les monedes que hi apareixen, fet per Francesc Sevillano, que aquestes es poden contextualitzar entre els anys 1481 i 1491.¹³⁸ Però Santamaría, a partir de la informació que brinda el text en relació a les monedes de Granada,¹³⁹ ha determinat que la informació es refereix al període relatiu a la campanya de conquesta del regne per part de Castella, entre la presa d'Álora el juny

---

¹³⁸ SEVILLANO, *Monedas que circulaban*, pp. 699-700.

¹³⁹ «En lo realme de Granada có[r]re toda moneda qui có[r]re en Castella, e açò perquè lo rey de Castela la conq[ui]sta tots jorns» (ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 171r).

de 1484 i l'entrega definitiva de la capital, el gener de 1492.¹⁴⁰ Tota aquesta informació lliga perfectament amb la data 1489 que apareix al f. 182v en relació amb un canvi de preus a la plaça d'Alexandria.¹⁴¹ Així, sembla que el manual de Gaspar Montmany hauria estat redactat per ell mateix l'any 1489, quan ja era un home ancià, amb temps per dedicar-se a transmetre els coneixements que havia anat adquirint al llarg de la seva vida professional, tal com indica ell mateix a l'inici del seu manual: «E açò fa perquè ajen algun lum e esperiència de la coces que jo é vistes e praticades, tant de vista com de pràctica, de les que é trameces com per les que é vistes, per les qualls ab l'ajuda divina de nostre Senyor é haguts grans profits e utilitats».¹⁴²

D'aquesta manera, a mode de resum, s'ha pogut determinar que el manuscrit que porta el títol tardà de *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader* es va copiar probablement del gener al novembre de 1541, i que els originals de tres de les quatre parts del manuscrit també han pogut ser datats. En primer lloc, el *Llibre de l'art de la mercaderia*, un manual de mercaderia anònim copiat a l'inici del volum, es pot datar, probablement, de la segona meitat del segle XIV o de la primera del XV; en segon lloc, el *Llibre de l'art de l'àbac*, un manual d'aritmètica comercial de Gaceran Altimir o d'un deixeble seu, es devia elaborar entre els anys 1481 i 1490; i, finalment, que el *Llibre de l'art mercantivol*, el manual de mercaderia de Gaspar Montmany, es va redactar amb tota probabilitat l'any 1489.

3.2.3. Lloc de realització

A partir de les dates que apareixen al manuscrit, algunes de les quals el situen a Mallorca, Sevillano i Santamaría¹⁴³ han suposat que el manual s'havia realitzat a l'illa. Sevillano ha anat encara més enllà en considerar que, tot i que Montmany confessa ser un mercader de Barcelona i que no ha trobat entre els notaris mallorquins de l'Arxiu Històric el nom de Domingo Pau, s'ha d'anomenar l'obra com a “manual mallorquí” «por varias razones: la primera por estar actualmente –y probablemente desde hace siglos– en Mallorca; segundo para distinguirlo del otro Manual catalán; y finalmente porque los datos finales, aun escritos por un catalán, parecen insistir bastante sobre los productos *bons per Mallorques*».

---

¹⁴⁰ SANTAMARÍA, *La compilación mallorquina*, p. 253.

¹⁴¹ «e vuy en l'any 1489» (ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 182v).

¹⁴² ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 168v.

¹⁴³ SEVILLANO, *Monedas que circulaban*, p. 519 i SANTAMARÍA, *La compilación mallorquina*, p. 253.

Aquests arguments resulten ser insuficients per determinar l'origen real de les obres que el manuscrit conté. Si bé és cert que la còpia que actualment es conserva hauria estat realitzada a Mallorca, no està tan clar que el seu antígraf i les obres originals tinguessin el seu origen a la dita illa. De fet, l'únic element que planteja el dubte del seu possible origen mallorquí és precisament la darrera part del manual de Gaspar Montmany que, tal i com apuntava Sevillano, fa una més o menys acurada descripció dels productes bons per Mallorca.

Per tal de valorar correctament aquest fragment, cal tenir present com finalitza la presentació que Montmany fa del seu manual: «Perquè ara aurem-te metre las cosas çón bonas per cascun loch per totes les parts del món, com après vindran per avant. E encara, de les monedes q[u]i có[r]ren per totes les parts, dites axí peços e mesures. E primerament, partint de Barcelona e volent anar a Mallorca, te diré qui[n]a moneda cor[r]e, e après de totes lles parts dell món».¹⁴⁴ L'autor deixa molt clar que pretén presentar les coses que són bones per totes les parts del món, així com de les monedes, pesos i mesures d'aquells llocs, tot això, partint de Barcelona i volent anar a Mallorca. Aquesta afirmació és clau per determinar-ne la procedència.

Evidentment, Gaspar Montmany, com a mercader barceloní que és, opera des de Barcelona, des d'on segurament realitzà el *Llibre de l'art mercantivol* ja en l'etapa final de la seva vida. El fet que Mallorca tingui un paper important en el desenvolupament del manual i del comerç que està presentant Montmany és inqüestionable, però això no converteix l'illa en el lloc de realització de l'obra. Potser l'autor, quan escrivia el seu manual, estava pensant en instruir els seus lectors en relació a les rutes comercials que uneixen Barcelona amb les Illes Balears, cosa que explicaria la gran presència que té la ciutat en l'obra. No obstant això, la procedència barcelonina de l'obra de Montmany sembla un fet irrefutable.

Una altra qüestió es desprèn del darrer fragment de la presentació del manual: el text que ens ha arribat actualment està inacabat. Si bé el fet que l'obra no disposi d'un colofó, on l'autor dona per finalitzada la seva creació tal i com succeeix en el manual que obre el manuscrit de Domingo Pau, ja fa sospitar que no estem davant del manual complet, el fragment anteriorment citat acaba per confirmar-ho. L'autor pretenia fer un recull de productes bons «per cascun loch per totes les parts del món», no solament per Mallorca. Aquesta intenció es corrobora també en la rúbrica final del manual: «Recort de negossi

---

¹⁴⁴ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 168v.

dels pastells de França bons per Mallorca, Flandes e per València».¹⁴⁵ El fet que al darrer capítol es comencin a introduir altres territoris juntament amb Mallorca, sembla indicar que, a continuació, Montmany pretenia presentar els productes bons *per a totes les parts del món*. Però, per què no ens ha arribat íntegrament el text de Gaspar Montmany? És possible que s'haguessin perdut aquests darrers folis en les successives còpies? Es podria haver donat el cas, fins i tot, que l'autor no hagués finalitzat el text? Amb la informació de què disposem actualment de la vida de Gaspar Montmany i de la història del manual no ho podem saber, però sembla força probable que alguns folis, especialment els darrers del manuscrit, poguessin haver-se perdut per l'acció del temps, les successives còpies i relligadures, o per les inclemències diverses. Tampoc s'ha de descartar que el propi Montmany deixés el text sense acabar, ja que, és probable que la mort li hagués sobrevingut mentre estava en ple procés de redacció. Aquesta teoria no resulta inversemblant, si tenim en compte que, segons Carme Batlle, Gaspar Montmany morí l'any 1490,¹⁴⁶ només un any després de la data que apareix enmig del seu manual, 1489. Podria ser, doncs, que l'autor no hagués tingut temps de finalitzar el seu tractat.

Menys referències hi ha per determinar el lloc de realització del manual d'aritmètica. La falta d'una al·lusió clara a una ciutat, així com a un autor definit, dificulten l'estimació d'un eventual lloc d'origen. Tanmateix, es pot realitzar una aproximació a aquest lloc partint de l'atribució dels continguts a les doctrines de Galceran Altimir, bibliotecari de Ferran II, escrivà i mestre d'aritmètica de Barcelona.

En cas que poguéssim considerar Galceran Altimir com a autor directe o indirecte del manual, seria lògic pensar que Barcelona, el lloc on ell exercia i on ensenyava, fos també el lloc on realitzà el seu manual d'àbac per facilitar l'aprenentatge dels mercaders en formació dels quals era mestre. En el supòsit que, per una altra banda, hagués estat Gaspar Montmany qui, tal i com apuntava Docampo, partint de les ensenyances del mestre Altimir, hagués realitzat el manual ell mateix o copiat l'hagués d'una obra anterior realitzada per Altimir, no seria possible determinar el lloc on el text fou redactat. És raonable, però, mantenir la filiació de l'obra amb Barcelona, tenint en compte que hauria estat allà on Montmany hauria pogut adquirir aquests coneixements, o bé on hauria estat redactada l'obra original de Galceran Altimir. De qualsevol de les maneres, sembla, per tant, que també seria Barcelona el lloc d'origen del manual d'àbac.

---

¹⁴⁵ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 188r.

¹⁴⁶ *Vid.* capítol 3.2.2.

Pel que fa al *Llibre de l'art de la mercaderia*, cal una anàlisi atenta del seu contingut per determinar on s'hauria pogut redactar. Si hom es fixa en la part final del manual,¹⁴⁷ se n'adona que del f. 61v al 67v s'hi reproduïxen la lleuda de Barcelona, una comparativa dels pesos d'Alexandria amb els de Barcelona, una comparativa del valor dels productes entre Alexandria i Barcelona, les usances de canvis de Barcelona i un recull de pesos i monedes d'Alexandria. Sembla evident, en conseqüència, que l'autor del manual era un mercader expert en el comerç entre Barcelona i Alexandria. De la mateixa manera que s'esdevenia amb el manual de Gaspar Montmany, no és possible determinar amb certesa on hauria estat redactat el text, però essent un mercader que operava des de Barcelona i, per tant, presumiblement català, sembla lògic pensar que hagués estat també en aquesta ciutat on hagués redactat el seu manual de mercaderia.

Per tant, tots els indicis apunten a Barcelona com el lloc de realització dels tres manuals que configuren el manuscrit de Mallorca. És per això que aquesta compilació s'hauria de deixar d'anomenar com el manual mallorquí, ja que ni el contingut general del text ni els autors ni el lloc de realització fan referència a l'illa com a lloc d'origen. En tot cas, podem parlar de manuscrit mallorquí o còpia mallorquina en la mesura que seria en aquesta ciutat on s'hauria realitzat la redacció de la còpia que actualment es conserva a l'Arxiu del Regne de Mallorca.

3.2.4. El contingut: anàlisi de les parts del manuscrit

El manuscrit de Domingo Pau presenta quatre obres independents, algunes completes i altres fragmentàries, que s'uneixen a partir d'un seguit de rúbiques per tal de donar coherència al volum. Les quatre parts són les següents:

1. ff. 5r-67v Anònim, *Llibre de l'art de la mercaderia*
2. ff. 67v-76r Anònim, *Taules per al càlcul d'interessos*
3. ff. 76r-168r Anònim (deixeble de Galceran Altimir), *Llibre de l'art de l'àbac*
4. ff. 168r-188r Gaspar Montmany, *Llibre de l'art mercantívol*

El fet que aquests textos, dissenyats en un origen per ser llegits i emprats de forma independent, vagin units en un sol volum a través d'uns títols que permeten la lectura i utilització conjunta dels quatre escrits planteja una qüestió important: s'hauria de

---

¹⁴⁷ Vid. *infra* capítol 3.2.4.

considerar, basant-nos en aquest fet, que tot el volum és una obra unitària, interpretable com a tal, tot i que es compongui de materials individuables de procedència diversa?

Sovint, davant de volums miscel·lanis que recopilen escrits d'una temàtica concreta i amb una finalitat determinada, com és el cas del *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, s'ha tendit massa a ignorar la seva complexitat i a estudiar les obres de forma individual. Si bé és cert que cadascun dels tractats que apareixen en el *Llibre*, per si sols, són representatius del context al qual pertanyen i de l'àmbit professional al qual representen, en conjunt, adquireixen una dimensió superior que permet estudiar a un altre nivell allò que el compilador pretenia amb la unió dels diversos textos. En el cas del nostre manuscrit, per exemple, aquest estudi ens permet crear una relació fonamental entre els manuals de mercaderia, és a dir, les recopilacions d'informació pràctica de caràcter tècnic, i els manuals d'àbac, eines de formació professional que van des dels elements més bàsics fins als més complexos i específics. D'aquesta manera, es crea una imatge molt més global d'un fenomen com la formació i el desenvolupament i la pràctica de l'ofici del mercader que, d'una altra manera, no es generaria.

Els còdexs miscel·lanis de medicina en català que, com els manuals de mercaderia, es comencen a desenvolupar a partir del segle XIII i durant tota l'Edat Mitjana fins a principis de la Moderna s'articulen en un sentit paral·lel al que acabem d'exposar. Lluís Cifuentes ha detectat que, a diferència del que s'ha acostumat a fer fins ara, aquests volums han de ser estudiats com un tot i de forma interdisciplinària, ja era així que es concebien en el moment de la seva compilació.¹⁴⁸

Per tant, com a contenidor d'un saber pràctic i amb una finalitat definida, podem considerar el *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader* com un conjunt dissenyat per ser entès com una unitat, com a mínim des del moment que l'autor de l'antígraf que copia Domingo Pau afegí les rúbriques que introdueixen les diverses parts del manuscrit. Així doncs, es tracta, a la vegada, tant d'un manual de mercaderia (en realitat dos, com defensem aquí) a l'estil dels italians i del manual català, tal i com defensa Francesc Sevillano,¹⁴⁹ com d'una compilació de mercaderia, formada per diverses obres, tal i com ha plantejat Álvaro Santamaría.¹⁵⁰

---

¹⁴⁸ Vid. CIFUENTES, *Les miscel·lànies mèdiques* (en premsa).

¹⁴⁹ SEVILLANO, *Un manual mallorquí*, pp. 517 i ss.

¹⁵⁰ SANTAMARÍA, *La compilación mallorquina*, p. 255.

Com a conjunt, el fet que el còdex contingui dos manuals de mercaderia no ens ha de semblar redundant ni contradictori, ja que amb una anàlisi superficial del contingut s'evidencia que aquest, en general, no es repeteix. Mentre que en el *Llibre de l'art de la mercaderia* hi té un gran pes la deontologia mercantil i els consells sobre l'exercici del comerç, així com les valoracions i descripcions d'espècies i altres productes, i els reculls de pesos, canvis i taxes en els diversos territoris, en el *Llibre de l'art mercantívol* predominen els reculls de monedes i productes bons per al comerç en diversos llocs, especialment a Mallorca. Tampoc no coincideixen els àmbits territorials als quals fan referència tots dos manuals. Mentre que el primer es refereix, com veurem més endavant, a la ruta comercial que unia Barcelona amb Alexandria, el segon basa els seus continguts especialment en l'àrea ibèrica i italiana, tot i que fa referències a Barbaria, el Llevant i el món atlàntic.

Tampoc no ha de sorprendre que el manual d'àbac ocupi gairebé la meitat de l'extensió de la compilació, ja que l'aprenentatge de l'aritmètica comercial era una de les disciplines de la formació mercantil¹⁵¹ i, per tant, requereix d'una gran preparació teòrica, a diferència de la formació comercial, que és una disciplina eminentment pràctica.

Cadascun dels materials que conformen la compilació actua com a complement dels altres. Ja hem vist com els manuals de mercaderia no se solapen pel que fa al contingut però, a més, el manual d'àbac i les taules de càlcul d'interessos comparteixen una finalitat comuna, en tant que eines per a la correcta realització dels comptes. D'aquesta manera, s'evidencia com aquests textos també actuen de forma totalment complementària, fins al punt que els estudis realitzats fins a dia d'avui els consideren una mateixa cosa.¹⁵² En general, de fet, la informació s'integra a la perfecció en el volum i li atorga un fort sentit formatiu, un sentit que evidencia una clara intencionalitat del compilador d'ajuntar precisament aquests materials. Es tracta, de la mateixa manera que passa amb l'altre manual català conegut i amb els italians, d'un llibre amb un marcat caràcter formatiu, que podria haver-se usat com a manual de consulta, en concret, per exemple, en el capítol de les regles per al càlcul de preus del manual d'àbac.¹⁵³

---

¹⁵¹ Vid. *infra* capítol 4.1.

¹⁵² SANTAMARÍA, *La compilación mallorquina*, pp. 268 i ss., i DOCAMPO, *La formación matemática*, pp. 178 i 190 i ss.

¹⁵³ Javier Docampo considera que aquest capítol hauria estat consultat amb freqüència pel mercader, tot i que les regles més usades les hauria acabat aprenent de memòria: DOCAMPO, *La formación matemática*, p. 282.

No obstant aquesta valoració del volum en conjunt, cal tenir en compte que cadascuna de les parts foren dissenyades per ser llegides i emprades de forma independent. És per això que, a continuació, desenvoluparem una anàlisi de cadascuna de les parts.

El Llibre de l'art de la mercaderia

El *Llibre de l'art de la mercaderia*¹⁵⁴ és el manual de mercaderia que encapçala el manuscrit del *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*. La seva extensió ocupa els folis compresos entre el 5r i el 67v, els quals representen un 34% del total del volum. El seu contingut s'estructura en 49 capítols consecutius, sense separacions ni agrupacions temàtiques definides. Tanmateix, per a facilitar la comprensió del contingut i la seva estructura, hem dividit el text seguint la següent classificació.

- Deontologia mercantil (ff. 5r-24r)
  - Pròleg (f. 5r)
  - Qualitats del mercader (ff. 5v-15r)
    - Capítol preliminar (f. 5v)
    - Virtuts espirituals (ff. 5v-8v)
    - Virtuts corporals (ff. 8v-10r)
    - Sentits corporals (ff. 10r-12r)
    - Consideracions morals (ff. 12r-15r)
  - Consells sobre l'exercici del comerç (ff. 15r-24r)
    - Teoria mercantil (ff. 15r-18v)
    - Pràctica mercantil (ff. 18v-24r)
- Recull d'informació d'interès comercial (ff. 24v-67v)
  - Valoració de les espècies i les drogues (ff. 24v-29r)
  - Descripció de les drogues, per ordre alfabètic (ff. 29v-51v)
  - Noms i mesures de teixits (ff. 51v-53v)
  - Descripció de teixits (ff. 53v-61r)
  - Lleuda de Barcelona (ff. 61v-63v)
  - Recull de pesos d'Alexandria (ff. 63v-65r)
  - Valor de productes a Alexandria i Barcelona (ff. 65r-65v)

---

¹⁵⁴ Aquest títol no consta al manuscrit i ha estat extret de la frase que encapçala el manual: «Per ço com lo noble art de la mercaderia» (ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 5r).

- Usos de canvis de Barcelona (ff. 65v-66r)
- Pesos i monedes d'Alexandria (ff. 66r-67r)
- Epíleg (ff. 67r-v)

Com es pot apreciar en la classificació anterior, el manual presenta dues parts clarament definides: la primera, dedicada a la deontologia mercantil, és una part molt ben estructurada que es dedica a la formació del mercader; la segona, molt més caòtica, presenta un recull d'informació d'interès comercial.

DEONTOLOGIA MERCANTIL

QUALITATS DEL MERCADER. Després d'un pròleg en la qual s'exaça la figura del mercader i el seu ofici, i s'indica l'objectiu de la redacció del manual, és a dir, «per donar alguna doctrina a mi mateix e après a tots los volents aquesta gloriosa art volran seg[u]ir, usar e practicar»,¹⁵⁵ s'introdueix un capítol dedicat a la perfecció literal del terme *mercader*. I, a continuació, es desenvolupen un seguit de capítols dedicats a les qualitats del mercader, i que es poden classificar en les quatre categories que analitzarem a continuació: virtuts espirituals, virtuts corporals, sentits corporals i consideracions morals.

Virtuts espirituals. En els capítols 2-7, l'autor exposa les virtuts espirituals i religioses i les pautes de comportament que han de tenir els bons mercaders.

Així, en el capítol 2, es considera que la principal virtut que han de tenir els bons mercaders és ésser devots i estimar a Déu. Per tal de conferir una aura d'autoritat i veracitat al seu tractat, l'autor insereix cites que donen suport als seus arguments com, per exemple, fer referència als salmistes: «E per ço diu lo salmista que l'ome qui tem Déu continuament obre e axersita los fets sàviament».¹⁵⁶ Seguidament, l'autor proposa una pauta de comportament ideal per viure de forma virtuosa i devota: «cascun dia, ans que entreveng[ue]n ne exerciten cosa ninguna, deuen dir ses devocions, com hofici de nostra Dona de morts e altres devocions, segons hauran devoció en los sants. E fet açò, deuen eyxir de casa e anar dret al temple e sglécia de Déu e pendre aigua seniada, fahent oració al nostre redemptor senyor Déu Jesucrist, e hoït sa miça, si oportunitat hauran, o almenys

¹⁵⁵ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 5r.

¹⁵⁶ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 6r.

veure Déu». ¹⁵⁷ Sembla que aquest comportament serveix per justificar l'existència de l'ofici del comerciant i la importància que el mercader ha adquirit en la societat del moment, així com el poder que acumula: «Sapiau que *mercader* és hun nom lo qual porta en si gran eixercici e treball, car mercader és ministre e conduïdor de totes les cosses, mercaderies e robes, que à neççitat en qualsevol pàtria tostemps», i encara més: «fa més que los havers e robes de què ha abundància en les pàtries, les fa vendre e comprar e navegar per manera que, ab lo seu giny, fa viure quiscuna perçona habundanment en son stat». ¹⁵⁸ És per això que el mercader s'ha d'allunyar dels fraus, actuar de forma recta, com un bon cristià, ser íntegre i mereixedor de confiança, «home verdader e cencer, amador de veritat, diligent en sos negocis e umà en la conversació, moderat en tots sos fets, molt verdader e poch parlar, bon cristià». Cada capítol inclou un consell donat pel mateix autor que resumeix el capítol i que es dirigeix directament al mercader, lector i usuari del manual. El seu conjunt dóna una idea força representativa de la imatge ideal que es pretén presentar del bon mercader.

En els capítols següents es presenten les altres virtuts espirituals i pautes de comportament que ha de tenir el bon mercader. Si la segona virtut consisteix en no jurar ni blasfemar el nom de Déu, apartar-se d'aquells que realitzen aquests pecats, i amar i honrar Déu per sobre de tot, la tercera és la humilitat. Per presentar aquesta virtut utilitza les paraules de sant Agustí: «*humilitas homines angelis similles facit*» ¹⁵⁹ i de sant Pau: «*superbis deus recistit humilibus autem dat gratiam*», ¹⁶⁰ cosa que demostra que, tot i no tractar-se de la virtut principal, no la considera, ni molt menys, menor. De fet, de la mateixa manera que s'esdevé en el manual de Cotrugli, i com és propi de l'Edat Mitjana, les citacions s'usen com un dels principals recursos retòrics i busquen conferir al relat un deix d'autoritat en la qual poder-se fonamentar. ¹⁶¹ La quarta virtut, la caritat, segueix el mateix tractament i, altre cop, és defensada a partir de les paraules de sant Pau: «*caritatem autem non abuero nichil sum*». ¹⁶² La caritat és una qualitat indispensable per al bon mercader, igual que per al bon cristià, ja que permet resistir el dimoni i entrar en la gràcia

---

¹⁵⁷ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 6r.

¹⁵⁸ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 6r-v.

¹⁵⁹ Es tracta d'una cita recollida al *Manipulus Florum* (c. 1306): «*humilitas homines sanctis angelis similes facit, et superbia ex angelis demones facit*». Aquest florilegi del segle XIV atribueix la cita a Sant Agustí, però es tracta, de fet, d'un passatge del *Liber exhortationis vulgo de salutaribus documentis, ad quemdam comitem*, anònim que ha rebut atribucions diverses, entre elles, al propi Sant Agustí. El passatge en qüestió es troba al final del capítol 18 (*Patrologia Latina* 40, col. 1053).

¹⁶⁰ Iac 4, 6 (ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 7v).

¹⁶¹ TUCCI, *Il libro dell'arte di mercatura*, p. 51.

¹⁶² 1 Cor 13, 2 (ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 7v).

de Déu, però també és una obligació pròpia del mercader que posseeix més recursos. El consell de l'autor al respecte és clar: «O, mercader, sies recordant dells pobres de Jesucrist, fe'ls part del que Déu te dóna per pura gràcia e bondat sua e no per lo merèixer-te-u, ama e honra los pobres e Déu amarà la tua ànima, lo teu cors e la tua mercaderia, car sàpies què diu lo Avangelli: *date et dabitur vobis*». ¹⁶³ És interessant veure la concepció que té l'autor del manual dels beneficis del comerç, que no veu com un mèrit propi, sinó com una concessió de Déu. Aquest fet explica per què la caritat als pobres és tan important, ja que permet la redistribució dels béns que Déu ha atorgat als mercaders, atès que els pobres no tenen els mitjans necessaris per a poder-los obtenir.

Molt lligades amb la caritat, en tant que pròpies de tot bon cristià, estan la cinquena i la sisena virtut, és a dir, la confessió i l'abstinència. La confessió, que s'ha de fer, com a mínim, un cop l'any, agenollant-se davant el confessor i fent-la de forma sincera, «ab molta dolor, plorant e penident-se dels pecats e ofençes ha fetes contra son creador penident e, avent dolor de tants pecats, preossant tant quant a él serà posible no tornar-se d'aquí avant en vissis ne pecats, faent setisfació justa segons lo crim e esmena de lles cosses mal dites e mal obrades e mal gunyades ab lo concell del confeçor». ¹⁶⁴ Les abstinències periòdiques i els dejunis marcats per l'Església conformen unes costums que el mercader ha d'habituar-se a seguir de jove. Aquests dejunis, però, no sols representen la privació de l'aliment, sinó que contempen l'abstinència, l'oració, l'almoïna i la vigília.

Virtuts corporals. Però el bon mercader no només ha de tenir una espiritualitat ferma, un comportament recte i obrar com a bon cristià, sinó que també necessita unes qualitats que li permetin desenvolupar l'ofici de forma òptima. Aquestes virtuts són tres: salut, intel·ligència i memòria.

Efectivament, el comerciant ha de ser un home sa per aguantar les inclemències dels viatges, ja siguin per mar o per terra. És evident que un home dèbil o amb una salut feble no podria aguantar els viatges sota la pluja, el vent, la neu de l'hivern, o la forta calor de l'estiu, com tampoc les fortes tempestes i temporals marins. Però no només ha de gaudir d'una gran fortalesa física, sinó també mental. Un dels grans enemics del negociant és el desànim. El bon mercader ha de ser capaç de superar les adversitats i mantenir sempre una actitud proactiva, positiva i restar sempre en moviment. Deu ser

---

¹⁶³ Lc 6, 38 (ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 8r).

¹⁶⁴ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 8r.

capaç de sobreposar-se als problemes i als riscos i pèrdues del negoci, així com a la mala fortuna i als perills que impliquen els viatges i, si es dóna el cas, ser capaç de «metre coratge als marinés e ajudar a l'exercici de lla nau ab gran ànimo».¹⁶⁵ Certament, aquesta descripció fa referència al mercader itinerant, una figura molt més pròpia de la joventut i, per tant, de l'inici de la carrera professional, ja que quan el mercader es va consolidant en l'ofici, tendeix a esdevenir un comerciant més sedentari i a delegar molt més les tasques que suposen grans esforços i riscos elevats per la delicada salut de la vellesa, com els viatges.

Juntament amb la bona salut, cal que el mercader sigui hàbil i intel·ligent, car són molts els elements a tenir en compte per tal que el negoci sigui pròsper. Cal valorar correctament què comprar, on i a qui fer-ho, així com a qui vendre la mercaderia. Hom ha de considerar en quins vaixells carregar els productes i estar atent als avisos i confidències per tal d'actuar ràpidament i obtenir els majors beneficis, i també considerar de la forma més encertada quines comissions ha de rebre o donar als seus factors per tal de comprar i vendre al millor preu. Ha de ser capaç de predir amb certa fiabilitat com es desenvoluparà un negoci, de la mateixa manera que ha d'observar i tenir presents tots els perills i els riscos que tenen les seves decisions. L'autor dóna, a més, un consell molt important: el comerciant ha de mantenir secrets els seus pensaments, ha de rumiar bé les seves idees abans de prendre una decisió, i ha de mantenir la ment oberta. Indubtablement, per tal de dur a bona fi una transacció comercial, aquesta no pot ser precipitada ni improvisada. Cal calcular tots els riscos i els beneficis i hom ha de tenir coneixement de com, quan, on i amb quin fi comprar un producte per tal de vendre'l en un altre lloc.

Finalment, la darrera virtut que ha de tenir el bon negociant és la memòria. En una relació directa amb la intel·ligència, la memòria actua com una garantia d'èxit en el comerç. L'èxit d'una empresa rau en recordar els temps en què hom ha de comprar i vendre, reconèixer els productes bons i distingir-los d'aquells de mala qualitat, així com tenir present els seus preus, tenir record de les botigues i mercaderies amb les quals es pot fer un bon negoci, recordar on s'ha estat i on s'ha comerciat. També en quins llocs s'ha obtingut un major guany, on és bo comprar i on és bo vendre, saber quins productes són bons per un lloc determinat i dolents per un altre, de la mateixa manera que tenir bona memòria per saber quins factors són de confiança, experimentats i amb bona fama.

---

¹⁶⁵ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 9r.

Sentits corporals. Fent un repàs per les diverses parts dels cos del mercader, l'autor presenta les qualitats físiques que ha de tenir un bon professional. Partint dels cinc sentits del cos, és a dir, vista, oïda, olfacte, gust i tacte, l'autor desglossa les virtuts del mercader, associant-les a cadascuna de les parts que desenvolupen els cinc sentits, que són l'ull, l'orella, el nas, la boca, les mans i els peus.

Pel que fa als ulls del mercader, aquests han d'actuar de diferent forma segons convingui. Per una banda, l'ull ha de ser «agut e penetrant» en reconèixer les mercaderies, saber si són falses, si han estat adulterades o bé corrompudes o si, pel contrari, són bones. També ha d'estar atent per mantenir els comptes i dur al dia els llibres, els quals han d'estar sempre actualitzats, ben organitzats i escrits de forma clara i entenedora. Per altra banda, en canvi, l'ull ha de ser «mansuet e humil» per l'exercir la mercaderia i per fer contractes amb altres mercaders, és a dir, ha de ser pacient, cortès i amable en el tracte, per tal d'arribar a punts d'acord i tancar els tractes. Encara més, el mercader ha de tenir l'ull *hubert* en comprar i vendre bé i de forma intel·ligent, per tal de no equivocar-se i penedir-se de la seva decisió.

Quant a l'orella, l'autor menciona que aquesta ha d'estar molt oberta per sentir injúries, és a dir, que el mercader ha de ser pacient i no perdre els nervis en ésser injuriat o culpats. També ha de ser capaç d'«hoir e compendre los fets dels altres en manera molt virtuosa»,¹⁶⁶ és a dir, saber escoltar els arguments dels altres, ser comprensiu i tenir empatia. Però no només això, també ha d'estar obert a escoltar els compradors i venedors de la pròpia mercaderia, estar atent per saber noves de tots els territoris, per tal de poder avisar als factors que tingui destinats allà i, en concret, estar molt atent als corredors. D'aquesta manera, el comerciant no ha de refusar cap contracte que li sigui beneficiós i, per sobre de tot, ha d'escoltar a tothom, però parlar poc, per tal d'assabentar-se de la voluntat dels altres i obtenir la major informació possible, però sense que els altres no coneguin les seves intencions ni els seus secrets.

En relació amb el nas, l'autor considera que és molt important que sigui capaç de distingir les drogues, espècies i altres mercaderies que es coneixen per la olor. Cal que el bon mercader sàpiga distingir les diverses flaires i aromes dels productes, per així poder discernir si es conserven en bon estat, o bé si estan florides, adulterades o bé ben conservades. Aquesta qualitat és important per no ser enganyat ni comprar materials o productes en mal estat.

---

¹⁶⁶ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 10v.

Pel que fa a la boca, en el manual es recomana de nou que el mercader s'allunyi de jurar i blasfemar Déu i, per contra, el lloï i beneeixi. Però, a més, deu ser cortès i amable en el parlar, no ha de presumir, i ha de ser humil en el moment de fer contractes, negociar compres i vendes. Aquesta actitud agradable i amable farà, segons l'autor, que tothom vulgui seguir negociant amb ell, i també li serà útil quan viatgi a l'estranger, ja que els corredors, patrons, hostes de correus i altres oficials tindran un tracte de favor envers ell per la seva actitud cortès, amable i humil.

Finalment, amb referència a les mans i els peus del negociant, s'especifica que aquest ha de ser hàbil amb les mans. Ha de saber escriure correctament i amb bon estil i saber calcular sense cometre errors, de la mateixa manera que ha d'apuntar tot allò que tingui interès per a l'ofici, ja sigui per a tenir-ne un record, o bé com a informació de consulta. A més, ha de ser capaç de fermar la seva mercaderia, del tipus que sigui, en els diversos tipus de transports, ja siguin terrestres o marítims, així com saber fer diferents tipus d'embalatges segons convingui. Ha de saber calcular, també, tota mera de pes i mida i, especialment, ha de poder canar draperia. Ha de ser capaç de conferir bon aspecte a les teles i altres mercaderies amb què comerciï, però sense adulterar-les, ja que d'això en resultaria un frau. En definitiva, ha de ser capaç de conduir correctament els seus negocis.

Ugo Tucci apunta que en el manual de Benedetto Cotrugli també es remarca aquest aspecte. El mercader perfecte havia d'ésser «bono scriptore, abachista et quaderniere, cioè tenere et menare bene uno libro», per la qual cosa no era suficient saber comptar, ja que calia conèixer la partida doble i les altres operacions pròpies de l'aritmètica comercial, així com dominar el llatí com a llengua comuna per tractar amb els estrangers i per comprendre els documents.¹⁶⁷

De la mateixa manera, els peus del mercader han d'estar sempre actius, especialment quan és jove i viatja. Cal que sigui veloç i atent en caminar i cavalcar, especialment quan va a fires i mercats, on ha de buscar els corredors per vendre els seus productes i poder-ne comprar de nous. També ha d'anar a les llotges per estar assabentat de les notícies, els preus de compra i venda de les mercaderies, és a dir, saber si varien a l'alça o bé davallen. Ha de ser actiu en anar als hostes de correus per canviar lletres i trametre'n d'altres, i obtenir informació de les embarcacions, així com en anar a buscar els seus deutors i cobrar allò que li és degut, i obtenir comandes.

---

¹⁶⁷ TUCCI, *Il libro dell'arte di mercatura*, p. 210 i TUCCI, *La formazione dell'uomo d'affari*, p. 487.

Consideracions morals. En la quarta i darrera part sobre les qualitats del mercader, el manual s'endinsa en la moralitat del bon mercader a través de set capítols dedicats als pecats capitals: la supèrbia, l'avarícia, la ira, la gola, l'enveja i la peresa.

Pel que fa a la supèrbia, aquesta ve introduïda per una cita de sant Pau, a la qual ja s'havia referit quan parlava de la tercera virtut del mercader, la humilitat: «*superbis Deus resistit humilibus autem dat gratiam*». ¹⁶⁸ No obstant això, l'autor abandona ràpidament el to moralitzant i estrictament religiós per realitzar una crítica molt més pragmàtica d'aquest pecat, de la mateixa manera que s'esdevé amb els altres. El mercader no ha de ser superb ni parlar malament dels altres ni dels seus productes o contractes, ni tampoc ha de menysprear els altres comerciants, ja que la supèrbia fa allunyar la resta de la gent d'un mateix. És, per tant, una qüestió relacionada amb l'èxit del negoci. Ningú no voldrà contractar, comprar o vendre mercaderies a algú superb, per la qual cosa el negoci no prosperarà. També es tracta d'una qüestió de protecció personal. El consell de l'autor, en aquest sentit, és molt clar: el mercader ha de ser *mançuet* i no *remorós*, ni tampoc cercar discòrdies «per manera que puixes anar de dies e de nits per terres e províncies sens aver-te a reçellar ne guardar de ningú». ¹⁶⁹ Al contrari, actuant de forma humil, amable i cortès no sols serà ben tractat arreu on vagi, sinó que gaudirà del favor d'aquells a qui anteriorment hagi tractat bé.

L'avarícia és una actitud que no es penalitza tan severament. Si bé es considera que l'avarícia és un pecat mortal i, per tant, el mercader se n'ha d'allunyar, aquesta només s'ha d'apartar raonablement, ja que en algunes coses s'ha de ser «liberal e no avar», mentre que en d'altres està tolerada aquesta avarícia. El bon mercader ha de pagar els seus deutes per tal que la seva avarícia no sigui la causa de futures reclamacions. Tampoc no ha de carregar la seva mercaderia en una embarcació dolenta per pagar un nòlit menor, ni assegurar massa mercaderia de cop, ja que el risc de pèrdua és molt major. Val més, per tant, carregar poc i sovint per tal de fer els transports molt més segurs. L'avarícia no és bona tampoc a l'hora de pagar els drets, perquè cal treure de perill els productes com abans millor. En el mateix sentit, el bon mercader ha de ser diligent en pagar generosament els patrons i hostes de correus, perquè són ells els que gestionen les mercaderies i els que els poden donar un millor tractament. Ha de tenir el mateix tractament amb els guardes de mar i d'altres drets, oficials de nau, com els nauzers, guardians i còmits, per tal d'assegurar-se un tracte de favor a les seves mercaderies.

---

¹⁶⁸ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 12v.

¹⁶⁹ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 12v.

També, per evitar que els seus productes sofreixin danys en el transport, no ha d'escatimar en «metre bones cubertes e cerpelleres als seus draps, robes e mercaderies per ésser elas millor guardades e apareñades e millor vendables».¹⁷⁰

La luxúria és el pecat capital que pitjor tracte té en el manual. D'aquest pecat es diu que és el més vil i brut que es pot dur a terme, ja que rosega l'ànima, corromp el cos i escurça la vida. L'autor, davant tal vici, es pregunta quin profit en traurà el mercader de ser luxuriós i buscar la companyia de prostitutes. Al seu entendre, ningú li farà comandes, perdrà diners per complaure el seu vici i la seva mercaderia no estarà segura, ja que les prostitutes el podrien traïr i apropiar-se dels seus productes. A més, si perd el temps i està pendent de buscar dones, no es podrà encarregar correctament del seu negoci i, fins i tot, podria perdre la seva mercaderia.

La ira no és bona consellera en els negocis, «car la irra fa apartar l'ome de tot juy natural en sos fets».¹⁷¹ El mercader no pot ser un home irós si es mou per terres estranyes i amb persones que no coneix, contràriament tant els béns com la seva pròpia integritat física perillen. Així doncs, el bon mercader ha de ser mans i amigable, cortès i humil per tal de fer que la seva empresa prosperi.

Quant a la gola, l'autor usa una referència pròpia dels tractats de moral en considerar que de la gola sorgeixen la resta de pecats: de la gola en neix la luxúria, que porta a la poca devoció, i aquesta a la poca vergonya i «de poca vergonya, tota rivalteria e robaria».¹⁷² L'embriaguesa i la golafreria escurcen la vida i no ajuden a enriquir-se, perquè l'home que menja i beu en excés no té crèdit i no sap el que es fa ni el que es diu. És per això que el bon mercader no deu assistir massa a festes i convits, perquè aquests porten molts mals i algun bocí pot dur el mercader a la mort. Per aquest motiu, es recomana que es mengi i es begui amb mesura i de menjars propis i comuns, tal i com fan els regiments de sanitat o manuals de prevenció mèdica i els manuals religiosos, morals i mèdics, entre d'altres.

En relació amb l'enveja, el manual indica que el mercader no ha de ser un home envejós. No ha de sentir gelosia dels contractes dels altres, encara que surtin millors que els propis, com tampoc ha de parlar malament d'altres mercaders o de les seves mercaderies per tal d'aconseguir un millor contracte. Per contra, ha de ser moderat i cortès i actuar de forma honrada, sense dir dels altres el que no voldria que fos dit d'ell i donar

---

¹⁷⁰ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 13r.

¹⁷¹ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 14r.

¹⁷² ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 14r.

als productes aliens el tractament que voldria que donessin als seus. Per tal d'obtenir un bon benefici, només ha de ser diligent en comprar i vendre i estar preparat i ser previsor per tal d'actuar quan convingui.

Finalment, la peresa és el darrer pecat que menciona el tractat. La peresa, com enemiga de tota virtut que és, fa negligent i dormidor el mercader i, per tant, fa que perdi les seves riqueses. El bon comerciant, en canvi, quan els altres dormen, vetlla, camina, cavalca, corre per les fires i els seus factors, despatxa i consulta els seus llibres i cobra els seus deutes i, a més, ha de comprar i guiar la seva mercaderia.

CONSELLS SOBRE L'EXERCICI DEL COMERÇ. Després dels capítols dedicats a les qualitats del mercader, en segueixen uns altres que es poden englobar sota el títol de *Consells sobre l'exercici del comerç*. D'entre aquests, podem distingir els referits als aspectes més teòrics de l'art del mercadeig i els que es relacionen amb la praxis de l'ofici.

Teoria mercantil. Aquest apartat del manual es pot relacionar amb la formació teòrica del mercader. Al llarg de cinc capítols, l'autor intenta posar les bases teòriques relatives al comprar i vendre, a la diligència del mercader i a les comandes i seguretats. Es tracta d'atorgar a l'aprenent les eines bàsiques per tal que adquireixi els coneixements necessaris per a entendre el funcionament del món comercial, les operacions mercantils bàsiques, les compravendes, les comandes i les seguretats, i la característica principal a tenir present, la diligència en actuar.

Pel que fa als consells en relació amb les compres i les vendes, es recomana controlar que tota la mercaderia sigui bona i rebi el tractament que li pertoca, i mantenir amistat amb corredors i altres persones que puguin actuar en benefici del mercader. S'aconsella mostrar-se calmat, fred i reposat a l'hora de comprar o vendre, per tal que el venedor no detecti que té un especial interès per allò sobre què es negocia. En les compres val més no refiar-se dels corredors i apuntar tot allò que s'adquireix i on es podrà vendre, per tal de tenir sempre la mercaderia en moviment. En cas d'haver de deure a algú alguna quantitat, el mercader ha d'estar segur que podrà tornar-la dins el termini establert, i ha d'estar advertit de no esperar poder tornar un deute amb guanys que no està segur que obtindrà a temps, ja que les coses es poden tòrcer. Així mateix, s'insta el mercader a apuntar molt bé els crèdits obtinguts d'altres mercaders a través de deutes o lletres de canvi, per tal de saber què té de cadascú i si deu acceptar prestar o tornar un préstec a aquella persona. El mateix ha de fer amb els crèdits propis, per poder-los esmenar

ràpidament. Cal, per tant, que el mercader cuidi i vigili el crèdit del qual disposa, ja que és l'eina més important en el desenvolupament del comerç. El bon mercader ha de saber què vol comprar i portar efectiu suficient, i si veu una bona oferta, no dubtar i aprofitar-la, estar despert i atent per obtenir productes al millor preu i obtenir el major benefici possible en la venda. Un altre element important en negociar és el contractar bons torsimanys i corredors, de la mateixa manera que portar bé el balanç i els comptes de l'empresa i ser veloç i decidit en les compravendes, per tal d'obtenir els millors productes. Les compres han de ser pagades sense fer enganys, s'han de pagar els drets sense vacil·lar i s'han de recompensar bé els oficials per tal de gaudir d'un bon tracte en viatges posteriors. En definitiva, cal que el bon mercader actuï arreu on vagi de forma que sempre pugui tornar-hi i ser-hi ben rebut, per la qual cosa, no ha de comprar a lladres ni corsaris, ni fer contractes deshonestos ni usures.

Per tal d'obtenir un major benefici en les vendes, les mercaderies s'han de mostrar amb la millor aparença possible, sense arribar a caure mai en el frau ni en l'engany al comprador, ni en el pes ni en la mesura o el valor d'allò venut. El manual aconsella escoltar els corredors i compradors i estar atent a l'hora de fer les vendes per tal de tancar els tractes amb la major rapidesa possible. Aquests tractes, però, val més que siguin pagats al comptat, ja que el bon mercader, en la mesura del possible, no corre el risc de fiar. Ara bé, si es dona el cas que no es pot evitar, cal que s'informi de la fama del comprador, per tal d'estar segur que es rebrà el pagament, i que tingui bones femances i seguretats.

Quant a l'actitud del bon mercader, es diu que aquest ha de ser diligent en obrar, ha de ser curós i ha de buscar les maneres lícites i honestes per obtenir beneficis i augmentar la seva riquesa i que, per tant, no ha de caure en el frau ni la usura.

L'escriptura és un altre aspecte en el que el bon mercader ha de ser. Primer, per escriure als seus factors i amics per informar sobre els viatges, les transaccions, el flux i el preu de les mercaderies, entre d'altres elements; i segon, per escriure i tenir actualitzats els llibres i els comptes de forma clara i concisa, ben redactats i sense errors de càlcul. També ha de ser hàbil per obtenir informació dels altres i saber mantenir els propis secrets, així com per comprar i vendre, per saber pesar tota mena de pes i conèixer tot tipus de moneda i per cobrar els deutes.

El capítol de les comandes separa les que el mercader rep i les que fa. Per a les rebudes es recomana fer sempre una còpia de la comanda per evitar ser estafat o haver de pagar quan no és necessari, així com guardar i cuidar les mercaderies encomanades millor que si fossin pròpies, ja que aquesta és la principal virtut que busquen els altres mercaders

en comanar. Per això, quan hom fa comanda, ha de conèixer quin tractament fa dels seus propis productes el comerciant a qui se li destinen les mercaderies. Cal saber si és un home diligent o, per contra, viciós i, encara més, si és un home experimentat. En cas de ser-ho, es diu que el bon mercader ha d'apuntar bé les condicions del negoci i allò que es comana davant de notari, atorgant les millors seguretats possibles.

Les seguretats són, precisament, un element fonamental en el comerç. Els perills de la mar, els corsaris i les «males gents» poden fer perdre tot allò carregat fins i tot en bon vaixells. És per això que, segons l'autor, tot i que Déu i la seva Mare són els principals asseguradors i, per això, el bon mercader ha d'encomanar-s'hi i celebrar misses en nom seu per demanar que protegeixin les seves mercaderies, també ha d'assegurar, en general, tres quartes parts del carregament, la meitat si el passatge és molt segur o tota la mercaderia si el passatge és perillós. També ha d'informar per carta als seus factors de l'enviament de la mercaderia o, al contrari, si és ell el qui la rep.

Pràctica mercantil. Al llarg de dotze capítols es presenten un seguit de consells de caire pràctic sobre el desenvolupament de la praxi mercantil. A partir d'aquest apartat, l'aprenent de mercader podia obtenir les nocions bàsiques sobre quines eren les mercaderies més segures per a ser transportades i com carregar-les, com emprendre un llarg viatge, com noliejat una nau, com tractar els estrangers, com gestionar els béns immobles, com triar la seva marca o algunes consideracions del que no havia de fer, així com alguns consells de comportament.

La recomanació principal a l'hora de carregar la mercaderia és fer-ho amb algú experimentat, ben conegut i que posseeixi una bona embarcació. Es recomana no carregar mai més d'un terç de la totalitat dels béns, mantenint els dos terços restants en lloc segur, per tal de poder sostenir la casa i la família en cas de perdre el carregament. En el supòsit que el mercader viatgi amb les mercaderies, aquest pot carregar fins a la meitat del total ja que, en aquesta situació, exercirà un control directe sobre la càrrega. Ara bé, s'adverteix que en els viatges llargs mai no es carreguin productes com vins, forments, llegums o fruites, ja que es poden espatllar. Aquests productes es poden usar, com a part del romanent guardat en lloc segur, per fer viatges curts, invertint només petites sumes per tal d'augmentar el guany i minimitzar els riscos.

Per als viatges més llargs, es recomanen vuit productes que són segurs per a mercadejar, ja que no hi ha risc que s'espatllin si es protegeixen bé de l'aigua. Aquestes mercaderies es classifiquen per colors: dues vermelles, dues blanques, dues grogues i dues

negres. Són, seguint l'ordre anterior, la laca i la grana, l'alum i el cotó, l'oli i la cera, l'indi i el pebre. Encara que aquests productes no perdin les seves qualitats amb el temps, es recomana al mercader que pensi, abans de comprar-les, on les vendrà, així com també que en porti el compte, calculant els diversos pagaments i els drets que haurà de sufragar, per tal d'estar segur que tindrà un bon benefici. Per tant, s'evidencia que el bon mercader ha de dur sempre el balanç de les seves despeses i dels guanys que obtindrà de les diverses transaccions que realitza.

Així doncs, si un mercader vol emprendre un viatge llarg, com per exemple a Alexandria, Constantinoble o Flandes, ha de recordar, si ja l'ha fet anteriorment, els esforços i les despeses que calen fer, de la mateixa manera que ha d'apuntar quines mercaderies són bones per negociar en aquella terra i els costums del territori. En cas de no haver fet mai aquell viatge amb anterioritat, cal que s'informi de tot el que li calgui saber de la mà de negociants notables i experimentats. Acte seguit, s'ha d'informar en quin moment és millor comprar els productes i, un cop els tingui, ha de mostrar-los de forma atractiva per tal que sigui més fàcil vendre'ls. Mentre aquests productes s'emmagatzemen a la botiga o a la casa del mercader, llestos i disposats per embarcar, s'ha de buscar un bon passatge, una bona nau o galera amb un bon patró, savi, amb experiència i digne de confiança, principalment si és «home de la terra», per tal de confiar-li les pròpies mercaderies. Cal que el mercader s'informi en quins ports farà parada l'embarcació i, així, calcular quins béns podrà adquirir i vendre en aquells llocs per augmentar el benefici del viatge. En cas d'haver rebut comanda, el mercader ha de calcular, també, que la gestió de les mercaderies alienes no afecti les pròpies. Per això, es recomana no prendre comanda de cap home cavil·lós ni desconfiat i tractar els béns comanats com si fossin propis.

En el moment de carregar la mercaderia a l'embarcació, l'autor aconsella mai no ser ni dels primer ni dels últims en fer-ho, per evitar que aquestes siguin malmeses per l'aigua i per no ser de les últimes en ser descarregades, així com per precaució a l'hora de descarregar. Es recomana, per tant, situar-se a la meitat del carregament, que és la zona més segura. Tenir amistat amb els oficials de la nau és fonamental, també, ja que així tractaran millor la mercaderia que es carrega.

Un cop feta la càrrega, el mercader ha de pagar els drets i l'assegurança de la part desitjada del total carregat. Un cop enllestida aquesta part, ha de buscar un bon procurador, de confiança i amb experiència, per conduir els negocis en la seva absència. A aquest se l'ha d'informar dels deutes no cobrats encara i dels que s'ha de fer pagament.

Si la dona del mercader està instruïda per realitzar àpoques i albarans, aquest la pot deixar com a procuradora, juntament amb l'home de confiança. No obstant això, el bon mercader, quan marxa en un viatge llarg i arriscat, ha de deixar la seva muller, i la seva família, amb bona companyia i amb tot el que eventualment pugui necessitar. I també ha de fer testament per arreglar totes aquelles qüestions que es derivin de la seva possible mort.

El dia d'emprendre el viatge ha de sentir missa, a més d'haver combregat i haver-se confessat el dia anterior. S'ha d'acomiar de la muller i els amics i ha d'emprendre el viatge de dia i a la vista de tothom. Un cop a la nau, el mercader ha de fer amistat amb el patró i els oficials, així com mostrar-se amable i tenir un tracte cortès amb tothom, a més de resar cada dia. En el seu comentari del llibre de Cotrugli, Tucci, considera que el mercader, com a bon cristià, deu cercar la salvació en la pregària, però, com veiem, no és necessari que aquesta quedi reglada.¹⁷³ Quan l'embarcació toqui terra, es recomana no ser mai dels primers en sortir i esperar notícies sobre si la terra és segura o si hi ha «algun deteniment o emp[a]xment contra la nació sua»,¹⁷⁴ o si realment és profitós sortir de la nau per comprar o vendre. En cas de no ser-ho, el mercader ha de restar dins la nau per evitar el pecat de la gola i de la carn, però si l'ocasió és bona, aquest ha de buscar informació i contactar amb els corredors i tosimanys per vendre la seva mercaderia sense ser enganyat per ells. Un cop fet això, ha de tornar a carregar allò adquirit.

Ara bé, l'autor adverteix que el bon mercader mai no ha de carregar ni muntar en embarcacions corsàries. Això no li aportarà cap benefici, ja que són éssers maleïts per Déu. Tampoc no aconsella comprar-los productes, perquè perjudicarien els altres béns que posseïa.

En el supòsit que el mercader volgués noliejat una nau, el manual recomana no fer-ho mai sol ni amb diners propis si no es coneixen els parçoners, els quals han de ser savis i parladors. Tot i així, s'aconsella que mai no s'inverteixi més d'un terç del cost del vaixell. Un cop el mercader vagi recuperant la inversió, podrà comprar la part invertida a algun dels parçoners, però, per contra, a mesura que l'embarcació vagi envellint, haurà de vendre's alguna part de les que posseeix per compensar les despeses que es desprenen dels vaixells antics.

L'autor suggereix, a més, que, si no es vol perdre allò prestat, no es faci mai fermança a ningú, però molt menys a corsaris, a canviadors, a oficials que tinguin taula i

---

¹⁷³ TUCCI, *Il libro dell'arte di mercatura*, p. 42.

¹⁷⁴ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 20v.

a eclesiàstics, ja que si aquests moren, no es rep pagament, puix que les rendes no són seves i només tenen vigència mentre visquin. També adverteix al mercader que no faci lletres de canvi a ningú en qui no confii i que arrisqui els seus diners per acontentar a ningú.

Quant al tractament amb els estrangers, es diu que el bon mercader ha de ser amable i cortès, reservat i poc parlador, allunyat de vicis i bon cristià i que, per això, ha d'ajudar aquelles persones, especialment mercaders, que es trobin en litigis o problemes. Ha de vigilar que cap estranger sigui maltractat, l'ha d'aconsellar i acompanyar en el que necessiti, a més d'ensenyar-li les maneres i les pràctiques de la pàtria que l'estranger ignori. Tot això, amb l'objectiu d'obtenir «gran mèrit davant Déu e bon renom e fama, ultre la obligació que tindràs de aq[u]el qui en son loch te servirà com sia en la sua pàtria ho en altre».¹⁷⁵ Aquesta fama és, doncs, la principal virtut del mercader, ja que el fa pròsper i fa augmentar el seu crèdit.

L'increment d'aquest crèdit, però, ha de ser lícit, és a dir, únicament i de forma exclusiva degut al comerç, i no pas mitjançant les rendes sorgides de propietats, usures, censals o violaris, ja que el mercadeig és una art que no danya «en ninguna ciutat ne casa, car ceçant la mercaderia en la pàtria ho casa del mercader, breument vindrà en misèria e roïna e desolació. Car la ciutat qu'és en bona prosperitat, la mercaderia n'és cauça, és art noble e qui prospera tots aquells qui verament la çeg[u]eixen».¹⁷⁶ Aquesta art, doncs, no pot ser malmesa amb frauds, enganys ni usures. Per tal d'evitar aquest dany en la mercaderia, l'autor proposa que el mercader tingui casa pròpia, així no ha de «mudar ne anar a redolons d'altres propietats».¹⁷⁷ En aquest sentit, el bon mercader també deu ser diligent en pagar els seus deutes i no trencar la seva paraula. El mercader ha d'actuar de tal forma que a casa seva mai no sigui vist «saix, porter ne vueguer», ni cap altre oficial, això és actuar com a jutge d'un mateix i evitar els delictes.

La marca del mercader, aquella figura que ha de dissenyar en el principi de l'exercici de la professió i que no pot modificar, ja que actua com a representació d'ell mateix i de la seva empresa, es troba en relació a la fama que es crea el mercader amb els seus actes. Pot estar formada per la unió de les lletres del seu nom o sobrenom, o pot estar inspirada en senyals celestials com els astres, els planetes, els satèl·lits i les constel·lacions, o terrenals, com la creu, i altres figures. És precisament la presència de

---

¹⁷⁵ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 22r.

¹⁷⁶ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 22v.

¹⁷⁷ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 22v.

la creu el que distingeix una marca d'un mercader cristià de les dels mercaders musulmans o jueus.

Per concloure aquest apartat, l'autor torna a presentar unes pautes de comportament de caire moral que el bon mercader ha de seguir. En aquest cas, es tracta d'allunyar-se del joc i, novament, de les dones. El bon mercader s'ha d'apartar del joc i d'aquells que el practiquen, ja que és un vici tan perjudicial que fa perdre el control dels propis béns i de les riqueses, així com fa perdre la bona reputació i afecta els negocis, ja que ningú voldrà fer comanda, associació o préstec a cap jugador. L'autor també recomana al mercader no freqüentar dones. Ara bé, en cas de no poder refrenar els impulsos, es diu que s'ha de fer «a tart, cautament e amagada».¹⁷⁸

RECU LL D'INFORMACIÓ D'INTERÈS COMERCIAL

Després d'aquesta primera part dedicada a la deontologia mercantil, comença la segona part del manual (ff. 24v-29r), en la qual es presenta un recull d'informació diversa d'interès comercial. El contingut representa aquell conjunt de dades comú a tots els manuals de mercaderia i que s'ha considerat com l'origen d'aquests textos, és a dir, una presentació de productes, pesos, mesures, canvis i monedes. En aquesta part, cada capítol representa un apartat independent dels anteriors. No obstant això, tots ells mantenen una certa relació quant al seu contingut. Els quatre primers capítols es dediquen a la descripció i la valoració de productes, entre els quals destaquen especialment les drogues i espècies. Posteriorment, es dedica un capítol a la lleuda de Barcelona, en el qual s'indica quines mercaderies paguen passatge. Aquest capítol dona pas a un conjunt de consideracions, distribuïdes en quatre apartats, sobre pesos, canvis, monedes i valors de productes que relacionen Alexandria amb Barcelona.

Valoració de les espècies i drogues. Amb el títol «Ara ací en après amosstrarem de la espeçaria e droga, qual és bona e qual àvol, e de aver de pes qual és bo ni quall àvoll, e del triament de quantes sizes n'y à» s'introdueix un capítol dedicat a la valoració de 39 espècies, drogues i altres productes. Aquestes mercaderies vénen classificades per procedència i/o característiques principals i valorades segons si són bones, cominals (indiferents) o àvoles (dolentes). De vegades, s'introdueixen termes com *val més*, *val menys*, *pus àvol* o *és la milor* per crear una gradació del seu valor.

---

¹⁷⁸ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 24r.

Descripció de les drogues, per ordre alfabètic. Entre els folis 29v i 51v s'hi recull un llistat de productes diversos on aquests són descrits detalladament, indicant-ne, si escau, la procedència i les característiques principals que els fan bons per a la seva comercialització. Estan presentats per ordre alfabètic i separats per lletra inicial, la qual s'indica al marge superior de cadascun dels folis. En aquestes descripcions, es donen consells sobre com distingir els diversos productes bons, quines són les seves característiques principals i quin valor tenen. Així, a tall d'exemple, pel que fa a l'alum de roca es diu que «a tal coneixença que sien bels trossos, clàs e blanchs, e no i aurà tera ny ment, e quant més clar és, més val. És aver de càrega».¹⁷⁹ També es donen alguns consells per comprovar la qualitat del producte a l'hora de comprar-lo. En el cas de l'alum de ploma s'aconsella el següent: «e si vols provar si és bo, pren-ne un tros e posa'l-te en la llengua e deu agregar si no val res».¹⁸⁰

Noms i mesures de teixits. En aquest capítol es presenten un seguit de *canamaciries* i *teleries*, és a dir, teixits fets de cànem, llana, cotó i lli de diverses procedències. Al costat de cada tipus de drap s'hi indica la llargada de les peces que se solen comercialitzar. Aquesta longitud és variable i comprèn dimensions, que van, com apuntava Santamaría, entre els 4 metres i mig (*tres canes*) i els 100 metres (*100 alnas*).¹⁸¹

Descripció de teixits. Tal i com succeïa en l'apartat dedicat a la descripció de les drogues i altres mercaderies, en aquest apartat l'autor ofereix un llistat detallat de les diferents teles i les seves característiques principals, així com de la mida exacta que deuen tenir, per tal de poder identificar quines són bones per a comprar. Així, del vitri que ve de Flandes es diu, a més de la longitud exacta i com ha d'estar plegat, que ha de ser «ben blanch e que sia prim de filadura e que sia ben eguall e tort»¹⁸².

Lleuda de Barcelona. Després dels capítols dedicats a les descripcions i valoracions de productes, l'autor introdueix un recull dels que paguen la lleuda a Barcelona i al seu terme. La lleuda indica el preu per pes (càrrega, somada, etc.) o peça que ha de pagar cadascuna de les mercaderies que es compren o es venen a Barcelona, així com el preu del dret de passatge.

---

¹⁷⁹ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 29v.

¹⁸⁰ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 29v.

¹⁸¹ SANTAMARÍA, *La compilación mallorquina*, p. 266.

¹⁸² ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 56r.

Recull de pesos d'Alexandria. Amb aquest capítol s'introdueix la part comuna a tots els manuals de mercaderia. Es tracta d'un llistat de pesos d'Alexandria i la seva equivalència amb els de Barcelona. De fet, és també a partir d'aquest llistat que comença la relació entre les dues places comercials, Alexandria i Barcelona, a partir de la qual s'ha suposat que el seu autor seria un mercader barceloní especialitzat en el comerç amb el Llevant.

Valor de productes a Alexandria i Barcelona. Sota el títol «En après aparrà com en Halexandria lo çentenar de menes és en Barcelona VII robes e miga de lles robes seg[u]ents» es presenta un llistat de productes que equivalen a 100 menes alexandrines i 7 arroves i mitja barcelonines.

Usos de canvis de Barcelona. En format de llista es presenten els terminis de negociació i pagament de les lletres de canvi girades de Barcelona a diverses ciutats del Mediterrani i l'Atlàntic. Predominen, en especial, les ciutats mediterrànies, de la Corona catalanoaragonesa i italianes, concretament. Per a la majoria de les places més llunyanes, com Bruges o Rodes, s'indica que els usos de canvis són a «XXX jorns vista».

Pesos i monedes d'Alexandria. En aquest apartat es presenta un recull d'equivalències monetàries entre Alexandria i Rodes i diverses places comercials com Nàpols, Ragusa i Famagusta. També s'incorpora altra informació d'interès comercial.

El manual de mercaderia acaba amb dos paràgrafs, a mode de epíleg, en els quals no s'indica ni la data de realització, ni el lloc, ni l'autor del text. Per contra, l'autor insta els lectors a seguir els consells que ell mateix ha donat al llarg del seu tractat i a llegir sovint les doctrines i els capítols del manual.

L'EINA FONAMENTAL DE LA INSTRUCCIÓ DEL MERCADER

Les recomanacions, consells i ensenyances d'aquest tractat exemplifiquen molt bé el que representen els manuals de mercaderia: l'eina fonamental de la instrucció del mercader. Aquests manuals no només actuaven com un instrument fonamental de formació per als que es volien dedicar al comerç, ja que els proporcionava uns coneixements tècnics i unes habilitats totalment necessàries per al correcte exercici de l'ofici, sinó que també els instruïa en les complexes normes de conducta i de comportament, i els valors ètics i morals que la societat exigia a aquells que s'enriquien a costa de l'exercici del comerç.

En aquest sentit, Caunedo del Potro considera que aquests manuals «actuaron como guías de comportamiento reguladoras de una conducta determinada», una conducta que, essent exemplar, «facilitó la legitimación y aceptación social del grupo mercantil».¹⁸³ A més, el seguiment d'aquesta estricta ètica professional i personal propiciava un enfortiment del col·lectiu i generava una clara diferenciació social. De fet, aquesta actitud és la resposta natural a la necessitat d'acceptació, per part del conjunt de la societat, de l'emergent classe mercantil del segle XIII¹⁸⁴. A mesura que avancen els segles, les pautes de comportament, que inicialment havien servit per tal que un ofici tan mal considerat com el de mercader fos admès dins l'esquema mental d'una societat encara profundament feudal, s'adapten com a símbol distintiu de classe¹⁸⁵. Així, a finals del segle XV, aquell que no s'avé a actuar de forma moralment impecable a l'hora d'exercir la professió s'exclou immediatament del qual es considera un mercader. El mercader es distingeix de la resta de la societat pel seu comportament i el codi ètic del que fa gala.

Analitzant les consideracions ètiques i morals dels diversos manuals de mercaderia editats s'evidencia que aquestes són molt similars entre si, independentment del lloc de realització de l'obra. El que es buscava durant el segle XIII, segons Betsabé Caunedo, era honestedat, dedicació i esforç en els negocis, prestigi social i honor, i la responsabilitat de les pròpies accions. Aquest codi de valors s'aprenia i, de fet, era una part fonamental de l'educació dels comerciants. Amb això, es buscava equiparar el comportament dels mercaders amb «los cánones de las buenas maneras que hasta entonces aparecían asociadas indisolublemente al estamento nobiliario».¹⁸⁶ En aquest sentit, Jaume Aurell considera que, si bé és cert que no existia una homogeneïtat econòmica, cultural i política en el si de la classe mercantil,¹⁸⁷ aquestes costums compartides, juntament amb la creació d'unes institucions pròpies, testimonien aquesta cohesió social de l'*estament mercantil*.¹⁸⁸

Una moral ferma i un codi de valors com el que crearen els mercaders servia també per netejar i ennoblir la imatge del mercader, profundament estigmatitzat per l'avarícia, les pràctiques fraudulentos i la usura. Calia dignificar la seva feina i justificar-ne l'existència, ja que, com apunta Saporì, no és cert que el mercader, en aquest cas italià,

---

¹⁸³ CAUNEDO, *Algunos aspectos de los manuales*, p. 809.

¹⁸⁴ En relació al procés de neteja de la imatge del mercader, *vid.* PUCHADES, *Als ulls de Déu*, pp. 120-122.

¹⁸⁵ En relació a la cerca de l'ennobliment de l'estament mercantil, *vid.* *Ibidem*, pp. 145-148.

¹⁸⁶ *Ibidem*, pp. 810-812.

¹⁸⁷ AURELL, *La imagen del mercader*, pp. 27-29.

¹⁸⁸ AURELL, *Vida privada i negoci mercantil*, p. 219.

fos un model de virtut, ja que molts d'ells no dubtaven en sacrificar els valors morals, pecar i cometre fraus per aconseguir la riquesa que tant cobejaven. Però –apunta Saporì– el desig de riquesa convivia amb el turment de la idea del pecat, una idea que els impulsava a fer obres de pietat i a voler compensar aquesta doble actitud.¹⁸⁹ Aquesta voluntat no només s'evidenciava amb accions individuals, sinó que des del mateix ofici, des del cor de les companyies, es feien accions en aquest sentit, i en els seus pressupostos i estatuts contemplaven la disposició de part del capital per a les obres de caritat.¹⁹⁰

És evident que els mercaders estaven preocupats per poder justificar la correcció moral de l'exercici del comerç i de la seva vida. La inquietud per la salvació de la seva ànima, que es veia amenaçada per les acusacions que rebien des de l'Església en relació amb els guanys que obtenien del comerç, fou recollida per pensadors i moralistes com Ramon de Penyafort, el qual, a instàncies dels mercaders de Barcelona, l'any 1266 va escriure un tractat de moral sobre el comerç i els contractes,¹⁹¹ i Francesc Eiximenis¹⁹². Aquest, de la mateixa manera que l'autor del *Llibre de l'art de la mercaderia*, s'esforçà per justificar la necessitat i l'excel·lència de l'art de mercadejar, gràcies a la qual s'abastien dels productes necessaris totes les terres, i per la qual cosa s'havia de considerar els mercaders «favorits sobre tota gent seglar del món».¹⁹³ És per aquest motiu que els autors dels manuals de mercaderia s'acostaren a les tesis d'aquests moralistes. En el cas del *Llibre de l'art de la mercaderia*, segons Caunedo del Potro, el seu contingut s'acosta al del *Libri di Buoni Customi* del florentí Paolo de Certaldo.¹⁹⁴

En resum, com considera David Igual, ser un bon mercader equivalia a totes les nacions a tenir les habilitats tècniques que li permetessin desenvolupar l'art del mercadeig amb garanties i, alhora, a viure «según unas máximas de comportamiento ajustadas a las reglas y las relaciones sociales de aquella época».¹⁹⁵

---

¹⁸⁹ SAPORI, *Studi di Storia*, vol. 1, pp. 158-159.

¹⁹⁰ Ibidem, vol 1, pp. 20-26.

¹⁹¹ TUCCI, *Il libro dell'arte di mercatura*, p. 47.

¹⁹² Vid. PUCHADES, *Als ulls de Déu*, pp. 128-145.

¹⁹³ VARELA, *Escriure i mercadejar*, pp. 728-729.

¹⁹⁴ CAUNEDO, *La formación*, p. 451.

¹⁹⁵ IGUAL, *La formación de los mercaderes*, p. 91.

Taules per al càlcul d'interessos

Sota el títol «Ara en après aparran comptes he, primerament, amostrarem ha rahó de dotze mesos l'any, què vall llo mes he llo jorn» es desenvolupa, al llarg dels folis 67v-76r –que representen el 5% del total del llibre–, un fragment anònim dedicat al càlcul d'interessos.

Es tracta del còmput de la renda mensual i diària que dóna una quantitat determinada durant un any. Les quantitats arrendades van d'una a 100 lliures, i cadascuna de les xifres s'introdueix per un subtítol seguint l'esquema següent:

<A rahó de 1 lliura l'any què val lo mes e llo jorn>

Primo val lo mes   I. I s. VIII diners

Item val lo jorn dos terços [de diner]¹⁹⁶

Aquest esquema es repeteix 100 cops, un per cada quantitat. Segons Docampo, aquest llistat ja es troba en el *Llibre de coneixences d'espècies* per a valors anuals entre 1 i 67 lliures, tot i que en el manual català, a diferència del *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, van precedides d'una explicació sobre com s'han de realitzar tals càlculs. De tota manera, com veurem en l'apartat corresponent, podem trobar una explicació relacionada en el f. 157r del *Llibre de l'art de l'àbac*, en el qual s'explica com calcular quant val un lloguer mensual i diari d'una casa llogada per 10 lliures l'any¹⁹⁷. Així doncs, sembla evident que, tal i com afirma Docampo, aquestes eren taules de consulta que servien per accedir ràpidament a les quantitats a cobrar o a pagar per mes i per dia, sense la necessitat d'haver de realitzar la divisió cada cop que es requeria, i no pas uns «ejercicios de cálculo de equivalencias de una cantidad anual en meses y en días» en els quals «se deja espacios en blanco para que el aprendiz de mercader ponga la respuesta», com afirma Santamaría¹⁹⁸.

Tradicionalment, els estudis que s'han dedicat a analitzar aquesta part del *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader* han situat aquest fragment dins el *Llibre de l'art de l'àbac*. Ara bé, sembla que són poques les similituds que permeten relacionar els dos textos. En primer lloc, mentre que les taules per al càlcul d'interessos són una eina de consulta, el manual d'aritmètica és un veritable instrument d'ensenyança del càlcul.

¹⁹⁶ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 68r.

¹⁹⁷ DOCAMPO, *La formación matemática*, p. 191.

¹⁹⁸ Ibidem, p. 191 i SANTAMARÍA, *La compilación mallorquina*, p. 269.

Per tant, no seria lògic que un tractat que tenia una finalitat tan clarament instructiva s'iniciés amb un llistat per al còmput de rendes. En segon lloc, com veurem més endavant, el manual d'aritmètica s'inicia amb una rúbrica pròpia, on s'indica que «En après aparran per menut tots los comptes d'abba»¹⁹⁹, i amb un pròleg en llatí on es presenta el manual, d'on s'extreuen les ensenyances i el seu contingut. Finalment, aquesta separació es fa més evident a l'hora d'analitzar les rúbriques internes del *Llibre de l'art de l'àbac*, les quals s'inicien en llatí. Totes elles semblen seguir una continuïtat que no es troba entre les taules per al càlcul d'interessos i el títol següent. Ara per ara, però, la font de la qual es va extreure aquest fragment és encara desconeguda.

Amb tot, sembla plausible que aquest fragment anònim dedicat a càlcul dels interessos mensuals i diaris hagués estat afegit en la creació de la gran compilació que representa el *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, ja que es tracta d'un text de gran utilitat per al mercader, especialment per aquell rendista, així com per als prestamistes.

El Llibre de l'art de l'àbac

El *Llibre de l'art de l'àbac*²⁰⁰ compren els folis 76r i 168r, que representen el 50% del conjunt de la compilació. Ve introduït per la rúbrica següent: «En après aparran per menut tots los comptes d'abba los quals es molt neççari sàpia bé lo bon mercader perquè no puyxe ésser enganat».²⁰¹ Per a una major comprensió del complex contingut del manual, s'adjunta a continuació el següent esquema:

- Pròleg (f. 76r)
- Presentació dels nombres indoaràbics i del sistema decimal (76v-77r)
- Operacions bàsiques amb enters (ff. 77v-107v)
  - Taules (ff. 77v-78r)
    - Taules de multiplicar
    - Taula de conversió de sous a diners

---

¹⁹⁹ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 76r.

²⁰⁰ Aquest títol ha estat extret de la frase: «Com l'art de la abba sia partida en quatre parts, ço és sumar, restar, montiplicar e partir, la hoperació de les qualls ja damunt avem tractades, ara ací tractarem [d]e què servexen les dites quatre cozes, posant [*ms. pasant*] algunes rahons sobre cascuna de aquelles» (ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 108r).

²⁰¹ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 76r.

- Sumar (ff. 78v-81v)
  - Sumes simples
  - Sumes de quantitats monetàries
  - Sumes de pesos
  - Sumes de longituds
  - Sumes de capacitats
- Restar (ff.82r-85r)
  - Restes simples
  - Restes de quantitats monetàries
  - Restes de pesos
  - Restes de longituds
  - Restes de capacitats
- Multiplicar (ff. 85v-94v)
  - Operacions (ff. 85v-88r)
  - Aplicacions de la multiplicació (ff. 88v-94v)
- Dividir (ff. 95r-107v)
- Exercicis pràctics (ff. 108r-121v)
  - Presentació
  - Exercicis de multiplicació
  - Exercicis de resta
  - Exercicis de divisió
- Altres càlculs (ff. 121v-128r)
  - Regla de tres (46 exercicis)
    - Aplicació directa sense unitats de mesura (13 exercicis)
    - Aplicació al càlcul de rendes (4 exercicis)
    - Aplicació a càlcul de preus per a diversos productes (20 exercicis)
    - Aplicació al càlcul de preus de determinades quantitats de metalls preciosos (9 exercicis)
  - Companyies (ff. 128v-135r)
    - Companyies simples (10 exercicis)
    - Companyies amb temps (5 exercicis)
    - Companyies variables (3 exercicis)

- Barates (ff. 135r-138r) (6 exercicis)
- Canvis (ff. 138v-142r) (27 exercicis)
  - Canvis simples
  - Canvis duplicats (2 exercicis)
- Falses posicions [?] (ff. 142r-v)
- Problemes diversos (ff. 143r-152r)
- Regles per al càlcul de preus (ff. 152v-157r)
  - Exaltació de l'art de la mercaderia (ff. 156r-157r)
- Regles per al càlcul de rendes anuals, mensuals i diàries (157r-158r)
  - Renda mensual i diària (f. 157r-v)
  - Renda anual (ff. 157v-158r)
- Regles de multiplicar (ff. 158r-159v)
- Informació sobre diverses unitats de mesura (ff. 159v-161v)
- Exemple molt bo (f. 161v)
- Operacions amb fraccions (ff. 162r-168r)
  - Ajustar (f. 162r)
  - Multiplicar (ff. 162v-165r)
    - Sencer per trencat
    - Sencer per sencer i trencat
    - Sencer i trencat per sencer i trencat
    - Sencer i trencat contra trencat
  - Partir (ff. 165r-166v)
    - Trencat per sencer
    - Sencer per trencat
    - Sencer i trencat per trencat
    - Trencat per trencat
  - Restar (ff. 166v-168r)
    - Un trencat d'un altre trencat
    - Un trencat de dos trencats
    - D'un trencat sol, molts trencats
    - De dos trencats, dos trencats
    - D'un íntegre sol, un trencat

- D'un íntegre sol, dos trencats
- Exemple de pas de diners a sous i de sous a lliures sense dividir (f. 168r)

El contingut d'aquest manual es presenta amb un elevat grau de complexitat i, de vegades, de forma caòtica. Tot i així, el text sembla seguir l'estructura típica dels manuals d'aritmètica comercial que, segons Lluís Cifuentes, consta de tres parts fonamentals, més o menys exhaustives: 1) Una introducció a les xifres indoaràbigues, el funcionament del zero i el sistema de numeració decimal; 2) Una explicació de les operacions bàsiques amb els nombres enters i trencats, la qual representa el cos de l'obra; i 3) Un conjunt de regles i problemes resolts.

Eventualment, aquests també poden incloure altres parts dedicades a la geometria pràctica o a l'àlgebra, és a dir, al càlcul amb radicals i equacions²⁰². Segons els estudis de Betsabé Caunedo, però, es podria introduir una quarta secció, en la qual s'hi englobaria un conjunt de materials miscel·lanis. Aquest contingut addicional pot estar format per textos no aritmètics com llistats de lleis de monedes, pentagrames o, molt excepcionalment, altres manuals.²⁰³

Així doncs, si observem l'esquema del contingut de el *Llibre de l'art de l'àbac*, veiem com efectivament, després d'una introducció on es presenta l'obra, apareixen els capítols dedicats a les xifres indoaràbigues i al sistema decimal, a les operacions bàsiques, als exercicis pràctics i a altres càlculs i regles. Ara bé, a partir del f. 142r es fan evidents certs desajustos pel que fa al contingut i al seu ordre. En aquest foli, s'introdueix un apartat amb el títol «falçes poceçons», el contingut del qual sembla no correspondre's amb títol. En finalitzar aquest capítol (f. 142v) s'indica, sota la rúbrica «Rahons en diverses maneres fetes», el següent: «Fins aquí és lo millor i més profitós per al mercader que d'ací avant ja en trau molt fondo», i, a continuació, es reproduïxen un seguit de problemes variats i unes regles per al càlcul de preus i de rendes mensuals, anuals i diàries. Entremig d'aquestes regles, però, es reproduïx una exaltació de l'art de la mercaderia (156r-157r) que sembla poc relacionada amb el contingut. I, finalment, més endavant, en el f. 162r, s'introdueixen les operacions amb els nombres trencats. Just a l'inici d'aquest apartat es diu el següent: «Açí començarem lo segon tractat de aquest memorial qui's fa dels nombres tranquats».

²⁰² CIFUENTES, *La ciència en català*, pp. 303-304.

²⁰³ CAUNEDO, *La aritmètica mercantil*, p. 17.

És possible, veient tot això, que el *Llibre de l'art de l'àbac* hagués estat compost sumant extrets de més d'un tractat d'aritmètica. Els diversos textos podrien haver-se unit en un sol memorial per tal de complementar la informació que recollien, per així fer una obra més completa. No hem de descartar, tampoc, que la informació ens hagi arribat desordenada i que, per exemple, els capítols relatius a les fraccions, «lo segon tractat d'aquest memorial», anessin situats a continuació de les operacions bàsiques, la suma, la resta, la multiplicació i la divisió, seguint l'ordre que indica l'autor en el f. 108v.²⁰⁴ En tot cas, l'estat de la recerca és encara massa embrionari com per dictar un veredicta en aquest sentit.

L'estudi més exhaustiu i complet del manual, tal com ens ha arribat, fet fins ara, és el de Javier Docampo Rey en el si de la seva tesi doctoral. Per aquest motiu basarem la presentació del contingut del manual en les seves investigacions.

El manual comença amb una breu pròleg en llatí on s'indica que el contingut ha estat extret de les doctrines d'Algorismí (al-Ḥwārizmī) i de Galceran Altimir, mestre d'aritmètica de Barcelona, escrivà i bibliotecari del rei Ferran II, i les parts en què es divideix l'aritmètica. Seguidament, es fa una presentació dels nombres indoaràbics i el sistema decimal, sota la rúbrica: «Novem sunt segure significative, videlizet 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, et una non significativa, sed loçi hoccupativa videliset»²⁰⁵. S'indica que hi ha 9 nombres significatius (1-9) i un de no significatiu, és a dir el 0. La posició d'aquest número influeix en la xifra. Amb això, sense explicar el funcionament del 0, però mostrant el seu ús al llarg del manual, s'ensenya el sistema posicional en base a 10. L'autor adjunta un *Alphabetum numerandi* per tal d'exemplificar el funcionament d'aquest sistema.

Un cop acabada aquest pròleg, el manual passa a descriure les operacions bàsiques amb els nombres enters. El primer que trobem són un recull de taules de multiplicar, una que inclou el producte de la multiplicació per si mateixos dels nombres compresos entre el 1 i el 10, i les taules del 2 al 10, sense incloure els productes de la taula anterior. Finalment, s'inclou també una taula de conversió de sous a diners, que correspon a la taula del 12, ja que 1 sou equival a 12 diners.

A partir del f. 78v s'inicien els apartats dedicats a la pràctica amb les quatre operacions bàsiques: suma, resta, multiplicació i divisió. Segons Docampo, les seccions dedicades a les sumes i les restes «consisten en una serie de tablas que podrían ser perfectamente modelos de fichas de ejercicios», molts dels quals «implican cantidades de

---

²⁰⁴ Vid. *infra*.

²⁰⁵ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 77r.

moneda, peso, longitud o capacidad expresadas en forma compleja, como era habitual en las aritméticas mercantiles». A més, molts d'ells inclouen ratllades i correccions, així com nombrosos errors de càlcul, cosa que demostra que les taules «fueron usadas como material de primera mano para el aprendizaje de las técnicas de cálculo».²⁰⁶

Pel que fa a la multiplicació, aquest apartat es divideix en dues parts clarament diferenciades: una dedicada a les operacions, és a dir, al càlcul de la multiplicació a partir de 90 requadres, i una altra dedicada a les aplicacions d'aquestes operacions a la pràctica mercantil. La divisió segueix una estructura semblant, en la qual a partir de requadres es presenten 112 divisions realitzades sense cap mena d'explicació. En aquest capítol no s'hi inclou cap apartat dedicat a les aplicacions en el comerç, com sí es feia en el cas de la multiplicació.

Cal destacar que, en la part dedicada a les operacions bàsiques, no s'hi ensenya el repartiment proporcional, ni la regla de tres i les fraccions, com és habitual, segons Caunedo del Potro, en els manuals d'aritmètica.²⁰⁷ Per contra, algunes d'aquestes operacions es presenten, com veurem més endavant, entre exercicis i altres regles i càlculs.

Així doncs, al f. 108v s'inicia la part dedicada als exercicis pràctics de multiplicar, restar i dividir. Aquests, anomenats *rahons*, vénen precedits per una presentació en què es recorden les quatre operacions en què es divideix l'àbac, sumar, restar, multiplicar i dividir, i s'anuncia que es posaran una sèrie d'exercicis per tal de practicar-les. A més, s'enumera l'ordre i el contingut que seguirà el manual. L'autor escriu que, a continuació dels exercicis, s'afegiran uns apartats dedicats als nombres trencats, a la regla de tres, a les companyies, a les barates i als canvis de moneda, a més d'altres continguts que es considerin necessaris per l'art de la mercaderia, com ara qüestions relatives a la multiplicació de nombres enters.

Aquest ordre no coincideix amb el que presenta actualment el *Llibre de l'art de l'àbac*, ja que els capítols dedicats als trencats apareixen al final, i a l'enumeració no hi apareixen alguns dels apartats que actualment inclou el manual. En relació amb això, Docampo considera que, tot i que el càlcul de fraccions aparegui al final, «los cálculos en varios ejemplos anteriores hacen necesario su uso».²⁰⁸

---

²⁰⁶ DOCAMPO, *La formación matemática*, p. 202.

²⁰⁷ CAUNEDO, *La aritmética mercantil*, pp. 18-19.

²⁰⁸ DOCAMPO, *La formación matemática*, p. 215.

L'apartat que segueix als exercicis per als alumnes en l'ordre actual del manual, per tant, és el dedicat a la regla de tres. Tal i com diu Docampo, la regla s'introdueix de manera descriptiva, seguint els costums de l'època.²⁰⁹ Aquesta descripció, en la qual s'indica que dels tres elements de la regla de tres, s'ha de multiplicar l'últim pel del mig i dividir el resultat pel primer, dóna pas a un total de 46 exercicis que Docampo ha dividit en 4 grups: 1) Aplicació directa sense unitats de mesura (13 exercicis); 2) Aplicació al càlcul de rendes (4 exercicis); 3) Aplicació al càlcul de preus per a diversos productes (20 exercicis); i 4) Aplicació al càlcul de preus de determinades quantitats de metalls preciosos (9 exercicis).²¹⁰

Aquest model de presentació del contingut a partir de problemes, per tal que l'alumne adquireixi els coneixements a partir d'exercicis pràctics, s'estén fins al foli 142r, i engloba els apartats de les companyies, les barates i els canvis. Aquests problemes es caracteritzen, tal i com afirma Betsabé Caunedo, per adaptar-se a la perfecció a les necessitats dels aprenents de mercader. Els seus enunciats, per tant, reflecteixen aquelles situacions en què els joves aprenents havien d'avesar-se. Aquests problemes acostumen a seguir una estructura idèntica dividida en dues parts: l'enunciat i els càlculs que condueixen a la solució. L'enunciat, al seu torn, es divideix també en dues parts: una descripció de la situació on es presenten les dades i les condicions a complir, i el plantejament de la pregunta que es demana.²¹¹

Quant al capítol dedicat a les companyies, aquest inclou 18 problemes, la dificultat dels quals va creixent gradualment, en els qual es detalla la resolució de prop de la meitat dels exercicis, per tal que puguin servir com a models per als aprenents. Aquests problemes han estat dividits per Javier Docampo en tres seccions, dedicades a les companyies simples (10 exercicis), les companyies amb temps (5 exercicis) i les companyies variables (3 exercicis).²¹²

El capítol dedicat a les barates o intercanvis consta de 6 exercicis, les característiques dels quals són força properes a les dels capítols anteriors. Segons Docampo, tots els problemes, a excepció del segon, apareixen a la *Summa de la art de arismètica* de Francesc Santcliment (Barcelona, 1482), en el mateix ordre i resolts de la mateixa manera, però el *Llibre de l'art de l'àbac* no inclou la comprovació dels resultats

---

²⁰⁹ Ibidem, p. 221.

²¹⁰ Ibidem, pp. 222 i ss.

²¹¹ CAUNEDO, *La aritmètica mercantil*, pp. 19-20.

²¹² DOCAMPO, *La formación matemática*, pp. 225 i ss.

ni els diagrames explicatius amb les operacions detallades. A més, tots els exemples del capítol de la *Summa* apareixen en el manuscrit, cosa que «no deja lugar a dudas de que ambas provienen de una fuente común».²¹³

El capítol dedicat als canvis de moneda recull un total de 27 exercicis que, com és habitual, van de menor a major dificultat. L'àmbit geogràfic de gairebé la totalitat de les monedes és la Mediterrània Occidental, ja que hi apareixen les de Barcelona, València, Aragó, Mallorca, Perpinyà, Gènova, Florència, Venècia i Milà.²¹⁴ Aquest capítol s'ha dividit en dues parts: la primera és la dedicada als canvis simples (27 exercicis), denominació escollida en contraposició a la segona, la dedicada als canvis duplicats (2 exercicis). Alhora, la primera part es pot dividir en dues seccions: una col·lecció de propostes d'exercicis de canvis (21 exercicis), on s'aporten explicacions que permeten resoldre un determinat tipus d'exercici, que servia com a guia d'aprenentatge per als mercaders en formació; i uns exercicis de canvis resolts (4 exercicis). Com passava amb les barates, tots els problemes d'aquest grup apareixen a la *Summa de la art de arismètica* de Francesc Santcliment, en el mateix ordre i seguint el mateix procediment. També els dos exercicis presentats sota el títol «Cambis duplicats» apareixen en la *Summa* de Santcliment.²¹⁵

Seguidament, s'inclou un capítol suposadament dedicat a les falses posicions que consta de dos exemples resolts, però cap dels dos no se soluciona per les regles d'una o dues falses posicions. Exercicis anàlegs els trobem també en la *Summa* de Santcliment²¹⁶.

A continuació, s'afegeixen un seguit de 34 problemes que serveixen per practicar alguns dels procediments que s'han explicat anteriorment, com la regla de tres, les companyies o els canvis, però també per introduir nous conceptes, com els exercicis dedicats a la geometria pràctica, un aliatge de metalls preciosos i altres problemes. Segons Docampo, molts d'aquests problemes es poden trobar en d'altres tractats europeus de l'època, com el *Libro de arismètica que es dicho algarismo*, realitzat pels volts de 1400.²¹⁷ De fet, Docampo assegura que no era infreqüent que es dedicués un capítol a problemes variats cap al final del llibre com succeeix en el *De regles extraordinàries* de Joan Ventallol, de 1521. En altres obres coetànies es troben diversos problemes com els

---

²¹³ Ibidem, pp. 230-231.

²¹⁴ Ibidem, p. 235.

²¹⁵ Ibidem, pp. 235-240.

²¹⁶ Ibidem, p. 241.

²¹⁷ Ibidem, pp. 241 i ss.

del *Llibre de l'art de l'àbac*, alguns en el mateix ordre i gairebé idèntics, com és el cas de la *Summa* de Santcliment.²¹⁸

Després dels problemes variats segueixen un conjunt de capítols dedicats a diverses regles relatives al càlcul de preus, al càlcul de rendes anuals, mensuals i diàries i, finalment, un seguit de regles de multiplicar.

Quant al càlcul de preus, aquest apartat es desenvolupa a partir de 15 regles, separades en subapartats i relacionades amb el còmput del valor de submúltiples d'unitats de mesura que, en gairebé tots els casos són unitats de massa. Aquests tipus de procediments ja es troben en el manual català i altres tractats de l'època, especialment els manuals d'aritmètica comercial. Docampo ha considerat que aquests capítols serien consultats amb freqüència pels mercaders, encara que aquelles regles més utilitzades se les acabessin aprenent de memòria.²¹⁹

Destaca el fet que entre les regles per al càlcul de preus i les regles per al càlcul de rendes (ff. 156r-157r) aparegui una exaltació a l'art de la mercaderia amb una breu al·lusió a les virtuts que han de tenir els mercaders, i un recull de formats en què es venen certs productes, així com una explicació del sistema d'unitats de massa format per les càrregues, els quintars, les arroves, les lliures i les unces. Destaca especialment que l'inici d'aquesta exaltació sigui molt semblant a la introducció del *Llibre de coneixences d'espècies*, per la qual cosa, Javier Docampo considera que o bé l'autor coneixia el manual català, o bé totes dues obres van usar una font comuna²²⁰.

Quant a les rendes anuals, mensuals i diàries, apareixen dues regles separades en dos apartats diferenciats: el dedicat a les rendes mensuals i diàries, titulat «Compte de lo qu'és de casses o de missatges a raó de any»,²²¹ i el que tracta les rendes anuals, que duu per títol «Compte de jorns a anys».²²²

Finalment, trobem un seguit de regles destinades a la realització de multiplicacions que, amb tota probabilitat, segons Javier Docampo, s'obtingueren d'algun manual d'àbac amb xifres romanes. Així, es plantegen operacions entre unitats i desenes, entre desenes i centenars, o entre unitats i centenars, entre d'altres.²²³

---

²¹⁸ Ibidem, p. 281.

²¹⁹ Ibidem, pp. 282-283.

²²⁰ Ibidem, pp. 283-284.

²²¹ ARM, Diversos, DIV-37B/2, ff. 157r-v.

²²² ARM, Diversos, DIV-37B/2, ff. 157v-158r.

²²³ DOCAMPO, *La formación matemática*, p. 285.

A continuació del capítol anterior, es presenten nombroses dades relatives a diverses unitats de mesura, distribuïdes per apartats. Aquesta seria una informació molt útil per al mercader, ja que inclou equivalències entre unitats de volum per al gra o entre pesos de diversos llocs, com ara València, Mallorca, Gènova, Barcelona, Montpeller, Marsella, Sicília, Alexandria o Xipre. El text, afirma Javier Docampo, és molt proper a algunes parts del manual català, cosa que fa suposar que «estas listas de equivalencias se iban copiando y adaptando de unos manuales a otros».²²⁴

Seguidament, s'afegeix un exemple aïllat sota el títol: «Rahó molt bona»,²²⁵ que consisteix en una regla per trobar ràpidament un nombre que sigui divisible pels números compresos entre el 2 i el número que es vulgui, mitjançant el càlcul amb fraccions. Precisament, després d'aquesta *rahó*, per tancar el manual, s'introdueixen els capítols dedicats al càlcul amb fraccions. Sembla evident que, en un origen, aquesta part no devia estar situada al final del manual, sinó just després dels exercicis de pràctica de les operacions bàsiques (f. 121v), ja que els capítols venen introduïts pel següent fragment: «Açí començarem lo segon tractat de aquest memorial qui·s fa dels nombres tranquats e primerament començarem a lla ajustació, segonament a la sustracció, terçament a lla montiplicació, quartament a la petició, dich partiçió»²²⁶. D'aquesta manera es presenten les operacions bàsiques amb fraccions, tant entre partits com amb nombres enters.

El capítol que tanca el manual és un exemple de canvis monetaris, en el qual s'ensenya a passar de diners a sous i de sous a lliures sense dividir.

En conclusió, s'evidencia que el *Llibre de l'art de l'àbac* és un manual eclèctic en el qual trobem influències d'altres obres de l'època, concretament de la *Summa* de Santcliment. En el supòsit que l'obra fos d'un deixeble d'Altimir i, tant Santcliment com aquest alumne anònim haguessin begut d'una font comuna, aquesta podria ser Altimir. No obstant això, no existeixen, encara, prou proves com per poder confirmar aquesta hipòtesi.

Pel que fa a la distribució actual, observem que aquesta no és l'original, o com a mínim no és la que l'autor tenia intenció de seguir en un principi, ja que algunes parts no estan situades al lloc que els correspon i altres semblen ser afegits posteriors. En aquest sentit, es podria tractar, o bé d'un recull d'extrets de fonts diverses, o bé d'apunts de

---

²²⁴ Ibidem, p. 286.

²²⁵ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 161v.

²²⁶ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 162r.

classe. Caldrà, però, aprofundir més en aquest aspecte en un futur, per tal de poder comprovar aquestes hipòtesis.

El Llibre de l'art mercantívol

El darrer manual de mercaderia, el *Llibre de l'art mercantívol*,²²⁷ amb autoria de Gaspar Montmany, ve a continuació del manual d'aritmètica comercial i comprèn l'11% del contingut total del *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader* (ff. 168r-188r). El text s'introdueix amb la rúbrica següent: «Recort de monedes qui acostumen córer per tot lo Levant e Ponent».²²⁸

Per fer més comprensible el seu contingut, a continuació s'adjunta el següent esquema.

- Pròleg (ff. 168r-v)
- Catàleg de monedes (ff. 168v-172r)
- Catàleg de productes bons per al comerç en els diversos llocs (ff. 172r-182v)
- Llistat de llocs on és millor comprar mel a Aragó (ff. 182v-183r)
- Regla de quan és millor comprar en el Camp de Tarragona (f. 183r-v)
- Llistat d'informació diversa (ff. 183v-184r)
- Consells relatius als canvis (ff. 184v-185r)
- Catàleg de productes bons per a diversos llocs (ff. 185r-188r)

El manual s'inicia, tal com s'esdevé amb el *Llibre de l'art de la mercaderia*, amb un proemi que conté algunes notes sobre el comportament, els hàbits i la moralitat del bon mercader. Encara que l'extensió de totes dues parts no sigui comparable, ja que a el *Llibre de l'art de la mercaderia* ocupa gairebé 19 folis (ff. 5r-24r), i al *Llibre de l'art mercantívol* només un (f. 168r-v), sí que s'evidencien alguns paral·lelismes.

En aquest segon manual, després d'una llarga invocació a Déu i de la presentació de l'autor del text, aquest, dirigint-se a «tots aq[u]els qui aq[u]est gloriós art volran seg[u]ir, uzar e practicar»,²²⁹ els recomana allunyar-se dels vicis, especialment d'aquells

---

²²⁷ Aquest títol no consta al manuscrit i ha estat extret de la frase que encapçala el manual: «[...] per qua[n]t jo, Gaspar Muntmany [*ms.* Muntaiany] [...] faré en après avant memòria per endreça de aq[u]els q[u]i l'art mercantívol volen tenir e uzar» (ARM, Diversos, DIV-37B/2, ff. 168r-v).

²²⁸ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 168r.

²²⁹ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 168v.

relacionats amb el joc i les dones. Aquest consell no respon tant a una voluntat moral, tal com veïem ja a l'altre manual, com a un pensament, podríem dir, empresarial. Es tracta, com el propi autor indica, de «dos vicis basten e acupen molt lo enteniment faent perdre lo negoci e profits que lo mercader deu aver».²³⁰ Es tracta d'un consell de caire pragmàtic, ja que la intenció no és conferir a l'aprenent un comportament modèlic i exemplar, segons la doctrina cristiana, sinó evitar les pèrdues en el negoci a causa de les negligències que es desprenen d'aquests vicis. D'aquesta manera, les connotacions morals de tal consell queden a un segon pla, per darrere de la cerca de beneficis. No s'esmenta en cap moment, tampoc, l'objectiu de l'acceptació social per part dels altres mercaders o de la comunitat, com sí que es fa present en el *Llibre de l'art de la mercaderia*.

En el *Llibre de l'art mercantívol* també es donen alguns consells de comportament i d'hàbits que ha de tenir el mercader. Montmany recomana resar cada dia, dient la oració a la qual hom tingui més devoció. En aquest punt coincideix plenament amb l'autor anònim del primer manual, tot i que dóna un major grau d'elecció a l'aprenent. Acte seguit, s'insta a fer el memorial de les coses que s'han de fer al llarg del dia, ja sigui a la ciutat on s'habita o a qualsevol indret on s'estigui. Per aquest motiu, el mercader ha de llevar-se «de gran matí, sob[r]e tot dos ho tres ores abans de dia, a fi que ningú no·t torp de les cozes auràs a fer».²³¹ Es tracten, un cop més, d'uns consells que tenen un objectiu clar, la prosperitat del negoci i l'enriquiment personal. En aquests capítols, en cap moment no s'introdueixen elements de caràcter moralitzant o d'acceptació social, que els diferencia dels del *Llibre de l'art de la mercaderia*, on l'autor es mostra molt més preocupat per la formació dels alumnes en una moral ferma i en una conducta exemplar.

El pròleg acaba amb el següent fragment: «Perquè ara aurem-te metre las cosas çón bonas per cascun loch per totes les parts del món, com après vindran per avant. E encara, de les monedes q[u]i co[r]ren per totes les parts, dites axí peços e mesures. E primerament, partint de Barcelona e volent anar a Mallorca, te diré qui[n]a moneda cor[r]e, e après de totes lles parts dell món».²³² Així, l'autor presenta els continguts que s'inclouran en el manual. Ara bé, aquests continguts no concorden en la seva totalitat amb els que apareixen al manuscrit. Si bé els dos primers apartats que indica Montmany, les coses bones per a cada lloc i les monedes que hi corren, es troben en el manual, així com

---

²³⁰ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 168v.

²³¹ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 168v.

²³² ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 168v.

les dades relatives als pesos i les mesures, que es recullen en l'apartat *Llistat d'informació diversa*, part del contingut actual del manuscrit no apareix en l'enumeració.

La informació relativa als productes i les monedes és extensa i es desenvolupa al llarg dels següents capítols: «Recort de monedes qui acostumen córer per tot lo Levant e Ponent» (f. 168v), «Recort dels avés són bons per Levant e Ponent e de les mercaderies se leva en los lochs» (f. 172r), «Recort dels lochs a hon són milors les mells en Aragó» (f. 182v) i, finalment, l'apartat amb el qual s'acaba el manual, que hem convingut en anomenar: *Recull de productes bons per a diversos llocs* (ff. 185r-188r).²³³

No obstant això, hi ha dos capítols que no esciten en el pròleg de Montmany, però que trobem al manuscrit. Aquests són: «Recort del tems és lo bon comprar en lo Camp de Taragona» (f. 183r) i «De cambis tractam arra» (f. 184v).

Pel que fa al contingut, el manual de Gaspar Montmany dista bastant del *Llibre de l'art de la mercaderia*. En certa manera, com considera Santamaría, estem davant de dos manuals complementaris, en tant que un, *Llibre de l'art mercantívol*, aporta una informació més apropiada per al mercader itinerant, i l'altre, *Llibre de l'art de la mercaderia*, sembla més orientat, per les matèries que conté, al mercader sedentari.²³⁴ És per aquest motiu, potser, que es decidí unir els dos manuals en una única compilació, ajuntant-los amb altres elements, com el *Llibre de l'art de l'àbac*, i creant, així, el *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*. Santamaría apunta la possibilitat que «Domingo Pau, al copiar el manual de Muntanians, prescindiera de algunas partes de su contenido, ya tratadas con anterioridad en su manual, o intercalara eventualmente en el texto datos o comentarios de su cosecha, y es muy probable que la amplia información relativa al mercado de Mallorca, inserta en los últimos folios [...] (185r-188v), sea adición de Domingo Pau, tomada acaso de otros manuales, para ampliar la información sobre el mercado mallorquín contenida en el manual de Gaspar Muntanians».²³⁵

Certament, és probable que els últims folis de la darrera part, el *Recull de productes bons per a diversos llocs* (ff- 185r-188r), s'hagin perdut en les successives còpies i relligadures del llibre, ja que l'obra no té acabament ni colofó, i l'últim capítol, «Recort de negossi dels pastells de França bons per Mallorques, Flandes e per

---

²³³ Els apartats relatius a les monedes han estat transcrits a SEVILLANO COLOM, Francesc, *Monedas que circulaban en el Mediterráneo a fines del siglo XV*, "Anuario de Estudios Medievales" 10 (1980), pp. 699-732.

²³⁴ SANTAMARÍA, *La compilación mallorquina*, p. 275.

²³⁵ *Ibidem*, p. 275.

Vallència»,²³⁶ sembla inacabat. És possible que l'antígraf que copià Domingo Pau hagués perdut els darrers folis a causa de les successives còpies, ja que al manuscrit del segle XVI el text acaba al f. 188r, i el verso és en blanc. Tot i que podria ser que Pau, o un copista anterior, no acabessin de copiar l'obra, pensem que aquesta omisió, més aviat, estaria relacionada amb la mort de Gaspar Montmany. Ja hem vist que Montmany estava redactant el seu manual l'any 1489, sols un any abans de la seva defunció, per la qual cosa és plausible creure que la mort el va trobar mentre estava en ple procés de redacció i, per tant, mai el va poder acabar.

Sigui com sigui, les explicacions són diverses i, de moment, cap d'elles es pot comprovar. Tot i així, no hi ha cap raó per acceptar les teories d'Álvaro Santamaría, el qual considerava que aquests darrers capítols eren un afegit de Domingo Pau. Santamaría justificava aquesta hipòtesi en base a la forta presència que hi tenia l'illa de Mallorca. Així, Pau, suposadament un notari mallorquí dedicat al comerç, hauria introduït tot un apartat dedicat a aquesta illa per completar els continguts de Montmany. Ara bé, la presència de Mallorca al manual de Gaspar es pot explicar també, i millor, per l'activitat i els interessos del mercader en aquelles terres. Així doncs, al nostre entendre, hem de deixar de considerar el fet que Pau modifiqués els continguts que copiava.

Els capítols que manquen s'haurien dedicat probablement a enumerar els productes procedents d'alguns llocs, bons per a altres, seguint la dinàmica dels capítols anteriors. En aquests capítols s'enumeren els productes bons per Mallorca, procedents de l'Empordà, València, el Camp de Tarragona, Barcelona, França, Flandes, València i Catalunya. En els dos capítols finals s'hi indiquen, respectivament, els productes bons per Barcelona i Mallorca procedents de França, i els negocis de pastells bons per a Mallorca, Flandes i València, procedents de França. En els folis que falten, per tant, probablement s'hi haurien projectat, en diversos capítols, els productes i negocis bons per a tot el món, i no de forma exclusiva per Mallorca, tal i com indica el propi Montmany en el pròleg.

Com indica l'autor en el pròleg, el manual en si comença amb un recull de monedes que corren per al Llevant i Ponent (ff. 168v-172r). El contingut d'aquest apartat es desenvolupa a partir de capítols dedicats a les principals places comercials. Així, veiem que es presenten les monedes que circulen per Mallorca, Eivissa i Menorca, Càller i Oristany, l'Alguer, Sàsser i Bosa, Sicília, Nàpols, Càndia i Xipre, Alexandria, El Caire, Damasc, Tunis, Trípoli, Bugia, Alger i Tenes, Orà i Honein, Alcúdia, Melilla, Roma, Pisa,

---

²³⁶ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 188r.

Florència i Venècia, Gènova, Portugal, Galícia, Bretanya, Anglaterra, Flandes, Alemanya, el Llenguadoc, Marsella i Aigüesmortes, Granada, Gibraltar, Aragó, Castella, València, Urgell, Barcelona i Osona i l'Empordà.

L'apartat següent segueix la mateixa estructura (ff. 172r-182v), dedicat als productes bons per al comerç en diversos llocs. En aquest cas els capítols es divideixen entre els productes que importen i els que exporten les diverses places comercials. Aquestes places són les mateixes que en l'apartat anterior, però amb algunes noves incorporacions, com Rodes, Beirut, Acre, Trípoli, Jafa, Bona, Rosselló i Sardenya, Puigcerdà, Cadis, el Puerto de Santa María i San Lucas de Barrameda.

Seguidament, s'afegeix un breu llistat de llocs on és millor comprar mel a Aragó (ff. 182v-183r), i un altre de quan és millor comprar determinats productes al Camp de Tarragona (f. 183r-v), en el qual s'aporta informació de rellevància com les dates i els productes a comprar.

A continuació, sota el títol «Recort de algunes cozes»²³⁷ es presenta un llistat d'informació diversa (ff. 183v-184r), relacionada tota amb qüestions relatives als pesos i les mesures. Les diverses dades es presenten en format de llista, sense connexió aparent.

Una estructura diferent presenta el capítol dedicat als canvis (ff. 184v-185r). En aquest apartat es presenten un conjunt de consells en forma de relat, molt més proper a aquells que vèiem en el *Llibre de l'art de la mercaderia*, en els quals l'autor es dirigeix directament al lector per tal d'aconsellar-lo, construint un relat lineal.

Finalment, el manual s'acaba amb l'apartat dedicat als productes bons per a diversos llocs (ff. 185r-188r), comentat anteriorment. La característica principal dels capítols que el componen és la de presentar diverses places comercials que es relacionen per l'intercanvi de productes. Així, es presenten de forma concisa els béns que s'exporten de diversos territoris a Mallorca i, en menor mesura, a Barcelona, Flandes i València.

---

²³⁷ ARM, Diversos, DIV-37B/2, f. 183v.

4. LA FORMACIÓ DEL MERCADER

El desenvolupament del comerç, especialment a partir del segle XIII, va suposar un gran estímul per al creixement i per al dinamisme de l'economia, i de retruc, del col·lectiu que tenia aquesta activitat com a ofici. Arran d'aquest impuls, la comunitat mercantil es transformà de tal manera que s'arribà a convertir en un veritable estament social que anava molt més enllà del simple fet d'exercir l'art de la mercaderia. La pertinença a un determinat grup social, tot i que suposà l'adopció d'una certa unitat i d'unes característiques diferencials concretes, pel que fa a l'actitud no implicà, però, una homogeneïtat ni una actuació uniforme. Aquesta unitat s'entenia, més aviat, en contraposició amb la resta d'estaments socials. Es tractava, per tant, d'un sentiment de pertinença a un mateix estament, que ja al segle XV tenia «una identitat madura i plenament configurada».²³⁸

No obstant aquesta cosmovisió, existien grans diferències entre els propis mercaders. A més de la gradació econòmica, una de les grans separacions era la diversitat d'activitats a les quals es dedicaven. Cadascuna d'elles requeria d'unes competències determinades i d'uns coneixements específics que actuaven com a base essencial per al desenvolupament dels negocis, però que no sempre eren comunes amb les dels altres mercaders. És per això que, tal i com apunta David Igual, independentment de si existien o no corporacions que reunissin els comerciants, no s'ha detectat, ni per Itàlia, ni per la Corona d'Aragó, l'existència de normes rígides que reguessin l'accés al món dels negocis comercials. Aquest accés s'aconseguiria de forma tàcita, sense cerimònies d'iniciació ni exàmens, per la qual cosa el factor determinant per ser reconegut com a mercader no seria altre que el d'haver cursat la formació adient, que els permetés «la acumulación de información y la capacidad para identificar las claves del propio trabajo».²³⁹

Els darrers segles de l'Edat Mitjana van ser testimoni d'un seguit de canvis i innovacions que transformaren la societat medieval. El comerç, a partir d'un gran increment i diversificació dels intercanvis, es postulà com el nou motor de l'economia medieval. Aquest desenvolupament dels intercanvis, no solament a nivell local, sinó també en l'àmbit internacional, va estimular el creixement de les ciutats, que es constituïren com el marc idoni on dur a terme les transaccions mercantils. Allà s'hi instal·laren els negocis de mercaders i artesans els quals, juntament amb la creació de

---

²³⁸ AURELL, *Espai social i entorn físic*, pp. 261-263.

²³⁹ IGUAL, *La formación de los mercaderes*, p. 87.

grans xarxes de transport i grans rutes comercials marítimes que unien els diversos ports i nuclis urbans, conduïen el flux comercial pels diversos territoris i el seu rerepaís.

Ara bé, convé recordar que aquest sistema de comunicacions no només servia per al transport de persones i mercaderies, sinó també d'informació. Les vies de comunicació medievals, que havien patit una forta degradació d'ençà de la seva creació en època romana, s'havien format principalment en base a les necessitats del comerç, a partir de petites millores i successius perfeccionaments, més que no pas de grans avenços.²⁴⁰ En un món on les comunicacions eren tan lentes, arran de les grans distàncies entre les diverses places comercials, i la disponibilitat de la informació més recent i actualitzada era tan important per al desenvolupament dels negocis, la transmissió de dades i notícies de forma veloç era fonamental per obtenir uns bons beneficis i aconseguir els millors tractes. També permetia esmenar els problemes i els imprevistos a què es veïen sotmeses les companyies i les negociacions. Per als mercaders era necessari conèixer les condicions dels mercats, els preus de les mercaderies, els moments d'arribada i sortida dels productes, el desenvolupament dels trajectes de les naus i les seves incidències, tenir referències dels banquers i els empresaris amb qui s'havia de fer negocis, així com de les còtitzacions de les monedes i l'estat del mercat financer i les operacions bancàries i de compravenda.²⁴¹ És per això que tots els mercaders, però especialment aquells que operaven en diverses places alhora, i les grans empreses comercials dels segles XIII-XV, que tenien factors repartits pels diversos territoris on actuaven, utilitzaren aquestes xarxes de comunicació per a transmetre informació i notícies i per a controlar les seves transaccions. Tot aquest procediment de control i d'intercanvi d'avisos, indicacions i coneixements es feia a través del gran instrument comunicatiu de l'època: l'escriptura.²⁴²

El gran element de transmissió d'aquesta informació escrita era la carta, l'eina clau per al desenvolupament del comerç a gran escala. Per a compartir i enviar de forma segura els documents, s'ideà un sistema de correus que usaven tant transports marins com terrestres per a fer arribar les missives a la seva destinació. Com que el correcte funcionament d'aquests correus era de vital importància, el cobrament del transport depenia del compliment dels termes del contracte però, sobretot, del fet que les noves arribessin al seu destinatari. Per promoure'n la mobilitat i la velocitat de distribució, sovint es pagava un incentiu monetari si s'entregava el paquet abans dels terminis

---

²⁴⁰ IGUAL, *Comunicación y transporte*, pp. 70-73.

²⁴¹ PIFARRÉ, *La transmisión de la información*, pp. 684-685.

²⁴² IGUAL, *Comunicación y transporte*, p. 95.

acordats.²⁴³ No era estrany que els mercaders compartissin correus i que, fins i tot, s'usés el correu d'una companyia aliena més potent que la pròpia, ja que alguns gaudien de major fama, i aquells que volien assegurar l'èxit del seu enviament solien confiar-lo a aquests correus més prestigiosos.

Segons Federigo Melis, en base a la documentació mercantil de l'Archivio Datini de Prato, els serveis postals més freqüents, segurs i amb una major capacitat de càrrega a finals del XIV eren les *scarselle* –denominades d'aquesta manera pel nom de les bosses de cuir usades per transportar el correu–, una mena de consorcis entre diversos mercaders per tal d'enviar cartes a través de llargs recorreguts. Aquestes lletres podien anar destinades als factors de les seves companyies, a amics i familiars o a altres empreses amb les quals feien negocis. Segons Melis, les *scarselle* més importants eren quatre: la catalana (que actuava de Barcelona a Bruges i a Pisa-Florència), la florentina (que unia les ciutats de Barcelona amb Pisa-Florència i d'aquesta a París –Bruges o bé a Milà-Colònia-Bruges), la luquesa (que anava de Pisa-Lucca a Bruges) i, finalment, la genovesa (que s'iniciava a Barcelona, tot i que a vegades ho feia a Sevilla, i anava a Gènova fins arribar a Bruges).²⁴⁴ Cal destacar la rellevància que demostra la plaça comercial de Barcelona.

Ara bé, la importància de l'escriptura en relació amb la transmissió de la informació evidencia que, per tal de dur a terme els seus negocis, els mercaders necessitaven formar-se. Però no només calia una formació bàsica per aprendre a llegir i escriure, sinó també una formació tècnica que els permetés desenvolupar-se correctament en el complex entramat econòmic comercial. Aprendre a dur la comptabilitat de l'empresa, a calcular els riscos i a efectuar associacions, societats, companyies i els diversos tipus de contractes, així com instruir-se per poder protegir el capital de l'empresa, realitzar operacions comercials i usar els instruments necessaris per desxifrar i desenvolupar els secrets del mercadeig, es convertiren en tasques imprescindibles per tal de crear i gestionar el propi negoci. Calien, per tant, uns coneixements tècnics que foren eminentment pràctics i utilitaris, i que s'impartien en el context urbà. Els comerciants de tots els nivells, des d'aquells dedicats a la venda al detall fins als socis de les grans companyies internacionals, de la mateixa manera que ho feren els artesans i altres grups professionals, es convertiren en els demandants d'una formació tècnica

---

²⁴³ MELIS, *Intensità e regolarità*, pp. 17, 20 i 22; FRANGIONI, *Organizzazione e costi*, pp. 1-69. Citat a IGUAL, *Comunicación y transporte*, p. 96.

²⁴⁴ MELIS, *Intensità e regolarità*, p. 22. Citat a IGUAL, *Comunicación y transporte*, pp. 96-97.

específica que s'anà perfilant i ampliant des del segle XIII fins al final de l'Edat Mitjana.²⁴⁵ A més, és precisament en aquesta societat urbana on es descobreix la capacitat de transformació social que tenia el saber. Un major coneixement implicava una major consideració personal, i un major domini de les tècniques pròpies de l'ofici significava un major reconeixement com a professional, i un major prestigi.

Però, com era aquesta formació específica a la qual accedien aquells que volien convertir-se en mercaders?

4.1. El procés formatiu

Ja hem vist com, als segles XIII, XIV i XV, aprendre a llegir, escriure i comptar era imprescindible per a exercir la professió mercantil. Ara bé, no només calia saber-ho fer; calia saber-ho fer bé i amb diligència, de forma acurada i veloç. Aquestes habilitats estaven lligades a la imatge del bon mercader, tal i com ens indiquen els textos deontològics de la professió i els manuals de mercaderia, i només s'aconseguien amb una bona preparació, la qual solia començar a la llar familiar quan el nen era ben petit. Era, per tant, la família l'encarregada d'atorgar a l'infant una formació bàsica per tal que pogués donar els primers passos en l'ofici, tot i que de vegades es delegava aquesta funció en un mestre o en una escola.²⁴⁶ A partir d'aquesta primera instrucció, el nen passava per una doble escola, teòrica i pràctica, dividida en nivells, en els quals primer aprenia els secrets de la lectura i l'escriptura i, posteriorment, de l'aritmètica comercial. Un cop acabada la formació teòrica, cap als 12 o 14 anys, el jove passava a convertir-se en aprenent bé a l'empresa familiar o bé com a empleat en una empresa aliena, on obtenia els seus coneixements pràctics. Un cop realitzat tot aquest procés d'aprenentatge, es podia donar el cas que el noi acabés la seva instrucció essent enviat a un país estranger com a factor d'una companyia comercial.

Tot aquest procés es coneix a partir de l'experiència de factors italians, catalans i castellans, principalment. Cal destacar que, pel que s'ha extret de la documentació italiana, mentre que els mercaders toscans dirigiren la seva educació a partir de la casa familiar, l'escola urbana i l'alfòndec, els genovesos, per exemple, mai arribaren a crear escoles específiques per a la formació mercantil, sinó que la demanda dels mercaders es

---

²⁴⁵ CAUNEDO, *Las ciudades*, pp. 48-49.

²⁴⁶ TUCCI, *La formazione*, pp. 481-482.

va satisfer gràcies als mestres que, sense desestimar els programes tradicionals, van saber adaptar l'ensenyament a les necessitats del comerç.²⁴⁷

Això, tal i com indica David Igual, ens porta a observar aquest recorregut com un itinerari en diversos estrats que, si bé no foren sempre tan compartimentats i separats com hem exposat, es poden apreciar des de dos punts de vista. En primer lloc, com estrats que guiaven els aprenents des de l'àmbit domèstic fins a l'entorn urbà i, en alguns casos, d'aquest a l'àmbit europeu o mediterrani. En segon lloc, com estrats intel·lectuals que incloïen una vessant teòrica i una de pràctica, arribant a formar també un aprenentatge continuat al llarg de la vida.²⁴⁸

Cal tenir present, però, que aquesta convivència i simbiosi de pràctica i teoria en l'itinerari formatiu mercantil no era equitativa i, tal i com afirmen Caunedo del Potro i Córdoba de la Llave, el fet que predominés més la part empírica de l'aprenentatge que no pas la teòrica, demostra que es tractava més d'un requisit obligatori que no pas d'una elecció erudita, i acostava els mercaders als altres sectors laborals del període, en especial als artesans, el coneixement teòric dels quals es basava en bona part en l'experiència.²⁴⁹

4.1.1. La primera educació: la formació no reglada

La primera educació de l'infant començava a la llar, de la mà de la família. Jaume Aurell, en els seus estudis sobre la vida privada dels mercaders, ha considerat que la família del mercader barceloní tenia una organització nuclear, en el centre de la qual hi havia el matrimoni. El pare es constituïa com el cap de la casa, el *pater familias*, i els altres integrants depenien d'ell. Més enllà de la mare i els fills, eventualment es podia ampliar la xarxa de relacions familiars de la casa a altres elements, com els avis, els germans, els oncles o els nebots, o els mateixos esclaus.²⁵⁰

La vida familiar convivia amb la vida professional a la llar. No existia una diferència clara entre totes dues i això feia de la casa el marc idoni per a la formació dels infants. L'endogàmia professional en el si del comerç i el fet que els fills s'impregnessin

---

²⁴⁷ IGUAL, *La formación de los mercaderes*, pp. 93-94.

²⁴⁸ Ibidem, p. 88.

²⁴⁹ CAUNEDO; CÓRDOBA, *Los oficios urbanos y el desarrollo de la ciencia*, p. 42; IGUAL, *La formación de los mercaderes*, p. 88.

²⁵⁰ AURELL, *Vida privada i negoci mercantil*, pp. 222-223.

de l'ofici dels pares des de ben petits creava el context ideal per tal que els nens es dediquessin a la mateixa activitat professional que els pares.²⁵¹

Però no eren els progenitors masculins els que s'encarregaven d'aquesta educació bàsica inicial, sinó les mares. Els més petits aprenien d'elles a viure segons els cànons de la societat, i d'elles assimilaven els coneixements, les tècniques i les formes de comportar-se i de viure, així com la llengua, els costums i les maneres de fer. Els carrers i l'església eren les primeres escoles, i allà hi aprenien la forma en què havien de relacionar-se i com s'havien de comportar: mentre que en els primers se socialitzaven i jugaven, la segona els aportava les creences, els valors morals i les pautes de conducta.

No obstant això, no hem d'entendre l'educació dels nens com un factor aïllat exclusiu de les mares. Les dones actuaven com a guies, fent el paper de les directores en l'educació dels menuts, però el cert és que, tal com assegura Teresa Vinyoles, no existia una separació rígida entre l'àmbit dels infants i els adults, com sí ha succeït en altres períodes de la història, i l'entorn actuava com la principal font d'on els petits obtenien els primers coneixements.²⁵²

La tasca de la dona, però, no es reduïa només a l'àmbit domèstic. Les fonts escrites i la iconografia ens presenten una dona en clara relació amb la feina del marit. La muller prestava una col·laboració valuosíssima a l'empresa familiar, especialment quan l'home estava de viatge. En aquests moments, era l'esposa la que realitzava les gestions mercantils i la que guiava i dirigia l'empresa. L'autor anònim del primer manual del *Llibre que explica* ens diu, en el capítol 29, relatiu als grans viatges comercials, que la muller del mercader ha de ser «dona disscreta per poder fermar àpochas e fer albarans del que rebut auran».²⁵³ Jaume Aurell ens indica que aquesta col·laboració de la dona al negoci familiar va anar augmentant a mesura que avançava el temps i, ja al segle XVI, estava plenament integrada en les tasques comptables.²⁵⁴ Segurament, l'esposa ajudava el marit amb la comptabilitat del negoci, ja que era ella l'encarregada de dur els comptes i la gestió de la casa. A més, es coneixen referències de dones que exerciren el comerç.²⁵⁵

---

²⁵¹ Ibidem, p. 222; AURELL, *Espai social i entorn físic*, p. 259.

²⁵² VINYOLES, *Educació i socialització*, pp. 225-226.

²⁵³ ARM, *Diversos*, DIV 37B-2, f. 20v.

²⁵⁴ AURELL, *Vida privada i negoci mercantil*, p. 228.

²⁵⁵ En relació amb dones que exercien el comerç, *vid.* COLESANTI, Gemma Teresa, *Una mujer de negocios catalana en la Sicilia del siglo XV: Caterina Llull i Sabastida. Estudio y edición de su libro maestro (1472-1479)*, Barcelona, CSIC (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 65), 2008; COLESANTI, Gemma Teresa, *Caterina Llull i Çabastida: una mercantessa catalana nella Sicilia del '400*, Tesi doctoral de la Universitat de Girona, 2005; VELA I AULESA, Carles, *L'obrador d'un apotecari medieval segons el llibre de comptes de Francesc ses Canes (Barcelona, 1378-1381)*, Barcelona, CSIC (Anejos del Anuario de

Tot això ens porta a pensar que no sols els nens de les famílies mercantils gaudien d'una educació bàsica, sinó també les nenes. Amb tota seguretat no foren instruïdes tan àmpliament ni rigorosament com els nois, però sembla evident que, com a mínim, tenien una formació bàsica en la lectura, l'escriptura i el càlcul. D'altra manera no haurien estat capaces de realitzar àpoques i albarans, mantenir correspondència, com sabem que feien, i dur la comptabilitat, no sols de la casa, sinó també del negoci quan era oportú. Tot i així, Teresa Vinyoles assegura que només un nombre molt limitat de noies dels estaments privilegiats tenia accés a les lletres, i que aquesta instrucció era donada de la mà d'algun parent, ja que no s'ha documentat a Barcelona cap contracte concret per a la instrucció de noies, i les úniques escoles per a les nenes eren aquelles destinades a les novícies dels monestirs femenins, on aprenien la lectura, l'escriptura i música.²⁵⁶ Eiximenis proposa una educació ideal per a elles basada en la instrucció religiosa i moral, el temor als pares i l'allunyament de l'ociositat que caracteritzava l'educació masculina però, de fet, Vinyoles considera que aquest programa educatiu no es duia a terme al peu de la lletra.²⁵⁷ Les mares les mimaven i les educaven, els ensenyaven a filar, cuinar, dansar, preparar cosmètics, les duïen a missa i als sermons i a les festes i convits. També els transmetien els valors, els costums, les supersticions i els coneixements el seu propi cos, així com de certes pràctiques mèdiques²⁵⁸ i altres tècniques com la manufactura de sabons, lleixius, cosmètics, perfums i conserves.²⁵⁹ Per què no pensar, en conseqüència, que l'ensenyament de la lectura i l'escriptura, així com del càlcul, seria fet també per la mare, els germans que adquirien els coneixements a les escoles o amb mestres particulars i que actuaven com a professors per a elles, o fins i tot per algun altre familiar? En qualsevol cas, sembla que la formació de les noies de les famílies mercantils era un fet i, en definitiva, una necessitat, ja que quan es casessin i formessin una família, haurien d'intervenir en la comptabilitat de la llar i dels negocis, així com en la seva gestió i en l'intercanvi de correspondència.

Estudios Medievales, 53), 2003; CUADRADA MAJÓ, Coral, *Volèn instroyr e informar los mercaders, aquells qui d'aquest art de mercaderia volen ussar*, "Revista d'Història Medieval" 5 (1994), pp. 107-130.

²⁵⁶ VINYOLES, *Educació i socialització*, pp. 226-227.

²⁵⁷ Vid. EIXIMENIS, Francesc, *Llibres, mestres i sermons: antologia de textos*, a cura de David Guixeras; Xavier Renedo (eds.), Barcelona, Barcino (Biblioteca Barcino, 2), 2005.

²⁵⁸ Per a la transmissió de coneixements mèdics, vid. CABRÉ PAIRET, Monserrat, *Las prácticas de la salud en el ámbito doméstico: las recetas como textos de mujeres (s. XIV-XVII)*, dins *La mujer en la ciencia: historia de una desigualdad*, a cura de Begoña Crespo García; Inés Lareo Martín; Isabel Moskowich-Spiegel Fandiño (eds.), Munic, LINCOM GmbH, 2011, pp. 25-41.

²⁵⁹ VINYOLES, *Educació i socialització*, pp. 227-228.

4.1.2. La primera ensenyança: llegir i escriure

Ja s'ha vist com n'era d'important l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura per als futurs mercaders, i com el seu ús permetia el correcte funcionament de l'empresa, així com l'oportunitat d'adquirir un major avantatge en els tractes comercials.

El llenguatge escrit era molt més que una simple eina de comunicació. A través de l'escriptura es podien tractar des de les qüestions més trivials –els rumors, les intuïcions o les simples operacions comercials–, fins a les més cabdals –grans negocis o, fins i tot, les més importants relacions diplomàtiques. D'aquesta manera, l'escriptura va prendre ràpidament un paper fonamental en les relacions de poder i es convertí en el principal element per obtenir una preponderància social, política i econòmica. Per aquest motiu, foren molts els mercaders que prengueren consciència del valor de la lectura-escriptura i l'aritmètica, no sols com a necessitat tècnica pel desenvolupament de l'ofici, sinó també com a motor d'ascensió social en el context urbà. Aquests coneixements, per tant, es difongueren entre els sectors més benestants de la societat com a mètode per a escalar posicions dins la jerarquia urbana i com a distintiu social, ja que «se reconocía y estimaba su valor a la vez que se deprobaba y rechazaba a quien no los poseía».²⁶⁰

S'ha de tenir present, però, tal com diu Elisa Varela, que alguns mercaders potents sovint delegaven en altres les tasques relatives a l'escriptura, com per exemple la compilació dels llibres de comptes, una tasca que se cedia als escrivans i comptables, molt presents en les grans companyies comercials. Els mitjans i petits mercaders, que no podien contractar ningú i, per tant, s'encarregaven de la redacció i manteniment dels seus llibres, en canvi, només tindrien el coneixement de l'escriptura i la lectura que haurien adquirit mitjançant les tasques professionals. Es presenta, així, segons Varela, «un alfabetisme “funcional” i limitat, estretament unit a la pràctica religiosa i a la professió i al treball, però, que quasi no tindrà a veure amb la cultura escrita culta sigui o no la oficial».²⁶¹

L'aprenentatge de la lectura-escriptura, que configurava la primera fase de la formació professional del mercader, requeria d'un entrenament rigorós i molta pràctica. Per aquest motiu es va plantejar el seu ensenyament com una tècnica, en primer lloc, de la correcta verbalització del text i, en segon lloc, del traçat de les lletres. És necessària aquesta distinció d'entre les dues accions, ja que llegir i escriure són dos processos

---

²⁶⁰ CAUNEDO, *Las ciudades*, pp. 51-52.

²⁶¹ VARELA, *Escriure i mercadejar*, pp. 732-737.

cognitius diferents que a l'Edat Mitjana no anaven necessàriament lligats. En la formació mercantil, l'aprenentatge de la lectura precedia al de l'escriptura, ja que requeria d'un esforç i d'una inversió de temps i diners menor, per la qual cosa es considerava l'escriptura com una habilitat útil només per aquells que la usaven com instrument de treball²⁶².

La instrucció de la lectura s'iniciava amb l'estudi de les lletres i les síl·labes. Els alumnes havien d'aprendre a reconèixer i pronunciar correctament les lletres de l'alfabet, tant en minúscula com en majúscula. Un cop dominaven les lletres individualment, se seguia l'ensenyament amb la identificació de les síl·labes de dues lletres, primer, i de tres, després. Aquest procés finalitzava quan l'alumne era capaç d'identificar paraules i formar frases. Arribats a aquest punt, s'iniciava la lectura de textos escrits en lletra rodona o bastarda, una lectura que es feia en veu alta per tal d'aconseguir una tècnica correcta de verbalització del text. Aquests textos específics, segons Caunedo del Potro, eren denominats a la Península Ibèrica com ABC, alfabetos o beceroles, i el seu contingut era variat, en el qual s'inclouien abecedaris, sil·labaris, oracions comunes i síntesis catequètiques elementals. Quan l'aprenent adquiria soltesa en la lectura d'aquests textos, sovint gràcies a l'ús del cant, de la versificació i del diàleg com a recursos didàctics, es prosseguia amb llibres menors, tot i que més extensos i de contingut més complex.²⁶³ Aquests podien o bé ser lligalls solts o bé llibres de fins a 20-24 folis, així com llibres devots, morals i pietosos, tal i com demostra la gran presència d'aquests llibres a les cases dels mercaders.²⁶⁴ La utilització d'aquests textos presenta una formació tècnica estretament unida a l'educació moral i religiosa dels alumnes que, alhora que aprenien a llegir, eren instruïts en la cosmovisió cristiana i dotats d'una forta doctrina moral.

Un cop s'havia après a llegir, el següent pas era el domini de l'escriptura. La tècnica usada a l'Edat Mitjana per aconseguir l'habilitat necessària per escriure correctament no dista excessivament de la usada actualment. Aquesta consistia en la imitació i exercitació reiterada d'uns models prefixats. Es començava amb l'assimilació de les lletres, primer les vocals i després les consonants, per tal que l'alumne aprengués a reproduir l'abecedari. De la mateixa manera que succeïa amb la instrucció de la lectura,

---

²⁶² CAUNEDO, *Las ciudades*, pp. 53-54.

²⁶³ *Ibidem*, pp. 54-56.

²⁶⁴ A tall d'exemple, Josep Hernando, en el seu estudi sobre la presència dels llibres d'Eiximenis a les llars medievals, presenta una gran quantitat d'aquests exemplars a les biblioteques dels mercaders barcelonins i de les seves esposes. Per a més informació al respecte, *vid.* HERNANDO, Josep, *Obres de Francesc Eiximenis en biblioteques privades de la Barcelona del segle XV*, "Arxiu de Textos Catalans Antics" 26 (2007), pp. 385-568.

després de l'assimilació de les lletres, se seguia amb la unió d'aquestes entre si, amb l'objectiu que els alumnes aprenguessin a formar les síl·labes i, posteriorment, les paraules que acabarien conformant les frases i oracions. Caunedo del Potro defineix el procés de la següent manera: «Tras este inicio de la ejercitación gráfica se proseguía con la ejercitación caligráfica, alcanzándose una última fase cuando se era capaz de darle al escrito una finalidad, bien la gestión administrativa y contable, bien la de proporcionar una información profesional o personal variada, o también expresar sentimientos».²⁶⁵

Efectivament, la darrera fase de la formació en l'escriptura consistia en poder conferir als propis textos un significat comprensible, així com una finalitat i funcionalitat. Els textos, com a element de comunicació, s'havien d'adequar al propòsit per al qual havien estat escrits, és a dir, l'anotació i transmissió d'informació, coneixements o sentiments. Calia, per tant, respectar una organització clara i concisa, ja que el receptor havia de ser capaç d'entendre i assimilar les dades posades per escrit sense haver de requerir aclariments. Es tractava d'una habilitat complexa i de difícil assimilació, que no tothom aconseguia adquirir. A aquesta situació s'hi unia un altre factor. L'estudi i exercitació de l'escriptura resultava una activitat de llarga durada i costosa a nivell econòmic, ja que els materials i els instruments que s'usaven per escriure eren cars. Tot això servia per reduir a una minoria el col·lectiu que la dominava. Per als mercaders, especialment els més benestants, aquestes habilitats no foren sols una eina de treball imprescindible, sinó també una eina de distinció social i, en certa manera, de poder. La instrumentalització de l'escriptura anava molt més enllà del seu ús tècnic, tot i que aquest va ser el factor gràcies al qual es va aconseguir la difusió de la lectura i l'escriptura dins el món urbà, però sobretot entre l'estament mercantil.

4.1.3. L'ensenyament avançat: el càlcul

Un cop s'havia finalitzat l'aprenentatge de la lectura i l'escriptura, el jove passava a un ensenyament de segon grau referit a l'aritmètica aplicada al mercadeig. L'estudi de la matemàtica s'havia inserit des d'època grecoromana en el *quadrivium*, l'art de l'estudi de la tècnica (aritmètica, geometria, música i astronomia) que es contraposava als sabers del *trivium* (gramàtica, retòrica i dialèctica o lògica). A l'Edat Mitjana, a aquesta herència

---

²⁶⁵ CAUNEDO, *Las ciudades*, pp. 56-57.

cultural s'hi afegiren uns coneixements arribats del món àrab que vehiculaven diverses innovacions orientals, com són les xifres indoaràbigues i el sistema decimal.

Tot i que alguns autors el consideren d'origen xinès o grec, el nou sistema de numeració fou, possiblement, una de les grans invencions de l'Índia i una de les seves aportacions més importants a la cultura occidental.²⁶⁶ En aquesta nova numeració, ampliada i modificada pels àrabs, els diversos dígitos prenen el seu valor segons la posició de la xifra. Així, cadascuna de les xifres, si observem de dreta a esquerra, corresponia a les unitats, les desenes, les centenes, els milers, etc. Era, per tant, la posició del número el que indicava el seu valor. Per tant, el nombre 329 es desglossava de la següent manera: 9 unitats, 2 desenes i 3 centenes ($300 + 20 + 9$). És per això que 329 tenia un valor major que 29 i aquest que 9. Es tractava, conseqüentment, d'un sistema posicional en base a deu, és a dir, les diverses seccions del nombre (unitats, desenes, centenes...) s'agrupaven en grups de deu xifres. D'aquesta manera, deu unitats formaven una desena, deu desenes, un centenar, deu centenes, un miler, i així successivament. Així doncs, seguint amb l'exemple anterior, el nombre 329 estaria constituït per 9 unitats d'un màxim de 10; 2 desenes d'un màxim de 10 i 3 centenes d'un màxim de 10. Una característica d'aquest sistema que facilitava molt la comparació de les xifres era la seva posició escrita, disposant els nombres un darrere l'altre seguint una línia en la direcció de la lectura. Això feia que hi hagués una relació directa entre el nombre de xifres i el seu valor: com més llarg era el número, major valor tenia, i a la inversa.²⁶⁷ A aquest sistema s'afegiren les xifres indoaràbigues i el concepte del zero, que no existien en la tradició llatina. A Occident es representaven els números tradicionalment a partir del sistema romà, que usava les lletres de l'alfabet i dificultava la comparació dels números i la realització de les operacions.

L'estudi del càlcul que es feia a les universitats medievals, però era molt elemental i només s'ensenyaven les quatre operacions bàsiques (suma, resta, multiplicació i divisió) i la teoria pitagòrica. Es tractava d'uns coneixements molt escassos per la societat urbana, que necessitava fer un ús pràctic i professional de l'aritmètica, ja que aquests ensenyaments no responien a les seves necessitats sinó a les dels astrònoms/astròlegs i

---

²⁶⁶ DE LA FUENTE, *Las ciencias*, p. 101; *vid. etiam*, SCHÄRLING, Alain, *Du zéro à la virgule: les chiffres arabes à la conquête de l'Europe (1143-1585)*, Lausana, Presses Polytechniques et Universitaires Romandes, 2010.

²⁶⁷ CAUNEDO, *Las ciudades*, pp. 58-59.

computistes.²⁶⁸ A mesura que creixia aquesta societat urbana, es va veure la necessitat d'un nou sistema educatiu que respongués a les demandes de la societat urbana vinculada a diversos oficis, especialment aquells dedicats al gran comerç internacional, sobretot els mercaders.²⁶⁹

Així sorgí un nou ensenyament de l'aritmètica amb una metodologia i unes pràctiques que poc tenien a veure amb la del món universitari. Es tractava d'una ensenyança molt més pràctica que no s'estancava en les tècniques del càlcul, sinó que conduïa l'alumne a través d'una introducció a l'activitat mercantil. Tal i com diu Ugo Tucci, els problemes als quals s'havia d'enfrontar l'estudiant contribuïen a crear una mentalitat mercantil i a dotar els aprenents d'uns models de comportament, ja que aquests problemes no eren concebuts d'una forma abstracta, sinó que responien a situacions i conflictes reals, propis de l'ofici, i als quals s'haurien d'enfrontar en un futur més aviat proper. Això duia els joves a practicar des del primer moment les eines que els permetien desenvolupar el comerç, i per això el càlcul dels beneficis i les pèrdues, els canvis de monedes i pesos, càlculs quantitius i temporals, entre d'altres operacions, formaven part dels problemes escolars. Aquesta instrucció acostava els joves a la pràctica diària de l'ofici i els posava en contacte amb la terminologia comercial i l'ambient al qual haurien de fer front. Els alumnes aprenien, des de la seva etapa formativa teòrica, com resoldre qüestions relacionades amb compravendes de productes i béns, o com gestionar guanys, pèrdues, lloguers i préstecs.²⁷⁰ I és aquest caràcter pràctic i la seva adaptació total a la realitat diària de l'ofici, juntament amb la capacitat per satisfer les noves exigències que requerien les classes urbanes, el que determinà, en gran part, l'enorme èxit i difusió que acabà tenint aquest model d'aprenentatge.²⁷¹

Aquest nou ensenyament de l'aritmètica comercial, segons Tucci, tenia a priori uns plantejaments molt menys ambiciosos que l'ensenyança tradicional de les universitats, però molt més definits, ja que constituïen la base i l'entrenament d'una professió determinada. Es tractava d'una instrucció especialitzada, que defugia l'ambició de convertir-se en una formació cultural generalista, com era l'ensenyament del *quadrivium* a les universitats, i es centrava exclusivament en transmetre aquell coneixement particular que podien necessitar els futurs professionals.²⁷²

---

²⁶⁸ CIFUENTES, *La ciència en català*, pp. 299-300.

²⁶⁹ *Ibidem*, pp. 300-303.

²⁷⁰ TUCCI, *La formazione*, pp. 483-484.

²⁷¹ CAUNEDO, *La aritmètica mercantil*, p. 23.

²⁷² TUCCI, *La formazione*, p. 488.

Però un nou ensenyament requeria un nou material d'aprenentatge. L'eina bàsica dels mestres d'aritmètica comercial eren els manuals d'àbac, tractats especialitzats escrits en vulgar per a la formació matemàtica dels mercaders. Aquests manuals, segons Lluís Cifuentes, sorgiren de l'evolució i la fusió dels antics tractats d'àbac, basats en la utilització dels àbacs i molt lligats a la tradició romana, i dels algorismes, llibres hereus dels antics textos de còmput usats a les universitats i escrits en llatí. Els antics tractats d'àbac presentaven poques explicacions teòriques i s'organitzaven a través d'un seguit d'exercicis pràctics, mentre que els algorismes tenien «un marcat interès per les definicions i la justificació de les operacions o regles», però amb pocs problemes per a l'exercitació dels alumnes. Els nous manuals d'àbac prengueren dels antics la metodologia, però transformaren el seu contingut per tal d'adaptar-lo als interessos comercials; dels algorismes, en canvi, n'adoptaren les tècniques de càlcul. Foren precisament aquestes obres les que difongueren les innovacions, pel que fa a la matemàtica i la tècnica, que s'anaven incorporant en el món mercantil i sense les quals no s'entendria l'anomenat “renaixement matemàtic” del segle XVI²⁷³.

D'aquesta manera, la formació tècnica es va convertir en la més llarga, dura i complicada de les etapes de l'aprenentatge teòric del mercader, ja que els alumnes havien d'assimilar, de les innovacions vingudes del món àrab, especialment el nou sistema numeral i el sistema posicional en base deu. Aquesta instrucció, segons Betsabé Caunedo, es dividia en un seguit de fases consecutives, però que eren independents les unes de les altres. Es començava amb l'aprenentatge dels números i la seva representació escrita, primer de l'1 al 9 i, posteriorment, del 10, ja que aquest tenia la dificultat d'estar compost de dues xifres, una de les quals era el 0. Un cop es dominaven els números, calia aprendre les bases del sistema posicional, és a dir, comprendre que les xifres canviaven el seu valor en funció del lloc on es situessin. L'assimilació d'aquests conceptes essencials era la base per comprendre les operacions fonamentals: la suma, la resta, la multiplicació i la divisió, anomenades als tractats com les quatre regles. En un nivell superior, molt més específic, s'aprenien les regles de tres i les fraccions o nombres partits.²⁷⁴

Per a l'ensenyament de les quatre regles es començava sempre aclarint quines eren les accions associades a cada operació, per tal que l'alumne compregués quina era l'aplicació pràctica d'aquell coneixement i entengués en què consistia l'operació. Així, l'objectiu de la suma era reunir diverses quantitats en una sola, mentre que el de la resta

---

²⁷³ CIFUENTES, *La ciència en català*, pp. 300 i 303.

²⁷⁴ CAUNEDO, *Las ciudades*, pp. 57-58.

era treure una quantitat d'una altra. Quant a l'aspecte formal de la realització d'aquestes operacions, els mestres emfatitzaven molt l'ordre en el qual calia distribuir les quantitats, ja que per tal que els resultats fossin correctes, els nombres de major valor s'havien de col·locar sempre sobre els de valor inferior. El procediment de les operacions es feia com en l'actualitat, a excepció de l'ús dels signes (+ i -), que no apareixen fins a finals del segle XV. Durant tota l'Edat Mitjana, per expressar les relacions entre els números en les operacions, s'usaven paraules, i no fou fins ben entrat el segle XVI que els signes s'acabaren imposant gràcies als algebristes francesos.²⁷⁵

Després d'aprendre com es feien les operacions, el pas següent era saber com comprovar si aquestes estaven ben fetes, mitjançant la realització d'una prova. Era important que els joves compreguessin que les sumes i les restes eren operacions oposades, igual que les multiplicacions i les divisions. Les multiplicacions eren enteses com sumes repetides però, de la mateixa manera que succeeix actualment, el seu aprenentatge es feia en base a unes taules de multiplicar, que es dividien en les taules menors (de l'1 al 9) i les majors (que incloïen les anteriors més nombres més elevats com 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 23, 29, 31, 33, 37, 41, 43, 47, 51, 53, 57, 59, 61). Un cop l'alumne sabia les taules de memòria, aprenia a realitzar multiplicacions de formes diferents. Tot i que la més freqüent fou la denominada multiplicació de l'ala, denominació atorgada al procediment que actualment seguim per a la realització d'aquestes operacions, existiren altres formes diferents de calcular les multiplicacions.

La divisió, en canvi, tenia per objectiu trobar el nombre de vegades que un cert número en contenia un altre. Pel que fa al procediment que seguien per calcular les divisions, és el mateix que s'usa actualment, però en varia la distribució de les dades. Els mestres ensenyaven aquesta operació en darrer lloc, quan l'aprenent ja sabia sumar, restar i multiplicar, ja que calia tenir un coneixement previ d'aquestes per tal de poder dividir.

Un cop s'havien après les quatre regles fonamentals, es prosseguia l'ensenyança amb exercicis pràctics. Es tractava dels problemes que es presentaven en els manuals d'àbac que, com ja hem dit, eren exercicis contextualitzats i adaptats a les vivències del món mercantil, unes experiències a les quals els alumnes haurien de fer front en un futur proper. A través d'una estructura formal distribuïda en un enunciat o plantejament i de la seva respectiva resolució, que indicava els càlculs i passos necessaris a realitzar,

---

²⁷⁵ Per a més informació en relació als signes de matemàtics i la seva història, *vid.* CAUNEDO, *Las ciudades*, p. 59.

permetien que l'alumne apliqués fàcilment els coneixements adquirits i n'apreciés la utilitat per a la vida real i professional.

D'aquesta manera, l'aritmètica va acabar donant resposta a les necessitats del món mercantil, i es va convertir, en una eina fonamental, eficaç i exitosa per donar resposta als requeriments i a les demandes de l'ofici del mercader.²⁷⁶

4.1.4. La pràctica a l'empresa

Quan havia finalitzat la formació teòrica, el jove iniciava la seva instrucció pràctica com a aprenent de mercader en el si d'una empresa. En la majoria dels casos, com que l'ofici passava de pares a fills, l'empresa on el noi realitzava les seves pràctiques era l'empresa familiar, on el seu pare i els seus germans supervisaven el seu progrés i li transmetien el seu coneixement. En altres casos, però, l'aprenent era enviat a una empresa diferent per tal que completés allà la seva formació i adquirís experiència, ja fos per incentivar l'intercanvi de coneixements i la voluntat d'innovació o com a conseqüència dels conflictes entre les diverses generacions dins la família.²⁷⁷ En cas que el jove fos enviat a una casa comercial aliena, es signava un contracte d'aprenentatge entre el tutor legal del noi i la companyia d'acollida. Allà, l'aprenent s'habitua a les formes de treballar de la casa comercial i hi aplicava les tècniques de comptabilitat i de mercat que havia après en l'etapa teòrica i que anava ampliant. En ocasions acompanyava el seu mestre en els desplaçaments i viatges, i col·laborava amb ell en les tasques que li eren assignades.²⁷⁸

Aquest sistema afavoria que fossin els mercaders madurs i experimentats els que transmetessin els seus coneixements als joves aprenents, de la mateixa manera que ells els havien adquirit.²⁷⁹ Allò que transmetien no era tant un conjunt de nocions i regles ben estructurades, com una suma de coneixements traspassats de generació en generació i actualitzats gràcies a l'experiència quotidiana, ja fos la del propi mentor o la del conjunt de l'empresa. Per a tal fi no es faria ús de la teoria ni de llibres, sinó que es transmetria la informació oralment i s'assimilava amb la pràctica de l'ofici.²⁸⁰ Això no impedeix que, tal i com diu Tucci, una part dels coneixements que s'acabaven transmetent es possessin

---

²⁷⁶ Ibidem, pp. 60-61.

²⁷⁷ TUCCI, *La formazione*, p. 490.

²⁷⁸ IGUAL, *La formación de los mercaderes*, p. 95.

²⁷⁹ Armando Saporì ha realitzat una valuosa aproximació la formació i les influències que rebien els aprenents als alfòndecs italians i com es realitzava aquest aprenentatge pràctic de l'ofici mercantil a SAPORI, *Il mercante italiano*, p. 32.

²⁸⁰ TUCCI, *La formazione*, p. 490; IGUAL, *La formación de los mercaderes*, p. 93.

per escrit, a causa de la seva complexitat. De fet, els manuals de mercaderia actuaven com a guies de formació i consulta per a la pràctica de l'ofici i, com que les nocions bàsiques no estaven regulades ni fixades, el contingut dels manuals variava en funció de l'empresa²⁸¹ i del seu autor, ja fos mestre o alumne. Per tant, seguint aquest plantejament, podríem considerar els manuals de mercaderia com un reflex de l'educació dels mercaders més que no pas com el fruit del desenvolupament del comerç. S'entendrien com un complement de la formació dels mercaders i haurien pogut servir per interioritzar la informació i per realitzar consultes puntuals, així com per sintetitzar i regular uns coneixements que, en un moment determinat, havien de ser transmesos i compartits, ja que bona part dels mercaders experimentats es convertirien en mestres i professors d'altres mercaders més joves i inexperts.

La instrucció pràctica tenia una durada indeterminada i, sovint, es complementava amb alguna estada de tres o quatre anys a l'estranger, on el jove podia entrar en contacte amb un ambient geogràfic aliè. Però la coneixença del món, com diu Ugo Tucci, no era un simple reconeixement de l'entorn al qual anava destinat el mercader en pràctiques, ni tampoc es limitava al perfeccionament de la preparació tècnica, sinó que buscava, més enllà de l'horitzó professional, una educació humana. Es cercava, a més, que el jove es posés en contacte amb països en els quals l'empresa tenia interessos i relacions comercials, per tal d'enfortir-les. Allà, l'aprenent hi actuava com a agent local o com a comissari d'un o més mercats, realitzant així una pràctica que li permetia madurar i millorar les seves habilitats sense grans riscos, perquè la seva tasca es coordinava i guiava mitjançant uns directors. A més, solia viure en una comunitat autònoma que gaudia d'institucions pròpies i tenia molt poc contacte amb els locals aliens al món comercial, per la qual cosa no li era necessari aprendre la llengua autòctona. En aquest context, l'aprenent només havia d'actuar seguint els consells i l'exemple dels seus companys, enviats com a factors de l'empresa.²⁸²

La formació pràctica finalitzava passats alguns anys, quan el mercader adquiria prou habilitats, coneixements i experiència com per assumir una funció de relleu a l'empresa. En aquest moment, el mercader, plenament format, podia integrar-se a la companyia en una posició d'igualtat amb els altres mercaders, que ja no tenien res més per ensenyar-li, o bé decidir emprendre el seu propi negoci. L'aprenentatge es conclouïa de forma tàcita i no es realitzava cap examen ni cerimònia.

---

²⁸¹ TUCCI, *La formazione*, p. 492.

²⁸² *Ibidem*, pp. 494-497.

4.2. Els centres d'ensenyament

La base de l'ensenyament medieval es començà a configurar als primers segles de l'Alta Edat Mitjana, després que l'antic sistema educatiu grecoromà hagués entrat en decadència amb la caiguda de l'Imperi Romà. L'Església, que s'erigí com a detentora i custòdia de la cultura, prengué el relleu de les antigues escoles comunes de l'Antiguitat i començà a instaurar unes incipients escoles monacals i parroquials. A les escoles parroquials l'ensenyament es limitava a formar els alumnes en les bases del catecisme i les oracions, mentre que les monàstiques tenien per objectiu l'estudi de les sagrades escriptures i els autors cristians i pagans. Els seus ensenyaments, però, depenien dels coneixements i la instrucció dels monjos que vivien al monestir, així com de la riquesa de les seves biblioteques.²⁸³

Un primer intent d'organització sistemàtica del sistema educatiu el trobem a l'època carolíngia. Aquesta organització s'articulava a través d'un seguit d'escoles elementals situades en cadascun dels pobles de l'Imperi, en les quals els sacerdots havien d'exercir docència de forma gratuïta a tots els nens del poble fins que estiguessin ben instruïts, és a dir, fins que poguessin demostrar davant del bisbe el coneixement de l'escriptura, la lectura i les matèries necessàries per desenvolupar les tasques eclesiàstiques. Llavors, un cop superada l'educació bàsica, passaven a les escoles d'arts, que estaven subordinades al l'únic centre d'ensenyança superior, l'escola Palatina. Malauradament, això s'aplicà només parcialment i no tingueren l'èxit esperat. Per aquest motiu, l'ensenyament posterior es va relegar a les escoles monàstiques.

No va ser fins als segles XI i XII, amb el ressorgiment del món urbà, que les escoles monacals van ser relegades a un segon pla per les escoles conventuals, creades pels ordes mendicants, les episcopals, instal·lades a les seus dels bisbes, i les catedralícies, que posteriorment derivarien en les universitats. Però les institucions universitàries no només derivaren de les escoles eclesiàstiques, sinó que algunes foren fundacions estatals creades pels reis amb l'aprovació del Papat, i altres foren creades directament pels municipis com a institucions civils burgeses. Les universitats estaven estructurades en facultats: la principal era la d'arts o filosofia, mentre que les altres s'especialitzaren en teologia, dret i medicina. Totes elles utilitzaven el llatí com a llengua vehicular, el mètode escolàstic i

---

²⁸³ Sobre l'educació a Occident a l'Alta Edat Mitjana *vid.*, per exemple, RICHÉ, Pierre; VERGER, Jacques, *Des nains sur des épaules de géants: maîtres et élèves au Moyen Âge*, París, Tallandier, 2006. D'aquesta qüestió a Catalunya se n'ha ocupat ZIMMERMANN, Michel, *Écrire et lire en Catalogne (IXe-XIIe siècle)*, Madrid, Casa de Velázquez (Bibliothèque de la Casa de Velázquez, 23), 2003, 2 vols.

el llibre com a instrument bàsic, ja que la instrucció era impartida a través d'un mètode basat en els sermons religiosos.²⁸⁴

Però aquestes institucions no resultaven útils per a la instrucció del mercader. En un primer moment, els comerciants, coneixedors de la necessitat de formació per al correcte desenvolupament dels seus negocis, es van adreçar a les escoles monacals. Però aquestes escoles presentaven alguns inconvenients, segons Armando Sapori: d'una banda, podia passar que els joves estudiants, defugint el seguiment del negoci familiar, preferissin entrar a formar part del clergat i, d'una altra, consideraven que el temps dedicat a l'estudi de les nocions religioses, el cant coral i les sagrades escriptures era un temps perdut, ja que el seu objectiu era adquirir les habilitats necessàries per tal de poder exercir l'ofici amb garanties.²⁸⁵

Així, el poder ascendent i les demandes de la burgesia, especialment dels mercaders, originaren, al segle XIII, un procés de secularització i de divulgació del saber que qüestionà el monopoli cultural de l'Església a les ciutats. D'aquesta manera, a finals de segle el poder municipal s'introduí en el camp de l'educació i promogué nous centres d'ensenyament, caracteritzats pel predomini de la cultura laica per sobre de l'eclesiàstica. Allà, els alumnes hi aprenien a comptar i a llegir i a escriure en llengua vulgar, tot i que també aprenien el llatí que, arran del seu caràcter de llengua internacional, els permetia comunicar-se amb gent d'altres territoris.

A Barcelona, per exemple, a la fi del segle XIII, l'ensenyament secundari que depenia del poder municipal convivia amb l'ensenyament dependent de l'Església, que no veia amb bons ulls el procés de secularització de l'educació, fet que provocà una veritable lluita entre els dos poders.²⁸⁶ El conflicte arribà a la seva fi al segle XV, quan es fusionaren totes les escoles secundàries: el 27 d'octubre de 1431 es decretà que l'única institució escolar que podia exercir a la ciutat eren les anomenades Escoles Majors.

---

²⁸⁴ DE LA FUENTE, *Las ciencias*, pp. 102-113.

²⁸⁵ SAPORI, *Il mercante italiano*, pp. 26-31.

²⁸⁶ Betsabé Caunedo del Potro ha identificat un procés paral·lel per a les ciutats castellanès, on el poder eclesiàstic i el municipal estigueren en pugna pel control de l'educació urbana. *Vid.* CAUNEDO, *Las ciudades*, p. 63. El cicle escolar a Barcelona, per bé que no específicament referit al dels mercaders, ha estat estudiat de forma documentada per Antonio de la Torre y del Cerro i Jordi Rubió i Balaguer, així com per Josep Hernando Delgado, concretament en relació amb els programes acadèmics que se seguïen a les escoles de gramàtica i arts i a la facultat d'arts. *Vid.* TORRE Y DEL CERRO, Antonio de la, *Documentos para la historia de la Universidad de Barcelona. I. Preliminares (1289-1451)*, Barcelona, Universitat de Barcelona, 1971; HERNANDO DELGADO, Josep, *Llibres i arts liberals en programes escolars i en biblioteques d'escolars i de mestres del segle xv*, dins *La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani: estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol*, a cura de Josefina Mutgé Vives; Roser Salicrú i Lluch; Carles Vela i Aulesa (eds.), Barcelona, CSIC (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 71), 2013, pp. 351-361.

Aquestes escoles quedaven sota la direcció d'una autoritat anomenada *mestre de l'accent*, que s'encarregava de dirigir el personal encarregat de les diverses escoles. Aquest personal, mestres i llegidors, havien de passar un examen públic davant d'un tribunal conformat pel bisbe, el capítol de la Seu i els consellers de la ciutat, i en cas que es considerés oportú, podien ser substituïts per altres mestres millors. Anualment es contractaven diversos cambrers, sota examen previ, els quals repetien lliçons a un determinat nombre d'estudiants que tenien al seu càrrec. S'establí, a més, un horari i un salari màxim que es podia cobrar als pares dels alumnes.

Així, amb la unió de l'escola catedralícia i la municipal en una institució única controlada pels dos grans poders en pugna, el bisbat i el municipi, i amb el tancament de les diverses escoles privades que havien proliferat al llarg de la Baixa Edat Mitjana, es tancà el conflicte per l'educació a Barcelona. Cal destacar que el conflicte i la posterior resolució es refereixen sempre a l'educació secundària i superior, ja que a la Ciutat Comtal no hi hagué universitat fins al 1450 i l'ensenyament bàsic era lliure i privat.

Els burgesos, com també els nobles, conscients de la necessitat d'instrucció dels seus fills, havien ensenyat a llegir escriure i contar als més petits a partir de preceptors.²⁸⁷ Aquests sovint eren joves estudiants que es comprometien a ensenyar la lectura-escriptura i bons costums als fills dels burgesos, a canvi d'aliments i un salari per poder pagar els seus mestres, ja que de vegades eren molt joves, de fins a tretze anys fins i tot, i encara anaven a l'escola. Solien ser estudiants vinguts de fora la ciutat per a realitzar els seus estudis secundaris a les escoles urbanes, però també hi havia mestres llicenciats, molts d'ells clergues o estudiants de clergue, que, a través d'un contracte privat, impartien classes en escoles a diversos alumnes.²⁸⁸

En aquest sentit, David Igual considera que tot i aquesta promoció de la implantació de centres d'ensenyament específic, tant a Barcelona com a València, «al final, la formació professional de los futuros mercaderes a partir del uso de razón de estos sólo escogió como escenarios esenciales la casa familiar y la casa o la tienda de un mercader». Així, per a ell, l'educació en aquestes terres va correspondre només a dos àmbits, la llar i l'obrador o l'empresa comercial.²⁸⁹

---

²⁸⁷ Elisa Varela ha documentat alguns contractes d'aprenentatge per als fills i les filles dels mercaders, en els quals es contracta algun mestre, batxiller o algun altre mercader o menestral amb l'objectiu que els ensenyi a llegir, escriure i comptar, a més d'altres «coses útils per esdevenir un bon mercader». Vid. VARELA, *Escriure i mercadejar*, p. 736, nota 26.

²⁸⁸ VINYOLES, *Educació i socialització*, pp. 230-233.

²⁸⁹ IGUAL, *La formación de los mercaderes*, pp. 95-96.

5. CONCLUSIONS

L'expansió comercial, lligada al renaixement de les ciutats i de la vida urbana del segle XIII, va portar els mercaders a ser cada cop més conscients de la importància que tenia la formació a l'hora de desenvolupar el comerç. La necessitat d'adaptació a les noves tècniques i mecanismes mercantils, cada vegada més complexos i especialitzats, que exigia l'exercici de l'ofici, va conduir els mercaders a una major i més completa instrucció per tal de respondre a les exigències dels negocis i fer més competitives i eficients les seves empreses. Calia que els mercaders fossin capaços de llegir, escriure i fer els comptes correctament, així com que dominessin tots els elements propis de l'ofici. Per això, feien falta guies que recolzessin la instrucció dels mercaders i que donessin suport a tota aquella informació, caòtica i complexa, que necessitaven a l'hora de negociar en terres llunyanes. A més, els aspirants havien de poder interioritzar totes aquelles pautes de comportament que la societat els exigia. Per donar resposta a tot això, van néixer els manuals de mercaderia.

Aquests manuals no eren el fruit d'una prolífica activitat editorial procedent de les escoles, i tampoc no eren els custodis dels coneixements secrets que les companyies comercials guardaven gelosament de la mirada curiosa d'altres mercaders, tal com s'havia apuntat durant el segle passat. Més aviat eren grans compilacions privades, fetes pels propis mercaders en el si de les empreses, amb l'objectiu de donar resposta a les demandes de formació dels comerciants novells, i en les quals s'aglutinava tot tipus d'informació relativa al comerç.

Aquestes obres gaudiren d'una gran difusió al llarg de tota la Mediterrània, especialment a Itàlia, on s'han conservat la majoria dels exemplars. A Catalunya també proliferaren i s'usaren com a eines fonamentals per a l'aprenentatge i l'exercici del comerç.²⁹⁰ Exemple d'això són el *Llibre de coneixences d'espècies*, editat per Miguel Gual Camarena, i el *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, tots dos producte de mercaders catalans. Aquest darrer presenta unes particularitats pròpies que el converteixen en un cas d'estudi altament complex.

Es tracta d'un manuscrit miscel·lani que conté diverses obres independents, amb orígens diversos, les quals foren reunides per un compilador anònim en una compilació monogràfica de temàtica comercial. Cadascun dels elements que conformen el volum es

---

²⁹⁰ Als annexos s'ha afegit una taula resum dels manuals de mercaderia medievals editats, en la qual es resumeixen les dades principals relatives a cadascun d'ells.

pot tractar de forma independent i, de fet, bona part d'aquests materials mostren una aparença tancada i individualitzada, amb un inici i un final clars. Els elements en qüestió són dos manuals de mercaderia, un d'anònim segurament realitzat a Barcelona en la segona meitat del segle XIV o en la primera del XV, que hem convingut a anomenar *Llibre de l'art de la mercaderia*, i un d'escrit pel ric mercader barceloní Gaspar Montmany l'any 1489, que hem titulat *Llibre de l'art mercantívol*, així com un manual d'aritmètica comercial anònim realitzat entre 1481 i 1490 i basat en les ensenyances del mestre Galceran Altimir, el *Llibre de l'art de l'àbac*.

No obstant això, és en tant que compilació monogràfica que el *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader* es converteix en una eina de treball encara més útil que les obres que conté per separat. Aquests elements vénen lligats mitjançant un seguit de breus rúbriques o epígrafs que actuen com una presentació de cadascun dels textos, per tal de fer més comprensible el contingut. D'aquesta manera, els diversos materials que conformen la present compilació es disposen de forma ordenada amb la voluntat no només de recollir una selecció d'obres de la mateixa temàtica, sinó també de facilitar la consulta del recull.

El manuscrit que es conserva, però, no és l'original, sinó que es tracta d'una còpia realitzada pel notari Domingo Pau a Mallorca durant la primera meitat del segle XVI. A diferència del que considerava Álvaro Santamaría, sembla que el notari mallorquí no hauria estat l'autor del *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, sinó que més aviat es tractaria del copista d'un antígraf del segle XV, moment en el qual s'haurien unit els diversos textos que conformen actualment el volum. Tampoc no hi ha raons per pensar que Domingo Pau afegís material propi a la miscel·lània que copiava, ja que el contingut de les obres del manuscrit és relatiu als segles XIV i XV.

És difícil de saber el lloc de compilació de l'obra original, ja que ni en conservem l'exemplar ni en tenim cap referència específica. Ara bé, el fet que totes les obres que conté la miscel·lània s'hagin relacionat directament o indirecta amb Barcelona, suggereix que la compilació original també s'hauria realitzat en aquesta ciutat, o com a mínim, per algú estretament lligat a ella. És per això que s'hauria de deixar d'utilitzar l'expressió encunyada per Francesc Sevillano, *manual mallorquí*, no únicament perquè no som davant d'un únic manual, sinó perquè totes les referències el relacionen amb Barcelona i només la còpia manuscrita del segle XVI apareix connectada a Mallorca. En tot cas, es podria emprar el terme *manuscrit mallorquí* per fer referència única i exclusivament a la

còpia de Domingo Pau, però no així per referir-se a la compilació que porta el títol de *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, afegit per una mà del segle XVII.

L'antígraf de la còpia de Pau podria ser fruit de l'activitat compiladora de Gaspar Montmany, autor del *Llibre de l'art mercantívol*, o d'algun altre membre de la seva companyia. Era freqüent que les grans empreses comercials adquirissin materials de formació diversos per a la instrucció dels seus socis i aprenents, com ara els manuals de mercaderia. A través d'aquestes compres o cessions, o bé mitjançant els canals de formació d'algun deixeble de la companyia, les diverses obres de la miscel·lània haurien pogut ser adquirides per Montmany, el qual les hauria reunit en un sol volum. Així, s'explicaria la presència d'aquesta compilació a l'illa de Mallorca, on Gaspar feia negocis, i com l'antígraf hauria arribat a les mans de Domingo Pau.

En un altre ordre de coses, hem vist com els manuals de mercaderia, i en especial la compilació conservada a Mallorca, jugaven un paper fonamental en el procés formatiu dels mercaders, no només en els aspectes tècnics de l'ofici, sinó també en el comportament que la societat els exigia i en la imatge que ells mateixos pretenien oferir. Tant el *Llibre de l'art de la mercaderia* com el *Llibre de l'art mercantívol*, mostren una clara preocupació per instruir els aprenents en el comportament que han de tenir. L'extensió que dediquen cadascun dels manuals a aquestes consideracions és diferent. Mentre que el *Llibre de l'art de la mercaderia* hi dedica aproximadament 19 folis, el *Llibre de l'art mercantívol* només n'hi destina un. També la intencionalitat varia en funció del manual i, si bé el primer es mostra molt preocupat per donar un sentit profundament moralitzant al seu tractat, el segon basa els seus consells en aspectes eminentment pràctics, enfocats al bon funcionament de l'empresa i dels negocis.

Així doncs, fent un repàs del que s'extreu d'aquests manuals, es pot presentar una imatge prototípica del bon mercader i, en especial, de com aquest havia d'actuar i quines habilitats necessitava.

Per una banda, el mercader havia de fer gala d'un comportament exemplar. S'exigia que el mercader tingués una espiritualitat ferma, fos un home devot i un bon cristià, i se li recordava que els beneficis que extreia del comerç no eren pas un mèrit propi, sinó una concessió divina. D'aquesta manera, havia d'actuar de forma recta i ser una persona íntegra, no cometre frauds ni tractar amb individus de dubtosa reputació, com els pirates i els corsaris. Tampoc no havia de ser un home jugador ni freqüentar prostitutes. En aquest sentit, s'exigia que el mercader tingués una moralitat ferma i s'allunyés dels set pecats capitals: la supèrbia, l'avarícia, la ira, la gola, l'enveja, la luxúria

i la peresa. Calia que el mercader desprengués confiança i s'abstingués de jurar el nom de Déu i de blasfemar, i havia d'apartar-se d'aquells que ho feien. Havia de fer caritat i s'havia de confessar de forma sincera, com a mínim un cop a l'any. A més, havia de fer les abstinències i els dejunis marcats per l'Església, i completar-ho amb l'oració, l'almoïna i la vigília.

Calia que els comerciants responguessin a les exigències que els imposava la societat, per tal de justificar la importància que aquest col·lectiu havia anat adquirint i el poder que acumulava. Des de la mateixa Església, arran de les profundes transformacions originades per la revolució comercial, s'havia aconseguit fomentar un discurs de legitimació de l'activitat mercantil i del nou model econòmic, l'economia de mercat. De fet, alguns passatges del *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader* exemplifiquen com els mercaders usaven aquesta retòrica per defensar el seu ofici i, en certa manera, per crear un sentiment diferencial i distintiu de l'estament mercantil. En aquest sentit, per tant, el desenvolupament d'una ètica professional i personal estricta originava una imatge ideal del mercader, que actuava alhora com a element de legitimació de l'ofici i com a distintiu de grup.

Per una altra banda, per tal que els seus negocis fossin pròspers, el bon mercader havia de tenir les qualitats necessàries que li permetessin desenvolupar el seu ofici. Les principals eren tres: 1) salut, tant física, per fer front a les inclemències dels viatges, com mental, per tal de poder combatre el desànim, superar les adversitats i mantenir sempre una actitud proactiva; 2) intel·ligència, per tal de poder gestionar tots els elements propis de l'empresa i fer pròsper el negoci; i 3) memòria, la qual li permetia recordar tots els elements imprescindibles per al desenvolupament del comerç.

Ara bé, aquestes no eren les úniques habilitats que havia de tenir el bon mercader. Aquest havia de ser capaç de reconèixer les mercaderies, saber si eren falses, si estaven adulterades o bé si, al contrari, eren bones. Calia que mantingués els comptes actualitzats, ben organitzats i escrits de forma clara i entenedora. Era important que fos una persona pacient, cortès i amable en el tracte, per tal d'arribar a bons acords, no caure en provocacions, ni tan sols quan era provocat i injuriat, i actuar de forma compassiva i empàtica. A més, havia d'estar sempre atent en comprar i vendre bé, per no equivocar-se i penedir-se de les seves accions, i evitar refusar contractes que el beneficiessin. Calia que parés atenció a les notícies que arribaven de tots els territoris, per tal d'informar els seus factors i poder aconseguir els millors tractes. En aquest mateix sentit, era necessari que escoltés a tothom i parlés poc, així podria assabentar-se de les intencions dels altres,

mentre que aquests no descobriren les seves. De la mateixa manera, no convenia que el mercader presumís, ja que havia de ser amable tant perquè tothom volgués negociar amb ell com també per rebre el benefici dels tractes de favor dels oficials i d'aquells que manipulaven les seves mercaderies. I, finalment, el bon mercader havia de ser hàbil tant per escriure i comptar com per endreçar la mercaderia.

Per tal de respondre a aquest model de comportament, així com per ser capaç de dominar les tècniques i habilitats pròpies de l'ofici, calia que el mercader es formés. L'educació dels futurs comerciants començava a la infantesa, en el context de la llar. D'aquesta manera, era la família l'encarregada de la instrucció bàsica, encara que, de vegades, aquesta funció es delegués en un mestre. Quan el nen era prou gran, era enviat a l'escola, on aprenia a llegir i a escriure per passar, posteriorment, a l'aprenentatge de l'aritmètica comercial. A Barcelona, a l'Edat Mitjana, existiren tant escoles municipals com eclesiàstiques, les quals s'uniren, a finals del segle XV, en les anomenades Escoles Majors. Amb tot i amb això, els mercaders solien aprendre a llegir, escriure i comptar per mitjà de preceptors, els quals acostumaven a ser joves estudiants vinguts del món rural per a realitzar els seus estudis secundaris a les escoles urbanes, o mestres llicenciats relacionats amb el món eclesiàstic.

Entre els 12 i els 14 anys, el jove acabava la seva formació teòrica i es convertia en aprenent en una empresa, on obtenia els coneixements pràctics. En la majoria dels casos, aquesta era la companyia familiar, ja que l'ofici es transmetia de generació en generació. Allà, el pare i els germans supervisaven el seu aprenentatge i li transmetien tots els seus coneixements. Ara bé, en alguns casos, l'aprenent podia ser enviat a una empresa aliena al nucli familiar per tal que completés allà la seva formació i adquirís l'experiència necessària per emprendre el seu propi negoci o per esdevenir un soci actiu de la companyia. En aquests casos, s'establia un contracte d'aprenentatge entre el tutor legal del noi i la casa comercial que l'acollia, la qual encomanava la formació a algun mercader experimentat que li transmetia els seus coneixements. En algunes ocasions, el futur mercader podia consolidar la seva instrucció mitjançant estades a l'estranger en qualitat de factor de la companyia comercial.

Tot aquest ensenyament es feia per via oral i de forma pràctica. Aquest fet, però, no exclouia que part dels coneixements que es transmetien s'acabessin fixant per escrit a causa de la seva complexitat o perquè responien a un interès particular. Els manuals de mercaderia, de fet, actuaven com a guies en aquest procés de formació i, com que els coneixements que es transmetien es basaven en l'experiència i no formaven part d'un

corpus reglat d'informació, el contingut dels manuals variava en funció del mercader que els redactava, ja fos mestre o alumne.

És per aquest motiu que els manuals de mercaderia són el testimoni més genuí que conservem de la formació dels mercaders medievals. En ells no sols trobem els aspectes tècnics que tot mercader aprenia al llarg de la seva carrera com a professional, sinó també les directrius morals i de comportament que la societat li exigia. Es tracta, per tant, del testimoni principal del procés de creació d'una imatge col·lectiva que, lluny de ser una rèmora imposada socialment, l'estament mercantil sabé aprofitar per tal de legitimar la seva condició privilegiada, en tant que va permetre consolidar la seva posició diferencial com a grup i el poder que aquest adquirí.

En conclusió, cal indicar que aquest Treball Final de Màster no és, lògicament, una investigació tancada. El present estudi representa una primera anàlisi que ha permès ampliar el coneixement que teníem fins ara sobre el *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, però que alhora planteja noves incògnites i noves línies de recerca que, en un futur, espero que pugui ser la meua tesi doctoral. En primer lloc, caldrà realitzar un examen comprensiu de la compilació que aporti més llum sobre els seus elements més obscurs, com poden ser l'autoria de cadascuna de les parts del llibre o la datació, i que validi les hipòtesis noves que he pogut plantejar fins ara. A més a més, aquesta anàlisi permetrà comprovar si realment es pot considerar la compilació en si una obra vinculada a la companyia de Gaspar Montmany, compilada en el si de la seva empresa a partir de materials adquirits per a la formació dels seus integrants, tal i com succeïa amb les grans companyies italianes.

En segon lloc, caldrà completar la lectura acurada del contingut de cadascun dels manuals que componen el *Llibre que explica lo que ha de ser un bon mercader*, fent més atenció als manuals de mercaderia, els quals fins ara no han estat analitzats en profunditat. En tercer lloc, caldrà dur a terme l'edició crítica de tot el volum.

Finalment, també caldrà realitzar un estudi que compari els continguts de tots els manuals de mercaderia coneguts i el seu resultat amb manuals de tècnica i ètica professional referits a altres oficis, com ara els metges. I, més enllà de tot això, serà fonamental l'anàlisi del contingut i de la praxi mercantil que recull, per a la Catalunya dels segles XIV i XV, amb el que sabem del comerç català a la Mediterrània de la Baixa Edat Mitjana.

En definitiva, estem davant d'una font importantíssima, de primer ordre, encara molt desconeguda però amb un potencial enorme, que, com hem vist, obre un gran nombre de vies d'investigació per explotar.

Totes aquestes línies de recerca s'emmarquen, com deia, en el si d'una futura tesi doctoral, que no només aportarà una edició crítica de l'obra sencera i ampliarà les nocions que tenim d'aquesta font, sinó que també permetrà aprofundir en el coneixement del món mercantil i, més concretament, de la figura del mercader medieval.

6. BIBLIOGRAFIA

- ARNALL I JUAN, M. Josepa, *El llibre manuscrit*, Barcelona - Vic, Universitat de Barcelona - Eumo (Diccionaris d'especialitat, 4), 2002.
- AURELL, Jaume, *Espai social i entorn físic del mercader barceloní*, "Acta historica et archaeologica mediaevalia" 13 (1992), pp. 253-273.
- AURELL, Jaume, *Vida privada i negoci mercantil a la Barcelona baixmedieval*, "Acta historica et archaeologica mediaevalia" 14-15 (1993-1994), pp. 219-241.
- AURELL, Jaume, *La imagen del mercader medieval*, "Butlletí de la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona" 46 (1997-1998), pp. 23-44.
- BARCELÓ CRESPI, Maria; ENSENYAT PUJOL, Gabriel, *Clergues il·lustrats. Un cercle humanista a l'entorn de la Seu de Mallorca (1450-1550)*, Palma, Publicacions Catedral de Mallorca (Col·lecció Seu de Mallorca, 6), 2013.
- BATLLE GALLART, Carmen, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, CSIC (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 3), 1973, 2 vols.
- BORLANDI, Antonia (ed.), *Il manuale di mercatura di Saminiato de' Ricci*, Gènova, Di Stefano, Università di Genova (Fonti e studi, 4), 1963.
- BORLANDI, Franco (ed.), *El libro di mercatantie et usanze de' paesi*, Torí, S. Lattes & C. (Documenti e studi per la storia del commercio e del diritto commerciale italiano, 7), 1936.
- CABRÉ PAIRET, Monserrat, *Las prácticas de la salud en el ámbito doméstico: las recetas como textos de mujeres (s. XIV-XVII)*, dins *La mujer en la ciencia: historia de una desigualdad*, a cura de Begoña Crespo García; Inés Lareo Martín; Isabel Moskowich-Spiegel Fandiño (eds.), Munic, LINCOM GmbH, 2011, pp. 25-41.
- CADENAS Y VICENT, Vicente de, *Caballeros de la orden de Calatrava que efectuaron sus pruebas de ingreso durante el siglo XVIII*, Madrid, Hidalguía, 1976-1987, 4 vols.
- CAPMANY I DE MONTPALAU, Antoni de, *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona*, Barcelona, Cámara Oficial de Comercio y Navegación de Barcelona, 1961-1963, 2 vols.
- CARRÈRE, Claude, *Barcelona 1380-1462: un centre econòmic en època de crisi*, Barcelona, Curial (Documents de Cultura, 12), 1978, 2 vols.
- CAUNEDO DEL POTRO, Betsabé; CÓRDOBA DE LA LLAVE, Ricardo, *Oficios urbanos y desarrollo de la ciencia y de la técnica en la Baja Edad Media: la Corona de Castilla*, "Norba: Revista de Historia" 17 (2004), pp. 41-68.
- CAUNEDO DEL POTRO, Betsabé, *Algunos aspectos de los manuales de Mercadería. El valor del aprendizaje. La pereza es la llave de la pobreza*, "Anuario de Estudios Medievales" 41/2 (2011), pp. 803-817.
- CAUNEDO DEL POTRO, Betsabé, *La aritmética mercantil castellana y su contribución a la historia del comercio medieval*, "Medievalismo" 21 (2011), pp. 11-27.
- CAUNEDO DEL POTRO, Betsabé, *Las ciudades y las nuevas técnicas comerciales*, dins *Una nueva visión de la Edad Media: legado y renovación: XXVI Semana de Estudios*

- Medievals (Nájera, 27-31 de julio de 2015)*, Esther López Ojeda (coord.), Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 2016, pp. 47-67.
- CESSI, Roberto; ORLANDINI, Antonio (eds.), *Tarifa, zoè noticia dy pexi e mexure di luogi e tere che s'adovra marcadantia per el mondo*, Venècia, Carlo Ferrari - Reale Istituto Superiore di Scienze Economiche e Commerciali di Venezia, 1925.
- CIANO, Cesare (ed.), *La «pratica di mercatura» datiniana (secolo XIV)*, presentació de Federigo Melis, Milà, A. Giuffrè (Biblioteca della rivista Economia e storia, 9), 1964.
- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, Barcelona - Palma, Universitat de Barcelona - Universitat de les Illes Balears (Col·lecció Blaquerna, 3), 2006.
- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís, *Sciència.cat: un corpus digital de la ciència i de la tècnica en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement*, dins *Els catalans a la Mediterrània medieval: noves fonts, recerques i perspectives*, a cura de Lluís Cifuentes i Comamala; Roser Salicrú i Lluch; M. Mercè Viladrich i Grau (eds.), Roma - Barcelona, Viella - Institut de Recerca en Cultures Medievals (IRCVM - Medieval Cultures, 3), 2015, pp. 41-55.
- CIFUENTES I COMAMALA, Lluís, *Les miscel·lànies mèdiques medievals en català: una proposta de classificació*, dins *Formació, organització i transmissió del saber a l'Edat Mitjana i al Renaixement*, a cura d'Isabel Müller; Frank Savelsberg (eds.), Berlín, Walter de Gruyter, 2017 (en premsa).
- COLESANTI, Gemma Teresa, *Caterina Llull i Çabastida: una mercantessa catalana nella Sicilia del '400*, Tesi doctoral de la Universitat de Girona, 2005.
- COLESANTI, Gemma Teresa, *Una mujer de negocios catalana en la Sicilia del siglo xv: Caterina Llull i Sabastida. Estudio y edición de su libro maestro (1472-1479)*, Barcelona, CSIC (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 65), 2008.
- COLOMER, Josep M., *Mataró al mil cinc-cents*, Mataró, Premi Iluro, 1969.
- CUADRADA MAJÓ, Coral, 'Volèn instroyr e informar los mercaders, aquells qui d'aquest art de mercaderia volen ussar', "Revista d'Història Medieval" 5 (1994), pp. 107-130.
- DCVB = ALCOVER, Antoni M.; MOLL, Francesc de B., *Diccionari català-valencià-balear* [en línia], Palma, Moll, Institut d'Estudis Catalans, 2001-2002. <<http://dcvb.iecat.net/>>.
- DE LA FUENTE FREYRE, José Antonio, *Las ciencias y la transmisión del conocimiento*, dins *Una nueva visión de la Edad Media: legado y renovación: XXVI Semana de Estudios Medievales (Nájera, 27-31 de julio de 2015)*, Esther López Ojeda (coord.), Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 2016, pp. 99-123.
- DEL TREPPO, Mario, *Els mercaders catalans i l'expansió de la corona catalano-aragonesa al segle xv*, Barcelona, Curial (Documents de Cultura, 10), 1976.
- DINI, Bruno (ed.), *Una pratica di mercatura in formazione (1394-1395)*, Florència, Le Monnier, 1980.

- DOCAMPO REY, Javier, *La formación matemática del mercader catalán (1380-1521): análisis de fuentes manuscritas*, Tesis doctoral de la Universidad de Santiago de Compostela, 2004.
- DOCAMPO REY, Javier, *Reading Luca Pacioli's Summa in Catalonia: An early 16th-century Catalan manuscript on algebra and arithmetic*, "Historia Mathematica" 33/1 (2006), pp. 43-62.
- DOTSON, John E. (ed.), *Merchant culture in the fourteenth century Venice: the Zibaldone da Canal*, Nova York, Medieval and Renaissance Texts and Studies, 1994.
- DURAN I SANPERE, Agustí, *Per a la història de l'art a Barcelona: glosses a documents dispersos*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans (Treballs de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, 2), 1960.
- EIXIMENIS, Francesc, *Llibres, mestres i sermons: antologia de textos*, a cura de David Guixeras; Xavier Renedo (eds.), Barcelona, Barcino (Biblioteca Barcino, 2), 2005.
- ESTEVAO DOS REIS, Jaime, *Os manuais de mercadores da idade média: uma análise comparada do Zibaldone da Canal e o La Pratica della Mercatura*, "Revista d'Història Comparada" 9/1 (2015), pp. 43-68.
- EVANS, Allan (ed.), *La pratica della mercatura*, Cambridge, The Mediaeval Academy of America, 1936.
- FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Lluís, *Vocabulari de la llengua catalana medieval* [en línia], edició electrònica dirigida per Germà Colón Domènech, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007-<2010>. < <http://www.iec.cat/faraudo/>>.
- FRANGIONI, Luciana, *Organizzazione e costi del servizio postale alla fine del Trecento*, Prato, Istituto di studi storici postali (Quaderni di storia postale, 3), 1983.
- GUAL CAMARENA, Miguel, *El primer manual hispánico de mercadería (siglo XIV)*, Barcelona, CSIC (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 10), 1981.
- HAYEZ, Jérôme; BRAMBILLA, Simona (eds.), *Il tesoro di un povero: il Memoriale di Francesco Bentaccordi, fiorentino in Provenza (1400 ca)*, Roma, Viella (Scritture e libri del medioevo, 16), 2016.
- HERNANDO I DELGADO, Josep, *Del llibre manuscrit al llibre imprès: la confecció del llibre a Barcelona durant el segle XV (documentació notarial)*, "Arxiu de Textos Catalans Antics" 21 (2002), pp. 257-603.
- HERNANDO I DELGADO, Josep, *Obres de Francesc Eiximenis en biblioteques privades de la Barcelona del segle XV*, "Arxiu de Textos Catalans Antics" 26 (2007), pp. 385-568.
- HERNANDO DELGADO, Josep, *Llibres i arts liberals en programes escolars i en biblioteques d'escolars i de mestres del segle XV*, dins *La Corona catalanoaragonesa, l'Islam i el món mediterrani: estudis d'història medieval en homenatge a la doctora Maria Teresa Ferrer i Mallol*, a cura de Josefina Mutgé Vives; Roser Salicrú i Lluch; Carles Vela i Aulesa (eds.), Barcelona, CSIC (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 71), 2013, pp. 351-361.

- HILLGARTH, Jocelyn N., *Readers and Books in Majorca (1229-1550)*, CNRS (Documents, Études et Répertoires, 61), 1991, 2 vols.
- HIRTH, Friedrich; ROCKHILL, William Woodville, *Chau Ju-kua: His Work on the Chinese and Arab Trade in the Twelfth and Thirteenth Centuries, entitled Chu-fan-chi*, Sant Petersburg, Imperial Academy of Sciences, 1911.
- IGUAL, David, *Comunicación y transporte en la Europa medieval*, dins *Una nueva visión de la Edad Media: legado y renovación: XXVI Semana de Estudios Medievales (Nájera, 27-31 de julio de 2015)*, Esther López Ojeda (coord.), Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, 2016, pp. 69-98.
- IGUAL, David, *La formación de los mercaderes cristianos en el Mediterráneo occidental (siglos XIV-XV)*, dins *Expertise et valeur des choses au Moyen Âge. II. Savoirs, écritures, pratiques*, a cura de Laurent Feller; Ana Rodríguez (dirs.), Madrid, Casa de Velázquez, 2016, pp. 85-100.
- JACOBY, David, *A Venetian manual of commercial practice from crusader Acre*, dins *I comuni italiani nel Regno crociato di Gerusalemme: atti del Colloquio "The Italian communes in the crusading Kingdom of Jerusalem" (Jerusalem, May 24-May 28, 1984)*, Gabriella Airaldi; Benjamin Z. Kedar (eds.), Pontedecimo [Gènova], Università di Genova (Fonti e Studi, 48), 1986, pp. 403-428.
- JUNYENT, Eduard, *Repertorio de noticias sobre manuscritos catalanes de la 'Cúria fumada' de Vich*, "Analecta Sacra Tarraconensia" 16/1 (1943), pp. 57-86.
- LÓPEZ, Roberto Sabatino; AIRALDI, Gabriella, *Il più antico manuale italiano di pratica della mercatura*, dins *Miscellanea di studi storici*, Gènova, Università di Genova (Fonti e Studi, 38), 1983, vol. 2, pp. 99-133.
- MADURELL I MARIMON, Josep M., *Il·luminadors, escrivans de lletra rodona formada i de llibres de cor*, "Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens" 23 (1967), pp. 147-170.
- MARCO, Luc; NOUMEN, Robert, *Traité de la marchandise et du parfait marchand*, París, L'Harmattan (Les classiques, Recherches en gestion, 1), 2008.
- MELIS, Federigo, *Aspetti della vita economica medievale: studi nell'Archivio Datini de Prato*, Siena, Monte dei Paschi di Siena, 1962
- MELIS, Federigo, *Documenti per la storia economica dei secoli XIII-XVI*, Florència, Leo S. Olschki, 1972.
- MELIS, Federigo, *Intesità e regolarità nella diffusione dell'informazione economica generale nel Mediterraneo e in Occidente alla fine del Medioevo*, Prato, Istituto di studi storici postali (Quaderni di storia postale, 2), 1983.
- MINNIS, Alastair J., *Late-medieval discussions of compilatio and the role of the compiler*, "Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur" 101 (1979), pp. 385-421.
- MONACI, Ernesto, *Crestomazia italiana dei primi secoli con prospetto delle flessioni grammaticali e glossario*, Città di Castello, S. Lapi Editore, 1889.
- MONTANER, Pedro de, *Aspectos de la esclavitud en Mallorca durante la Edad Moderna*, "Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana" 37 (1980), pp. 289-328.

- ORLANDI, Angela, *Scambi commerciali dell'area campana nei manuali di commercio*, dins *Interscambi socio-culturali ed economici fra le città marinare d'Italia e l'Occidente dagli osservatori mediterranei*, a cura de Bruno Figliuolo; Pinuccia F. Simbula, (eds.), Amalfi, Centro di Cultura Amalfitana (Atti, 12), 2014, pp. 201-245.
- PAGNINI, Giovanni Francesco, *Della decima e di varie altre gravetze imposte dal comune di Firenze, della moneta e della mercatura de' Fiorentini fino al secolo XVI*, Lisboa – Lucca [Florència], Giuseppe Bouchard, 1765-1766, 4 vols.
- PALOU SANTANDREU, Jaume, *Els Montanyans i el cercle d'humanistes. Una família poderosa a finals de l'Edat Mitjana (1465-1545)*, dins *Al tombant de l'Edat Mitjana. Tradició medieval i cultura humanista: XVIII Jornades d'Estudis Històrics Locals*, Maria Barceló Crespí (coord.), Palma, Institut d'Estudis Balearics, 2000, pp. 451-468.
- PARKES, Malcolm B., *The influence of the concepts of ordinatio and compilatio on development of the book*, dins *Medieval Learning and Literature: Essays presented to Richard William Hunt*, a cura de Jonathan J. G. Alexander; Margaret T. Gibson (eds.), Oxford, Clarendon Press, 1976, pp. 115-141.
- PIATTOLI, Roberto, *L'origine dei fondaci datiniani di Pisa e Genova in rapporto agli avvenimenti politici*, Prato, G. Bechi, 1930.
- PIFARRÉ, Dolors, *La transmissió de la informació i la seva importància en el comerç internacional baixmedieval*, "Acta historica et archaeologica mediaevalia" 20-21 (1999-2000), pp. 683-697.
- PUCHADES I BATALLER, Ramon J., *Als ulls de Déu, als ulls dels homes. Estereotips morals i percepció social d'algunes figures professionals en la societat medieval valenciana*, València, Universitat de València, 1999.
- RICHÉ, Pierre; VERGER, Jacques, *Des nains sur des épaules de géants: maîtres et élèves au Moyen Âge*, Paris, Tallandier, 2006.
- RUBIÓ I BALAGUER, Jordi, *Llibreters i impressors a la Corona d'Aragó*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya - Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Abat Oliba, 128 / Obres de Jordi Rubió i Balaguer, 11), 1993.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser, *El tràfic de mercaderies a Barcelona: segons els comptes de la lleuda de Mediona (febrer de 1434)*, Barcelona, CSIC (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 30), 1995.
- SALICRÚ I LLUCH, Roser, *Una lluita per un mercat: catalans, algueresos i genovesos i el corall de Sardenya a la primeria del segle XVI*, dins *La Corona catalanoaragonesa i el seu entorn mediterrani a la Baixa Edat Mitjana: actes del seminari celebrat a Barcelona els dies 27 i 28 de novembre de 2003*, Manuel Sánchez Martínez; M. Teresa Ferrer i Mallol; Josefina Mutgé i Vives (coords.), Barcelona, CSIC (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 58), 2005, pp. 309-362.
- SANTAMARÍA ARÁNDEZ, Álvaro, *La compilación mallorquina de mercadería de Domingo Pau*, dins *Homenatge a Antoni Mut Calafell, arxiver*, Palma, Conselleria de Cultura, Educació i Esports del Govern Balear, 1993, pp. 249-276.

- SAPORI, Armando, *Studi di Storia Economica (secoli XIII-XIV-XV)*, Florència, Sansoni (Biblioteca storica Sansoni, 5), 1955, 2 vols.
- SAPORI, Armando, *Il mercante italiano nel Medioevo: quattro conferenze tenute all'École Pratique des Hautes-Études*, Milà, Jaca Book, 1983.
- SAYOUS, André Émile, *Un manuel arabe du parfait commerçant (XIe siècle environ de notre ère)*, "Annales d'histoire économique et sociale" 3/12 (1931), pp. 577-580.
- SCHÄRLING, Alain, *Du zéro à la virgule: les chiffres arabes à la conquête de l'Europe (1143-1585)*, Lausana, Presses Polytechniques et Universitaires Romandes, 2010.
- SEVILLANO COLOM, Francesc, *Un manual mallorquín de mercadería medieval*, "Anuario de Estudios Medievales" 9 (1974-1979), pp. 517-530.
- SEVILLANO COLOM, Francesc, *Monedas que circulaban en el Mediterráneo a fines del siglo XV*, "Anuario de Estudios Medievales" 10 (1980), pp. 699-732.
- STUSSI, Alfredo (ed.), *Zibaldone da Canal: manoscritto mercantile del sec. XIV*, Venècia, Comitato per la pubblicazione delle fonti relative alla storia di Venezia (Fonti per la storia di Venezia, 5), 1967.
- TORRE Y DEL CERRO, Antonio de la, *Documentos para la historia de la Universidad de Barcelona. I. Preliminares (1289-1451)* Barcelona, Universitat de Barcelona, 1971.
- TUCCI, Ugo, *Tariffe veneziane e libri toscani di mercatura*, "Studi Veneziani" 19 (1968), pp. 65-108.
- TUCCI, Ugo, *Manuali di mercatura e pratica degli affari nel medioevo*, dins *Fatti e idee di storia economica nei secoli XII-XX: studi dedicati a Franco Borlandi*, a cura de Carlo M. Cipolla; Domenico Demarco; Federigo Melis (eds.), Bolonya, Società editrice il Mulino, 1977, pp. 215-231.
- TUCCI, Ugo, *Per un'edizione moderna della «Pratica di mercatura» dell'Uzzano*, dins *Studi di storia economica toscana nel Medioevo e nel Rinascimento: in memoria di Federigo Melis*, Pisa, Pacini Editore (Biblioteca del "Bollettino Storico Pisano", 33), 1987, pp. 365-389.
- TUCCI, Ugo, *Il libro dell'arte di mercatura*, Venècia, Arsenale (Techne, 9), 1990.
- TUCCI, Ugo, *La formazione dell'uomo d'affari*, dins *Il Rinascimento italiano e l'Europa: commercio e cultura mercantile*, a cura de Franco Franceschi; Richard A. Goldthwaite; Reinhold C. Mueller, Vicenza, Fondazione Cassamarca, Angello Colla Editore, 2007, vol. 4, pp. 481-498.
- VAQUER BENNÀSSAR, Onofre, *Immigrants a Mallorca durant el regnat de Felip II*, "Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana" 56 (2000), pp. 199-226.
- VAQUER BENNÀSSAR, Onofre, *El Comerç Marítim de Mallorca, 1488-1531*, Palma, El Tall editorial (El Tall del temps maior, 8), 2001.
- VARELA, Elisa, *Escriure i mercadejar a la Baixa Edat Mitjana «Navigare necesse est»*, "Acta historica et archaeologica mediaevalia" 25 (2003-2004), pp. 727-743.

- VELA I AULESA, Carles, *L'obrador d'un apotecari medieval segons el llibre de comptes de Francesc ses Canes (Barcelona, 1378-1381)*, Barcelona, CSIC (Anejos del Anuario de Estudios Medievales, 53), 2003.
- VICENS VIVES, Jaume, *Ferran II i la ciutat de Barcelona, 1479-1516*, Barcelona, Editorial Vicens Vives, 2010, 2 vols.
- VINYOLES, Teresa, *Educació i socialització a Barcelona als darrers segles medievals*, "Barcelona Quaderns d'Història" 4 (2001), pp. 224-236.
- ZIMMERMANN, Michel, *Écrire et lire en Catalogne (IXe-XIIe siècle)*, Madrid, Casa de Velázquez (Bibliothèque de la Casa de Velázquez, 23), 2003, 2 vols.

APÈNDIX

Críteris d'edició

El text es presenta mitjançant una edició interpretativa, en la qual l'objectiu principal és la intel·ligibilitat del seu contingut. S'ha procurat respectar de manera escrupolosa les grafies del manuscrit i aplicar els mínims canvis i adaptacions. La present edició segueix, d'aquesta manera, els criteris d'edició habituals dels textos catalans antics, que són els establerts per la col·lecció *Els Nostres Clàssics* de l'Editorial Barcino, tal i com s'indica a continuació.

S'han separat les paraules segons l'ús actual i s'han emprat els punts volats per a marcar elisions que avui no tenen correspondència gràfica. A més, s'ha introduït la puntuació, l'ortotipografia (apòstrofs, guionets) i l'accentuació segons els criteris actuals, inclosos alguns usos diacrítics com per exemple: à = ha. S'han afegit les dièresis pertinents, a excepció d'aquells casos en què l'original omet la lletra *u*, per exemple en els mots: seg[u]ent, conseg[u]ent. Aquest criteri s'ha adoptat per tal de respectar la possible fonètica original de l'obra i alhora facilitar-ne la lectura. També s'ha regularitzat l'ús de majúscules i minúscules, així com el de determinades grafies (*i/j*, *u/v*, *ç/c*). En el cas de *c/ç*, tot i que s'ha optat per la regularització, s'indica en nota la grafia original. A més a més, s'han normalitzat les esses llargues (*l*), les quals es presenten en el text de forma sistemàtica com esses curtes (*s*). Pel que fa a les consonants dobles, aquestes no s'han simplificat en cap cas.

En general, no s'ha indicat el desenvolupament d'abreviatures; únicament en les esmenes exposades en nota a peu de pàgina s'introdueix la lliçó del manuscrit en transcripció diplomàtica amb el desenvolupament de l'abreviatura en cursiva. Es marquen els canvis de foli, però no els canvis de línia. Les restitucions o addicions s'afegeixen entre claudàtors –per exemple, ter[r]a–, així com l'expressió [*sic*] quan es considera necessària. Quan el text inclou citacions en llengua llatina, aquestes s'editen en cursiva.

Les abreviatures emprades a l'aparat crític són *corr.*, per a les correccions del copista, i *canc.*, per a les paraules o passatges cancel·lats pel copista. Pel que fa als signes emprats, les cometes simples (‘’) s'han usat per a indicar el significat propi d'un mot, mentre que les cometes dobles angulars («») han servit per a remetre a la forma catalana actual. S'hi empra la lletra rodona per a les lliçons del manuscrit i la cursiva per a les indicacions de l'editor.

Edició del text

Llibre de l'art de la mercaderia

Per ço com lo noble art de la mercaderia¹ és aquella la qual prefereix totes les altres arts e en aquella molte persona està e viu ab honor, perquè és digna cosa que mostrem en aquelles quals cozes pertanyen a lur persona, perquè millor e pus acabadament pusquen haver nom de mercader. E per tal é deslberat yo, poch sufficient e menys digna, de aquella loar ne comendar. E n xerro confiant de la gràcia de Jesús e il·luminació de l'Esperit Sant, lo qual endreça e inspira lo enteniment de aquels qui de acte, de virtut e caritat scriuen. Ab summa diligència treballaré e scriuré lo present libre, e açò per donar alguna doctrina a mi mateix e après a tots los volents aquesta gloriosa art volran seg[u]ir, usar e practicar, en lo qual concell e doctrina sobre totes cozes sia lo art beneyt y glorificat lo nom de Déu e de la sua gloriosa Mare. E ayxí bé, sobre totes coses sien servats los seus sancts manaments, los quals som tenguts e obligats servir per pur amor e vertader. E açò faent, Déu immortal haurà mercè, pietat e misericòrdia a nosaltres donant-nos endreça per acostar-nos al camí segur de virtut, per tal que pugam regir e governar verdaderament los actes mercantívols e siam lunyats de desastres e perills qui·s² seg[u]exen als hòments e majorment als mercantívols, per què a lla fi pugam aconseguir la glòria perdurable de paradís.^{f. 5v}

[1] Capítol qui tracta de la perfectió literal de aquest nom: *mercader*

Sàpies com aq[u]est nom *mercader* és compost de tres síl·labes, ço és, *mer-ca-der*. E la primera síl·laba és composta de tres lletres, ço és, *m-e-r*. Hoch encara, la primera letra és composta de tres cames, ço és, *m*, donchs bé és manifest aq[u]est nom éser compost de molta perfectió. E per ço diu lo gran arismètic Algorisme que *numerus ternarius est numerus perfectus*.³ Guarda com és superlativament noble aquest nombre tres. E per ço, no cens causa, dix lo gran Aristòtil que *prima cauça fuit trina*.⁴ E donchs lo nombre que deu éser coronat és tres. O com deurien treballar e en virtut entendre tots los hòmens qui

---

¹ Al marge superior: «Per ço com lo noble art de la merca», juntament amb algunes lletres soltes, copiat per una mà molt insegura, a manera de pràctica d'escriptura. La mateixa mà copia una màxima moral en català al marge superior del f. 4v.

² qui·s] quix.

³ Cita no localitzada. Podria procedir ja sigui d'al-Ĥwārizmī, ja sigui de l'algorisme de Boeci o del d'Alexander de Villadei.

⁴ Segurament cita del *Liber de causis* de Sant Tomàs d'Aquino, obra antigament atribuïda a Aristòtil.

de aq[u]est nom *mercader* volen éser yntitulats, e per tant vos amonest e prech tots los qui aq[u]est nom volran aver virtuosament fassen per manera que lo lur nom, viure, pràctica e manera sia senblant a lla gran perfectió de lur nom.⁵

[2] Capítol qui tracta de les virtuts esperituals que deu aver lo bon mercader e del regiment de viure]^{f. 6r}

La principal virtut que deu tenir lo bon mercader és que deu ésser devot e, sobre totes cosses, amar Déu e tembre aquel, e tenir tostems lo seu entiniment e obres conforma a lla voluntat de Déu son creador. E per ço diu lo salmista que l'ome qui tem Déu continuament obre e axersita los fets sàviament. E per quant vull dreçar mon parlar als mercantívol, per quant lurs fets e actes cor[r]en grans perills e ventures, los és neççari viure virtuossament e devota ab molta prudència, ço és, que cascun dia, ans que entreveng[u]en ne exerciten cosa ninguna, deuen dir ses devocions, com hofici de nostra Dona de morts e altres devocions, segons hauran devoció en los sants. E fet açò, deuen eyxir de casa e anar dret al temple e sglécia de Déu e pendre aigua seniada, fahent oració al nostre redemptor senyor⁶ Déu Jesucrist, e hoit sa miça, si oportunitat hauran, o almenys veure Déu. E fetes totes aquestes cozes per amor, honor e reverència de nostre sen[y]or⁷ Déu e de lla sua Mare gloriosa e de tota la cort celestial de paradís, sia beneita la ànima del mercader, lo seu cors e la sua mercaderia.

Sapiau que *mercader* és hun nom lo qual porta en si gran eixercici e treball, car mercader és ministre e conduïdor de totes les cosses, mercaderies e robes, que à neççitat en qualsevol pàtria tostems.⁸ Lo mercader qui bé viu e sàviament se regeix dóna que quiscú [*sic*] à compliment del que desiga o à neççitat,^{f. 6v} car ab sos avisos e letres fa aportar e condir totes les mercaderies e robes neççaries a natura umana, de lles quals en aquella terra ha fretura.

Hoch encare, fa més que los havers e robes de què ha abundància en les pàtries, les fa vendre e comprar e navegar per manera que, ab lo seu giny, fa viure quiscuna perçona habundanment en son stat. Car sàpies que les fires e los mercats poch valdrian si

---

⁵ *Segueix*: Capítol qui tracta della per feccio lital [*sic*] deaquest nom mercader, *canc.*

⁶ senyor] *amb abbrev. supèrflua.*

⁷ sen[y]or] senor, *amb abbrev. supèrflua.*

⁸ tostems] *amb abbrev. supèrflua.*

mercaders no eran, car quiscuna mercaderia se perdria en la pàtria d'on hix ho hon se leva, si llo mercader no era qui les trau e les fa valer, qui⁹ compra a mercat y fa mercat del que té. Encara te avís *mercader* vol dir home censer¹⁰ e vertader que té ses robes lestes, bones e verdaderes e no sofesticades,¹¹ ven lestament sens fer mostres falçes, ço és, fer mostra al comprador de una mercaderia e al vendre de altre, la qual no valrà tant, faent engans e parençeries a lles robes en depçeció¹² del comprador. E si tal fa, no cerà dit mercader ne usa de la perfectió del seu nom. E així, concluent¹³ aquest capítol, dich que mercader no vol dir més sinó home verdader e cencer, amator de veritat, diligent en sos negocis e umà en la conversació,¹⁴ moderat en tots sos fets, molt verdader e poch parlar, bon cristià, tement Déu e amant-lo e seguint lo camí de virtut e amor [a] lo proïsme com és manat en los seus sants manaments, com diu: *diliges proximum tuum sicut te ipsum*.¹⁵ O, mercader, pença tostemps que les tues obres sien concordants ab la gran perfectió del teu nom.^{f. 7r}

[3] Capítol qui tracta¹⁶ com lo bon mercader deu ésser apartat de jurrar Déu ne despitar

La segona virtut que deu haver lo bon mercader és que deu ésser molt moderat e apartat de jurrar ne blasfemar lo nom de Déu. Hoch encara, apartar de la companya de tals hòmens que de tal vici no·s vollen corregir, ans continuadament en aquell pecat viure. E per ço, no sens cauça se concorden los dochtós sancts de lla santa Escripura, tractant de aquest abominable pecat de basflemia.¹⁷ E diuen que jamés plaga nos partirà de lla persona juradora ne així¹⁸ poch de la sua casa. O, mercader, si tal voluntat ne tal vici sents en tu mateix, refrena la tua lengua, per res no cies blasfemador. Ama, honre¹⁹ e tem aquell Sen[y]or que de no res te à creat, per pur amor e no per merèixer-te-u, a ymatge e senblança sua, donan[t]-te plivilegi éser nomenat fill seu. Hoch encara, te à fet dret de tots tos membres, avent creades totes cosses per lo servici teu e de natura humana. Doncs,

⁹ qui] quij.

¹⁰ censer] llegiu «sencer», és a dir, 'íntegre', 'ferm'.

¹¹ sofesticades] enteneu 'adulterades', 'falsificades'.

¹² depçeció] llegiu «decepció», és a dir, 'engany'.

¹³ concluent] cloncloent.

¹⁴ conversació] conunsacio.

¹⁵ Mt 19, 19.

¹⁶ tracta] traccta.

¹⁷ basflemia] llegiu «blasfèmia».

¹⁸ ne així] ne aixi ne aixi.

¹⁹ honre] hanre, *corr.*

mercader, altre vegade te amonest, sies recordant de loar, beneir e honrar aquell rey senyor²⁰ immortal Déu gloriós, e pots ésser segur que la tua ànima, lo teu cors e la tua mercaderia vendrà tostemps²¹ a bon salvament. Car faent lo contrari te seg[u]irà lo que diu lo bon pro[ho]m, que lla rahó dell home jurador ho basflemiador²² a tart és que vinga a bon port a salvament e, si ve, no tota ny tan bona e, si tan bona, no ab guany sinó ab pèrdia.

[4] Capítol qui tracta de lla terça virtut que deu aver lo bon mercader]^{f. 7v}

La terça virtut és de tanta excel·lència davant Déu que major no pot ésser. E per ço dix sant Agostí: *humilitas²³ homines angelis similes facit.*²⁴ E per la humilitat avem de ser poçeydós de paradís. Ítem, ja veus què diu sant Pau: *superbis Deus recistit humilibus autem dat gratiam.*²⁵ O, mercader, sies tostemps²⁶ recordant de abraçar-te ab la virtut de humanitat, a tot lo món sies simple e humill e ceràs exelçat²⁷ en aquest món hi en l'altre. Aparta't tostemps de hòmens superbos, çies cortès e amigable a tot hom e veuràs en totes cosses Déu com te exçalçarà²⁸ e t'endregarà e muntiplicarà la tua ànima, lo teu cors e la tua mercaderia.

[5] Capítol qui tracta de lla quarta virtut que deu aver lo bon mercader, que és caritat

La quarta virtut que deu aver lo bon mercader és caritat, la qual és lum principal de totes les virtuts, com diu lo apòstol sant Pau: *caritatem autem non abuero nichil sum.*²⁹ O, mercader, sies armat de caritat per resestir al dimoni e entraràs en la gràcia de nostre

---

²⁰ senyor] amb abbrev. *supèrflua*.

²¹ tostemps] amb abbrev. *supèrflua*.

²² basflemiador] llegiu «blasfemador».

²³ humilitas] amb abbrev. *supèrflua*.

²⁴ Es tracta d'una cita recollida al *Manipulus Florum* (c. 1306): *humilitas homines sanctis angelis similes facit, et superbia ex angelis demones facit*. Aquest florilegi del segle XIV atribueix la cita a Sant Agustí, però es tracta, de fet, d'un passatge del *Liber exhortationis vulgo de salutaribus documentis, ad quemdam comitem*, anònim que ha rebut atribucions diverses, entre elles, al propi Sant Agustí. El passatge en qüestió es troba al final del capítol 18 (*Patrologia Latina* 40, col. 1053).

²⁵ Iac 4, 6.

²⁶ tostemps] amb abbrev. *supèrflua*.

²⁷ exelçat] exelcat.

²⁸ exçalçarà] exçalcarà.

²⁹ sum] sunt, *corr.* 1 Cor 13, 2.

senyor Déu. Hages pietat dells miçerables e freturans,³⁰ los quals en temps paçat³¹ estats puxants e richs e, per pèrdues e desastres, són venguts a probreça.³² E no per malla administració lur ne per ningun vici, ans la fretura los à peseguits³³ e arra no goçen comparar davant ningú, són nuus e cruus e despullats estan enclozos en lurs casas ab lurs mullers e infants,^{f. 8r} esperant la gràcia de Déu e subvenció tua.³⁴ E en tal manera los subvindrà³⁵ que Déu te assegurarà las tuas robas e mercaderias millor que çì possaves seguretats en longa. O, mercader, sies recordant dells pobres de Jesucrist, fe'ls part del que Déu te dóna per pura gràcia e bondat sua e no per lo merèixer-te-u, ama e honra los pobres e Déu amarà la tua ànima, lo teu cors e la tua mercaderia, car sàpies què diu lo avangelli: *date et dabitur*³⁶ *vobis*.³⁷

[6] Capítol qui tracta de lla quinta virtut que deu aver lo bon mercader

La quinta virtut que deu aver cascun cristià, e majorment lo bon mercader, és que ab suma diligència cascun any sia recordant venir a recte confecció, agenollant-se als peus dell confeçor ab molta dolor, plorant e penident-se dels pecats e ofençes ha fetes contra son creador penident e, avent dolor de tants pecats, prepossant tant quant a él serà posible no tornar-se d'aquí avant en vissis ne pecats, faent setisfacció justa segons lo crim e esmena de lles cosses mal dites e mal obrades e mal gunyades ab lo concell del confeçor. O, mercader, sies recordant tenir aquest conçel e ja veus què diu lo salmista: *confitemini Domino quoniam bonus quoniam in ceculum miserecordia eius*.³⁸ E tem³⁹ aquest concel; Déu te aurà missericòrdia he^{f. 8v} prosperarà la tua ànima, lo teu cors e lla tua mercaderia tostemps vindrà a bon salvament.

---

³⁰ freturans] freturarans.

³¹ paçat] pacat.

³² probreça] *llegiu «pobresa»*.

³³ peseguits] *llegiu «perseguits»*.

³⁴ tua] sua, *corr.*, amb la t- interliniada.

³⁵ subvindrà] subvencjonsdras, *corr.*

³⁶ dabitur] debitor.

³⁷ Lc 6, 38.

³⁸ Ps 117.

³⁹ tem] *enteneu 'adona't', 'tingues esment'*.

[7] Capítol qui tracta de lla sizena⁴⁰ virtut que deu aver lo bon mercader

La sizena virtut qui deu aver tot cristià, majorment lo mercader, és dejunar e fer abstinèncias, e en aquesta virtut se deu acostumar en son jovent. És entès los dyjunis qui són manats per santa mare Isglègia. Hoch encara, los dijunis de aquells sants que té en devoçió per advocats. E sàpies que aquel qui vertaderament⁴¹ dejuna fa quatra⁴² cosses per aver bon compliment lo dejuni: la primera⁴³ és abstinència, la segona oració, la terza almoyna, la quarta vigillia. E són aquestes quatre parts.

[8] Capítol qui tracta de lles virtuts corporals que deu aver lo bon mercader e del ceu exercici

E primerament⁴⁴ tractaré de la desposició corporal, ço és, que tot mercader deu ésser home sà de sa persona. E açò per quant pasa molts grans trebals de sa persona, axí en mar com en ter[r]a, per quant va per firres e mercats ab pluges, vents [e] neus d'ivern, e'n stiu ab grans calors^{f. 9r} e congoixes,⁴⁵ e més encara per mar, ab furtuna de mar e de mal temps. E per ço és mester lo mercader sia home sà de sa perçona, fort e animós per los grans trebals e perills que à de ssostenir e passar e, si era home gens deffectiu e delicat, no poria sostenir los trebals e congoixes. E encara com lo cars⁴⁶ lo y aportarà en alguna furtuna, per mar deu metre coratge als marinés e ajudar a l'exercici de lla nau ab gran ànimo. O, mercader, acostuma't en trebalar en ton jovent perquè en la velleza ages repòs.

[9] Capítol qui tracta de la segona virtut corporal que deu aver lo bon mercader, ço és, lo enteniment

La segona virtut corporal que deu aver lo bon mercader és aver bon enteniment e suptil, ço és, pençar⁴⁷ e⁴⁸ cogitar, en son fets e negoscis, a qui compre ne a qui ven qualsevol roba o mercaderia. Hoch encara, ab quints pasatges, fustes o navillis tramet robes o

---

⁴⁰ sizena] serzena, *corr.*

⁴¹ vertaderament] verta darerament.

⁴² quarta] quatra, *corr.*

⁴³ primera] *amb abrev. supèrflua.*

⁴⁴ primerament] *amb abrev. supèrflua.*

⁴⁵ congoixes] *amb abrev. supèrflua.*

⁴⁶ cars] *llegiu «cas».*

⁴⁷ pençar] pençar.

⁴⁸ e] en.

mercaderies. E tenint lo çeu enteniment ubert en los avisos e comicions⁴⁹ li donen de comprar e vendre e ell dóna a sos factós, e avertint tostemps en lo esdevenidor perquè, après fet lo avís, no·s venga a penedir. O, mercader, obre lo teu enteniment en tos actes, los qualls tostemps son plens de grans^{f. 9v} e molts perills. Sàpies avertir e mirar en tos fets e tostems hormejar⁵⁰ tos actes, que al temps e venir no·t vengues ha [e]npanedir. Pença⁵¹ e cogita e⁵² promptament exercita tost, secretament e ab repòs lo teu enteniment. [Lo teu enteniment] sia ubert, e llo restant comet a lla comanda de nostre senyor Déu.

[10] Capítol qui tracta de lla terza virtut corporal del mercader que és memòria

Gran memòria e recort deu tenir lo bon mercader qui no vol perdre en sos fets. E primerament la sua memòria deu estar uberta en aver tostemps recort de sos fets e actes de mercaderia. Tenir memòria en son temps, fer los esmerços e fer les vendes. Hoch encara, de continuar [e] regonèyxer sos libres sens dilació, per veura les vendes e compres à fetes, haver cura da ragonèyxer les entrades⁵³ e les eixides sues e son cabal. Hoch encara, visitar e regonèxer les sues botig[u]es y robes⁵⁴ y té, perquè no·s perdan ny·s gasten per aygua ho per floridura; haver bona memòria de les pàtries e terres hon és stat ne en quines robes sea més guanyt ne en qual temps an millor venda ho dexexida.⁵⁵ Hoch encara, aver memòria de les robes que compra en les ter[r]es o⁵⁶ pàtries stranyes, en qual loch les a[r]ribarà⁵⁷ ho vendrà, ne en quin temps an més req[u]esta per proveyr a l'esdevenidor. E més encara, à d'aver^{f. 10r} memòria de escriure e de fer avisos a sos factós del que concor[r]erà, perquè primer sien avisats e avertits que los altres. E més, que aja memòria que lo seu cabal no sia escampat ab factós que no sien segurs ne espirementats e de bon renom⁵⁸ e de bona fama, e persones de vergonia e de consciència. Hages memòria, no vulles fiar lo teu en loch que no sia segur per principal o ab bona seguretat o fermaça. O, mercader, ages memòria e gran recort en tots tos fets, ayxí de les cosses presents com de les pasades, e pença en lo esdevenidor. E comana't tostemps a nostre senyor Déu, lo

---

⁴⁹ comicions] comfcions *per* comjcions.

⁵⁰ hormejar] *enteneu* 'disposar convenientment'.

⁵¹ Pença] Penca.

⁵² e] *interliniada*.

⁵³ entrades] *ef* entrades, *corr.*

⁵⁴ y robes] *fi* robes.

⁵⁵ dexexida] *llegiu* «desexida», *és a dir*, 'sortida'.

⁵⁶ o] a.

⁵⁷ a[r]ribarà] *enteneu* 'obtindrà'.

⁵⁸ renom] *renon*.

qual endreza lo enteniment e memòria de aquells qui l'amen y ll temen envés lo proïsme [ab] bona intenció.

[11] Capítol qui tracta dels cinch senys corporals e primerament dell ull del mercader⁵⁹

Ara faré menció dels cinch senys corporals e primerament del ull del mercader, lo qual deu éser molt agut e penetrant en alguns lochs e fets, e en altres deu ésser molt humil e mansuet. O, mercader, lo teu ull sia agut e penetrant en la coneixança⁶⁰ de les mercaderies e robes, que coneg[u]es si són falçes ho sofesticades ne co-|^{f. 10v} [r]ronpudes. Hoch enquera, lo teu ull, mercader, sia continuadament mirar e regonèyxer los comptes teus dels teus libres. Fets que tots estig[u]en lestament e clara. E fets que lo teu ull sia mansuet e homil a tot lo món en lo practicar y en lo contractar ab altres⁶¹ mercaders. He lo teu ull hubert en comprar e vendre bé e lestament, perquè no t ving[u]es a penedir.

[12] Capítol qui tracta de lla orrela⁶² del mercader

La orella del mercader deu éser tostemps uberta en molt escoltar qualsevol enjúria, com diu lo savi que horelles de mercader deuen éser plenes de molta pasciència.⁶³ Hoch encara, la orella del mercader deu estar uberta en hoir e compendre los fets dels altres en manera molt virtuosa. O, mercader, la tua horella sia uberta als compradós e venedós de les tuas robes, stà ab les orelles hubertes en saber noves⁶⁴ de totes les pàtries, perquè de aquelles puixxes avisar los teus factors. Té les horelles hubertes als cor[r]edós, no refuces contracta que à a ton hùtill sia, escollta tot lo món e parla poch, e ningú no sàpia lo teu coratge e tu sàpies la voluntat dells altres. E, faent així, seràs prosperat en aquest món i⁶⁵ en l'altre, la tua mercaderia tostemps creyxerà e montiplicarà.^{f. 11r}

---

⁵⁹ *Al marge esq.*: Araiofare.

⁶⁰ coneixança] coneixanca.

⁶¹ ab altres] ab baltres.

⁶² orrela] *llegiu «orella».*

⁶³ pasciència] paciència, *corr.*

⁶⁴ noves] totes noves, *corr.*

⁶⁵ i] e, *corr.*

[13] Capítol qui tracta del centiment del nas, que·s odorar,⁶⁶ del mercader

Lo nas és odorar,⁶⁷ és enteniment subtil e, majorment en lo mercader, deu éser molt prim, per quant són molltes drogues e mercaderies que en la olor se coneixen, ço és, quales se conserven o no, de lles quals ab la flayre an coneixença si són florides, sofesticades e raparades. E així sies avertit, perquè no puixques ésser desabut⁶⁸ en comprar.

[14] Capítol qui tracta de la bocha del mercader

De aquest capítol deu aver gran cura lo mercader en estudiar e primerament quant és envers Déu, com és ja damunt tractat. Lo mercader deu ésser molt hapartat de jurrar ne blasfemar Déu, ans deu ésser acostumat en loar e beneyr aquel. E en lo practicar, deu parlar paraules humils e gracioses e no ab preçumció,⁶⁹ ans ab molta humilitat deu contractar, comprar e vendre, per manera que tothom sia convidat^{f. 11v} he auran vulluntat a ell comprar e vendre. Hoch encara, per quant va per terres e pàtries estrànies, ayxí per mar com per te[r]ra, tostems practicar ab omillitat e graciosa manera, a fi que los cor[r]edors, patrons, ostes de cor[r]eus hoficials que cullen drets, tots sien promtes en donar-li endreça; e asò per la sua umillitat e bona manera.

[15] Capítol qui tracta de l'exxerççi de lles mans que deu haver lo bon mercader

E primerament te dich lo bon mercader deu ésser home àbil de lles mans. Primerament en ben escriure e en tota primor de comtes. E més, menar sos llibres apuntats e ab bon stil e molt verdaderament e lesta. E més encara, deu ésser mestre de ligar un costal [o] una balla segons la condició della mercaderia raquer. E més, de ses⁷⁰ mans deu saber pesar tota manera de pes,⁷¹ com canastó, romana, pes de march e de qualsevol condició de pes. Ítem, deu saber més canar draperia. Hoch encara, apuntar aquella, si mester serà, he aparenyar un drap. E saber aparenyar⁷² qualsevol condició de mercaderia, puix no y meta

---

⁶⁶ odorar] adorar.

⁶⁷ odorar] adorrar.

⁶⁸ desabut] *llegiu «decebut».*

⁶⁹ preçumció] precumció.

⁷⁰ de ses] deidesses, *corr.*

⁷¹ de pes] de depes.

⁷² aparenyar] acondicionar, *corr.*, -parenyar *interliniat.*

falcia ne falza sofesticada o falça aquella. O, mercader, sies àbill e diligent en ton hobrar, mena tos fets e negocis lestament e lla tua mercaderia serà prosperada.^{f. 12r}

[16] Capítol qui tracta de l'exercici dells peus dell mercader

Los peus del bon mercader jamés deuen estar ab repòs, majorment quant és jove e va per viatges, ço és, ésser diligent en caminar, en cavallar, anant per fires e mercats, cercant los cor[r]edors ab diligència per vendre la sua roba e per comprar-ne d'altre, anar en longes per saber e çentir totes les cosses, ayxí com arra les vendes e compres e los preus de aquelles, si munten o devallen, anar visitar les ostes de cor[r]eus per aver letres e per trametre'n d'altres e per saber encara veres noves de fustes ho navillis. E més encara, caminar e cercar volenters los seus deutors e recobrar lo que li és degut. O, mercader, no sies ne[g]ligent en caminar e treballar per utilitat tua e de aquells que fan a tu coma[n]des, si vols venir a prosperitat.

[17] Capítol qui tracta com lo bon mercader deu ésser apartat de supèrbia^{f. 12v}

La supèrbia és un pecat tant abominable e desplaent a Déu, lo qual crema la ànima e llocors de aquel qui és soperbiós. Ja veus què diu sant Pau: *superbis Deus resistit humilibus autem dat gratiam*.⁷³ O, mercader, no sies soperbo, no parles mal d'altri, no diges mal de la mercaderia de l'altre, no menyspreus mercadés strangers, no diges mal del contracta de l'altre. E si ests soperbiós, tot lo món fugirà de tu, nengun no volrà contractar ab tu ne compres ne vendes. Vaen-te tal, no·t cal anar per lo món que per la tua supèrbia e mal parlar, tothom de tu se apartarà, o per ventura algun gran desastre en ta persona e béns te seguiria. Sies mançuet,⁷⁴ no sies remorós ni çerq[u]les discòrdies, e fets per manera que puixes anar de dies e de nits per terres e províncies sens aver-te a reçellar ne guardar de ningú. Fets per manera que, en qualcevol loch que tu vages, tostemps sies amat e honrat e per altres gents endressat sies tu a lla tua mercaderia.

---

⁷³ Iac 4, 6. *Vid. supra nota 28.*

⁷⁴ mançuet] mancuët.

[18] Capítol qui tracta com lo bon mercader se deu lunyar de avarícia rahanablement⁷⁵

De avarícia deu éser apartat lo mercader, e dir-te en què à de ser liberal e no avar e en què deu ésser avar, puix no sia vissiosa la avarícia, quant és pecat mortal. Lo mercader no deu ésser avariciós, ans deu ésser liberal en pagar lo que deu, éser per manera que la sua^{f. 13r} avarícia no sia cauça ningú se puxe clamar d'ell. E per conseg[u]ent deu ésser promte he liberal en pagar lo que deu. Axí mateix, no deu ésser avariciós de carregar ab dolenta fusta, per respecte que aurà millor mercat dell nòllit, car més val pagar bé en bona fusta e bon navilli que menys ab dollenta. Ítem, no deu ésser avariciós en assegurar lo que trametrà, car més val guanyar poch e sovint; segur que çí as ri[s]chs ho perdies tot, e que anaçes⁷⁶ a ri[s]ch de guanyar molt. Ítem, no deu ésser avariciós en desenpa[t]jar⁷⁷ los drets llestament per traure de perill les robes. Ítem, no deu ésser avariciós en satisfacer los patrons [e] hostes de correus, perquè ab millor voluntat donen endreça ab los seus fets e en les sues robes. E més encara, deu estrenar⁷⁸ guardes de mar ho de qualsevoll drets, per quant li poden fer molltes cortesies. Hoch encara, estrenar ofecials de nau e altres de fustes, com són notxers, guardiants, comits; E açò⁷⁹ perquè ab major volluntat auran cura de la sua roba per endreçar, regonèixer d'aygua e d'altres danys que a lles robes per mal estivar e per mal col·locar e venir poden. E encara, no deu ésser avariciós en metre bones cubertes e cerpelleres als seus draps, robes e mercaderies per ésser elas milor guardades e aparencades⁸⁰ e millor vendables.⁸¹ E de tots aquets caps deu tenir memòria lo bon mercader: no ésser avariciós.

[19] Capítol qui tracta dell pecat de luxòria, que⁸² és molt desplaent a Déu e desconeix lo mercader^{f. 13v}

La luxòria⁸³ és lo pus vill e brut pecat que per natura umana pot éçer executat: rau la ànima del libre de⁸⁴ vida, és cap de tot mal, coromp lo cors e acursa la vida. Com

---

⁷⁵ rahanablement] *amb abrev. supèrflua.*

⁷⁶ anaçes] avances, *corr.*, -na- *interliniat.*

⁷⁷ desenpa[t]jar] *llegiu «desempatxar», és a dir, 'enllestir'.*

⁷⁸ estrenar] *enteneu 'donar estrenes', 'gratificar'.*

⁷⁹ açò] *aco.*

⁸⁰ aparencades] *aparencades.*

⁸¹ vendables] *guo vendables, corr.*

⁸² que] *ço.*

⁸³ luxòria] *luxeria, lu- interliniat.*

⁸⁴ de] *e de, corr.*

augmentarà lo teu caval que cies luxuriós⁸⁵ e bagasser? Qui·t farà comandes vaent-te tenir tal vici? E sàpies, per cert, que si tenies hu[n] pou de moneda, esent putanier en breu tem[p]s serrà exaugat. O, mercader, si tu vas per fires e mercats per comprar ho vendre, e·t trobes per lo teu mal vici ab alguna dona o fembra, la qual vista la tua inclinació te fastejarà ab caríssies e engans e demostracions de amor, la qual se rrafute sol per aver del teu. Digues-ma quina endressa aurà la tua mercaderia, si tu vols ha lla mala fembre complaura, la qual tostems pença com te porà trayr e aver de la tua roba. E més encara, si tu naveg[u]e e seràs en un port ho en una ciutat o terra, e per donar endreça en lo teu fet de la tua roba e de les comandas a tu fetes, e treballaràs en expedir-te, en comprar ho vendra, e lla fusta se spa[t]jarà. E tu que ages més curra de estar ab les putanes, pença com estarà ton fet si tu romans de popa,⁸⁶ dich-te que més te valdria morir. Jamés façes propi de dona sinó de la tua muller, e de la resta jamés no te'n vulles enpaxar, si no ton fet és tot perdut. E jamés si tal vici tens, e vida, ningú no fiarà de tu vaent-te putanier. Ja veus per fembres quants⁸⁷ perills, quantes morts se són seg[u]ides en lo món. E així, prech-te carrament de aquest vici te vulles apartar, qui és així pudent e cap della tua destruyció.

[20] Capítol qui tracta dell peccat de irra|^{f. 14r}

O, mercader, de ira vulles ésser apartat, car sàpies que la ira és pigor que foch qui crema la anyma e llo cors de la creectura, car la irra fa apartar l'ome de tot juy natural en sos fets. E dons, mercader, com iràs tu per lo món, per terres estrànies e gens no conegudes, que sies home yrós? Certament perillosa veig la tua mercaderia de perdre, hoch encara lo teu cors, de algun desastre que·t seguirrà. Sies mançuet⁸⁸ e omill e Déu complir-t'à de tots béns.

---

⁸⁵ luxuriós] lux|xurios.

⁸⁶ romans de popa] *absent del DCVB i del Vocabulari de Farauo. Potser 'contra el vent', 'en terra ferma' i/o 'pendent de la carn'.*

⁸⁷ quants] *amb abbrev. supèrflua.*

⁸⁸ mançuet] mancueta.

[21] Capítol qui tracta com lo mercader no deu ésser home gollós

La gola és la olla ha hon se cuynen tots los vicis he pecats qui çón en l'home. E primerament te dich que la golla may se farta e de lla golla naix la luxòria e, de la luxòria, poca devoció e, de poca devoció, poca vergonya e, de poca vergonya, tota rivalteria e robaria. Hoch encara, que lla golla cuyta l'ome a lla mort. O, mercader, molt te prech caramente de aquest malbat vici e pecat sies apartat, si vols plaura a Déu e si vols ésser estimat en lo món, e si vols viure longament. Hoch encara, si vols augmentar lo teu⁸⁹ cabal. E dig[u]es^{f. 14v} tu, mercader, com estarà la tua mercaderia si tu ests gollós e gollafre [e] embriach. E més, qui de tu qui vas per lo món, per mar e per terra, per pàtries e terres stranyes, ab gents no conegudes, si tu ests goliart i embriach, què faràs? Car l'ome gollós i embriach no te crèdit, car és mort, no sap què·s fa ni què·s diu. Què serà de tu e de les tues robes, mercaderies e comandes a tu fetes? O, mercader, altre vegade te prech de tal vici sies apartat, amodera y aregla a tu mateix, no vulles anar en terres stranyes ne maça en ninguna part per festes e convits, car molts mals se cauçen e algunes vegades bosins porten l'ome a lla mort. Menga e beu en ço del teu, e ab la tua compania e viandes comunes, car si a la golla vols soplir, ella te farà fer del florí làntia et farà venir a tota misèria. Met mesura en ton fet ans que ella s'i meta, e viuràs sanament e luniat de molts desastres e malalties.

[22] Capítol qui tracta dell pecat de invídia

La invídia és un pecat lo qual estreny e ofega la ànima e lo cors de aquel qui en tal pecat se acostuma. O, mercader, de enveja sies apartat si vols aver de Déu endreça. E primerament te⁹⁰ avís no ajes envega dels contractes dels altres mercaders, si per çort ixen millors que los teus. No parlas mal de les robes dels altres mercaders perquè puixes millor contractar de les tues. Sies moderat e cortès en tos fets. No vulles parlar d'altri lo que no voldrias fos dit de tu, e dóna la endreça⁹¹ en les robes dels altres, la que tu voldrias fos donada en las⁹² tuas. E prech no ages envega de lla endreça e prosperitat^{f. 15r} dels altres. Hages diligència en tos fets, en compres e en vendes, està preparat e previst per manera

---

⁸⁹ augmentar lo teu] agumentar toteu.

⁹⁰ te] de, *corr.*

⁹¹ endreça] endreça.

⁹² las] -s *interliniada*.

que après no·t vingues a penedir. E loa e beneeix nostre Sennor de la endreça que·t dóna, e no sies envejós dels fets dels altres que als teus no han enveja.

[23] Capítol qui tracta del peccat de pareça⁹³

De pareça deu ésser apartat lo crestià, e majorment lo mercader, qui ha mester aver més diligència en sos fets que home vivent en aquest món. O, mercader, si ests pararós lo teu nom te pots mudar, car pareça és anamiga de tota virtut. O, perarós, malvat dormidor negligent, què serà de tu que, si tenies lo major caval del món⁹⁴ e riqueses, tot serà no res, car la pareça t'o farà tot perdre. E saps tu que llo bon mercader, com los haltres dormen, ell deu ve[t]llar, caminar, cavalcar, navegar, córrer⁹⁵ per a les fires e ssos factós, si mester és spa[t]xar e sos llibres deligentment visitar e sos deutes⁹⁶ ab diligència recobrar. E més encare, no deus ésser pererós de comprar, conduyr e prosperar les robes que vols trametre o navegar; e acò perquè, venguda la fusta en que vols muntar e caregar, sies prestament desenpatxat.⁹⁷ E, faent així, de aquest peccat e vici seràs clarament apartat.

[24] Capítol qui tracta de comprar e de vendre |^{f. 15v}

Si tu, mercader, vols ben comprar e ben vendre, fets e mira que en saber que tota la mercaderia sia bona e lesta segons la sua condició. E après és mester tingues en amistat coreadors e bons hòments, en los quals ting[u]es tanta amycicia que cien voluntaris en la endreça e utilitat tua. E davant lo venedor e comprador no·t mostres voluntari ne calt de aver de aqueles robes, sinó fret e repossat. E si est comprador, apunta ton fet e no·t refies dells corredors. Mira pertot e apunta que lo que compres quina dexaxida haurà. No tengues res adormit, si sobres de gran mercat no era. E recor-te que, si prens temps per pagar alguna cosa, que sies segur puixes complir al tem[p]s que promets. No faces peu ny teng[u]es esperança pagar de robes ho cambis que t'esperen a venir, car moltes vegades no ve així com hom se pença e així molts mercaders indiscrets compren sots sperança⁹⁸ de cozes a venir, les quals no són segures, ho prenen algun destorp. E així molts se troben

---

⁹³ *Precedit per:* Capítol qui tracta, *canc.* Afegit per una altra mà.

⁹⁴ món] amb abrev. *supèrflua*.

⁹⁵ córrer] correus.

⁹⁶ deutes] llibres deutes, *corr.*

⁹⁷ desenpatxat] desenpaixat.

⁹⁸ sperança] speranza.

enganats, d'on vénen a rompre e perdre lo crèdit per no poder complir lo que prometan al tem[p]s. E més encara, te avís e·t prech que vulles guardar, com aseparàs letres de cambis per crèdit de altres mercaders, apunta bé què tens de aquell qui·t tramet a pagar lo cambi e averteix si deus acceptar ne complir aquell. Ama més e guarda lo crèdit teu que lo dels altres e pença,⁹⁹ com sia pasat lo tem[p]s, si pots sens dan teu ne desonor complir aquell, puix ho puixes fer lestament e bona sens ésser dit mal mercader ni cavil·lós. Cerva e mantén la tua honor e llo teu crèdit, car aqueixa és la cosa que deu tenir lo mercader millor. E més encare, és mester sies avisat en les compres^{f. 16r} e barates, sies prompte si compres, leva prestament ton comte.¹⁰⁰ Així ara vet¹⁰¹ que tu vas per firres, ço és, a Llió ho ha Pesanàs ho a Ixmirna¹⁰² ho en qualsevol altra firra, si tu portes contans, ja deus tenir en ton recort per tu ho per comició d'altre que vols comprar ne quina mercaderia e, si veus ton bon avantatge de preu e de bona mercaderia, no esperes que altri haja lo teu bocí, si és bo. E si aportes robez ho mercaderies en fire, així mateix, apunta si barates ab altres robez que sàpies avantatgar les tues de major preu que si venies al comptat.¹⁰³ E així està ab la ballesta parada perquè quant lo coredor o mercader te presentarà algun contracta, sàpies prestament cloure e avantatgar-te.¹⁰⁴ No estigues adormit, car poria venir altri e calar-se ab l'altre e tu romandries adormit. E així mateix, si vas per mar ab fusta ho navilli, sies destre en contractar ab los torsimanys e corredors, sies prest desenhaxat, no romangues dels darrés en contractar, apresan a fer a lla voluntat de aquells ab qui contracten. E així, solament sies recordant e sàpies bé levar lo balans e conte, perquè en dit contracta pug[u]es¹⁰⁵ bé guanyar. Car los que són flaumàtichs e paresosos e mals compradors en lo contractar van ensumant per les terres e fires e, com ells an acordat e pençat,¹⁰⁶ los altres tenen la roba en¹⁰⁷ nau ho a llur voluntat. O, mercader, recor-te de aquest conçell, sies liberal comprador e promte, puix sies cert que llo contracta és bo e avantatjós a tu per poder guanyar. E après sies recordant, en aver rebuda la roba, franchament pagar-la sens engan^{f. 16v} ne decepció de aquell qui la t'aurà venuda, e de pagar los drets no te n'oblits, vers lest a tot lo món e la tua vida farà donar endreça a les tues robez. Strena bé los corredors e guardes, perquè en altre viatge per ells sies milor

---

⁹⁹ pença] penca.

¹⁰⁰ comte] *amb abrev. supèrflua.*

¹⁰¹ vet] *interliniat.*

¹⁰² Ixmirna] Ixmiena.

¹⁰³ comptat] *amb abrev. supèrflua.*

¹⁰⁴ avantatgar-te] avantatxarte.

¹⁰⁵ pug[u]es] buges.

¹⁰⁶ pençat] penca.

¹⁰⁷ en] ab en, *corr.*

endreçat.¹⁰⁸ E regeix-te per manera que en la terra ho pàtria per hon pases ho estàs, que tostemps y puixes tornar per a negociar. E sies avertit jamés compres robes de ladres ne de cossariz, car lo guany no aprofitaria, ne facez contractes desone[s]ts ne usures. Compre e ven lestantment ab contractes honests e virtuosos, e Déu te prosperarà la tua ànima, lo teu cors e lla tua mercaderia.

[25] Capítoll qui tracta de vendes

Lo mercader qui ven les sues robes és tengut aq[u]eles adobar e aparençar ab graciosa manera, vendre-les puix en dites robes no fassa frau ne engany ningú al comprador. En lo pes, en la mesura ho en lo comte, qualçevol sia lo preu, dóna lestantment lo dret que ests tingut donar e no sies dormidor en vendre. Ages suma diligència en escoltar los coreadors e compradós. Té les horelles hubertes al vendre perquè, com te vendrà al toch,¹⁰⁹ sàp les espaxar e cloure ton fet prestament. E sies avertit que tu pots vendre a qualsevol condició de persona, bona ho dolenta, quina mercaderies vulla, puix al contant de preçent sies pagat. E, sobretot, te avís te quarts de fiar ne scampar lo teu cavall.^{f. 17r} E, si vens a temps e as a fiar la tua roba, sies informat de la fama del comprador, sies segur en aq[u]ell deute ho cinó ages bones fermançes e seguretats mercantívolls. Och encara, contractes e hobligacions, albarans e totes hobligacions que coneg[u]es te sien segures les robes que li vens, e açò¹¹⁰ puix tu li fies so dell teu e¹¹¹ ells ne fan lurs fets que almenys sies segur que, vengut lo tem[p]s, sies pagat del principal ho de les fermançes. O, mercader, sies recordant de tenir lo meu concell e servir aquell e no seràs en vendes dessabuts ny enganat.

[26] Capítol qui tracta de la diligència del mercader

Gran diligència deu aver lo bon mercader en sos fets, en molta cura e vigilància saber cercar vies e maneres lícites e onestes per les quals puixe guanyar e son cabal augmentar, e no pas en frauds, engans ne usures, car no serrà dit mercader. E primerament, deu aver diligència en escriure e fer aviços a sos factós e amichs de la concorència dell temps e del

---

¹⁰⁸ endreçat] endreçat.

¹⁰⁹ al toch] *enteneu 'moment oportú', 'oportunitat'.* El DCVB no aporta exemples antics.

¹¹⁰ açò] aco.

¹¹¹ e] *interliniat.*

ésser e preu de les mercaderies, per poder de aquelles rebre e trametre en aquels qui li'n demanaran, e aquelles molt secretament preparar perquè per altres mercaders no sia sentida la neççitat de aquell aver ho robe que^{f. 17v} li demanen ho vol tremetre. Gran diligència deu haver en manar¹¹² sos libres e comptes ab gentil stil e ab brevitat¹¹³ de paraules, ben scrits e ben comptats e apuntats. Hoch encara, deu ésser diligent en saber lo coratge dels altres e que ningú no sàpia lo seu. E molt diligent en comprar e vendre e saber pesar tota manera de pes, ço és, canastó, romana, e pes de moneda. Hoch encara, la conexença¹¹⁴ de tota moneda d'or e d'argent, de quants quirats és e de quin[a] empremte e de qual sen[y]oria. De totes aquestes cosses deu¹¹⁵ aver diligència lo bon mercader. E gran diligència en cobrar los deutes graciosament speran e comportant, e joyosament aver lo seu dels deutós e no fer les mencions que les mencions no·t pag[u]en lo deute, car si·ls comportes a poch a poch, seràs-na pagat. E si·ls fas mencions e eixecutar, los faràs venir a rompre e a batre's, d'on tu serràs cauça¹¹⁶ de lla lur desonor e tu perdràs lo deute.¹¹⁷ O, mercader, sies diligent en tots tos actes e fets ab virtuosa manera.

[27] Capítol qui tracta de comandes, donades e presses

Lo present capítol se entén en dues maneres, ço és de les comandes fetes a tu, e de les comandes que tu fas als altres. E si a tu és feta alguna comanda per algun mercader de robes, pren tretat¹¹⁸ de la comició q[u]e·t dóna perquè haprés no·t pug[u]es dir as pasada la comició e series tengut a pagar si ningun dessastre y venia. E per so te^{f. 18r} prech ajes diligència en guardar e contractar de les robes a tu comanades més que si focen tues, la una per lo esguart de Déu, l'altre per ton profit e onor com ests tengut, car aquell de¹¹⁹ qui és per ço ta n'ha feta¹²⁰ comanda fiant de tu ésser perçona en saber i donar cura y andreça. E si tu faràs la comanda a algú com tal volluntat tengues, mira aquell q[u]ina andreça e conduyta dóna a lla sua roba. E sàpies si és home diligent, ne ssi és viciós, hoch encara si à pres may comandes d'altri ne quina rahó¹²¹ n'à donada. E si és home fiat e

---

¹¹² manar] llegiu «menar», és a dir, 'portar'.

¹¹³ brevitat] pre|vitat.

¹¹⁴ conexença] conexenca.

¹¹⁵ deu] del.

¹¹⁶ cauça] cauca.

¹¹⁷ deute] teute.

¹¹⁸ tretat] llegiu «trasllat», és a dir, 'còpia'.

¹¹⁹ de] interliniat.

¹²⁰ feta] fata.

¹²¹ rahó] roha.

examinat e conegut, apunta bé ton fet ab ell e lla comanda preça per mans de notari ab la millor seguretats que pugues. O, mercader, sies diligent en les comandes a tu fetes més que ci eren tues e de aquelles dóna bon comte e així vendràs aver bon crèdit e augmentaràs¹²² so del teu ab molta onor e prosperitat.

[28] Capítol qui tracta de seguretats

Lo mercader qui no assegura les sues robez breument veurà la distroció¹²³ de son cabal, majorment en la concorença dell temps¹²⁴ de vuy, que les mars van plenes de cossaris e males gents. Car si sol estaves al ri[s]chs de la fortuna e dell mal tem[p]s, puix tu aguesses previst caregar ab bona fusta ben amarinateda e ben exarciada, pories-te regir de altre manera en lo assegurar. E dich-te que Déu e la sua Mare són los prencipals aseguradós, car tost[emp]s ab tot que tu posses seguretats de les tues robez, promet a Déu e lla sua Mare alguna cosa, ço és, alguna misa a la hor e glòria lur,^{f. 18v} soplicant-los¹²⁵ vullen endreçar les robez. Ara tornaré al nostre bon propòsit. Tu, mercader, veuràs què munta o què costa lo que vols tremetre o, així mateix, lo que esperes q[u]e-t deu ésser tramés d'altra te[r]ra per algun teu factor; e de açò per letra serràs avisat. Tu deus assegurar de les quatre parts, les tres o, si és pasatge molt segur la meytat e, si és perillós, tota la cantitat, açò és, remés a lla tua discreció. O, mercader, sies recordant de assegurar lo teu cabal, no estig[u]es ab perill de ser destroït per les mans de algun malvat cosari.

[29] Capítol qui tracta dell caregar

E com tu volràs caregar ab algun¹²⁶ pasatge que sia bo, ço és, al cas que acomanes lo teu ha ome espirimentat e conegut, e après ab bona fusta e per bon patró, medona [*sic*] he ben amarinateda, jamés no carechs més del terz de ton cabal, majorment com és viatge larch. Reste'n-te tostemps, de les tres parts, les dues en te[r]ra ho en segur, e açò per tenir seguretats de ta casa, muller, infants e família. E après pots acomanar a alguns ab viatges cur[t]s ab algunes petites sumes; e açò per prosperar millor lo teu cabal. E nota que, en lo

---

¹²² augmentaràs] agumentaras.

¹²³ distroció] *llegiu «destrucció».*

¹²⁴ temps] *amb abbrev. supèrflua.*

¹²⁵ soplicant-los] -los *interliniat.*

¹²⁶ ab aglun] ab balgun.

viatge atseg[ui]t per tu personalment anar, pots metre e caregar la mitat de ton cabal, car allà hon la tua perçona¹²⁷ anirà bé y pot anar la mitat de ço del teu, ço és, dell cabal, per quant altre endreça e manera donaràs tu en tos fets que altri. Enperò, sies atvertit: no·t metas ab viage larch que les mercaderies sien vitualles, com vins e forments, legums, fruytes, com ara pança, figa e altres fruytes.^{f. 19r} E si tu t'i mets, fers que cia lo viatge curt, per quant en lo viatge larch no pot aver hom lo espaxament e, si tarda maça, pasa la sauhó¹²⁸ e venda de aq[ui]ella vitualla. Hoch encara, que altres n'i porten e la tua dormirà, así passa la sauhó, la vitualla és perduda e mal exaguada e tu perts molt. E perçò¹²⁹ te donaré conçell ací davall de quines robez pots comprar que no·s gasten.

[30] Capítol que dóna concell al mercader quines robes deu mercadejar que són segures

E sàpies, mercader, que són vuyt condicions¹³⁰ de robez ho avers les quals may se gasten, pus les guar[t]s de mullar. E són dues vermelles, dues blanq[ui]es y dues groges, e dues negres. E per les dues vermelles és entès lacha¹³¹ e grana, e per les dues blanq[ui]es és entès alum, cotó, e per les dues grog[ui]es és entès holli e serra, e per les dues negres és entès indi e pebre. E de aq[ui]estes te done concell uses e jamés perdràs del cabal per esperar la venda ho raq[ui]esta de aq[ui]elles robez. E après sies avertit en lo restant e, ben avisat, pença¹³² en lo tem[p]s a venir. Hoc encara, en quina terra ho pàtria compres ho vens e, de aq[ui]elles que compres ho barates la sauhó, si serà bona de vendre en la pàtria q[ui]e lles vols portar. E encara, levar lo balans dell pes com responderà e per senblant la moneda e encara les mesions, despesses e drets a què responderà^{f. 19v} per tal, que vist tot lo fet, puixes segurament¹³³ contractar perquè ajes utilitat e guany. E en aq[ui]esta manera per aq[ui]est cap seràs segur, car lo bon mercader deu levar lo balans de lles robes que compra ho ven ho tramet o li són trameses, compra ho fa comprar. E és mester q[ui]e après la compra sàpia descriure¹³⁴ les despesses fan les robes posades en casa sua ho allà hon les fa condoir ho trametre. E perçò¹³⁵ te prech sies de tot clarament avisat.

---

¹²⁷ perçona] percona.

¹²⁸ sauhó] *llegiu «saó», és a dir, 'oportunitat', 'ocasió'.*

¹²⁹ perçò] perco.

¹³⁰ condicions] cosses condicions, *corr.*

¹³¹ lacha] *corr. il·legible.*

¹³² pença] penca.

¹³³ segurament] *amb abbrev. supèrflua.*

¹³⁴ descriure] donar escriure, *corr.*

¹³⁵ perçò] perco.

[31] Capítol qui tracta de la pràtica o manera deu tenir lo mercader com vol emprendre algun gran viatge, com de Alexandria a Contestinoble o Flandes e de tot altre

Ara és mester tu, mercader, sies avistat de tenir la pràtica seg[u]ent, si vols emprendre larch¹³⁶ viatge. E ací apuntaràs tu aquell viatge, si ll'as fet ho no altre vegada e, si altre vegada l'as fet, ja ests avisat dels esmerços com los deus fer e de qual[s] robes e mercaderies. Hoch encara, de les pràtiq[ue]s de la pàtria hon irà e, si en haquella pàtria jamés no ests estat ne navegat, se deu informar ab alguns notables mercaders, progòmens, quines robes són raq[ue]stes en la pàtria hon vol anar e de lla manera e pràtica¹³⁷ que ab les gents de aquella te[r]ra deu tenir e servir e aver haguda clara informació, sens alguna ficció.¹³⁸ Tu, a poch a poch, pots esmerçar¹³⁹ e comprar tirant de luny, no mostran-te afectat, ne cal, en aver de aquelles robes, hans ho deus^{f. 20r} diçimullar. Hoch encara, te avertir en lo comprar, en lo temps que se n'acostuma a fer millor mercat, ço és, que quiscuna cosa en son temps e sauhó. E après, les robes que comprades auràs, metre-les en manera vistosa e parensosa perquè sia més vendable als compradors. E après, com tu tendràs les robes a punt en casa tua o en botiga, sercaràs bon pasatge, ço és, bona nau e bona galera¹⁴⁰ ben amaritada e ben exxarciada ab bon patró, savi e home de lla terra, ho almenys fiat o experimentat e sagur. E après saber la nau si va de punta o en quines terres tocha, perquè puixes més esmerçar en algunes robez per les escales hon tocha he aquelles puixes vendre e comprar-ne d'altres. E si t fan comandes, pren-les ab manera¹⁴¹ que, per fer los fets dells altres, no dons mal recapte en les tues robes. No preng[ue]s comanda de home cavil·lós ne cautellós, pren-la ab tal comició que faràs de aquelles com de les tues e jamés seràs enganat ne y perdràs tos treballs. E après de tot açò, vengut lo temps dell caregar, no cies jamés dels primers, perquè les tues robes no ving[ue]n masa baix per perill d'aygües e altres cosses. Hoch encara, perquè no cien les tues robes les més darreres¹⁴² qui s posen en te[r]ra, ne així poch no cien dels darrers per molts esguars. Sies tostemp, si fer-se pot, dels migans, car la via mitgana és la via segura. Ajes amistat ab loss hofficials de nau perquè la roba tua sia millor estibada e col·locada. Paga [e] espaxa

---

¹³⁶ larch] laich.

¹³⁷ pràtica] -ti- *interliniat*.

¹³⁸ ficció] ficcio.

¹³⁹ esmerçar] esmercas.

¹⁴⁰ galera] valera.

¹⁴¹ manera] *amb abbrev. supèrflua*.

¹⁴² darreres] darrerres.

los drets bé e lestatment per traure de perill la tua roba, e après posa e assegura la part que volràs. E fet açò, metràs en tall horde tos fets e lla tua casa, muller, infants e família. E primerament que dexes procurador home virtuós, fiat, examinat, lexant memorial dels deutes a tu deguts, los qualls^{f. 20v} no as poguts recobrar per neligència tua o per mal pagador o per no ésser a tem[p]s lo que té de pagar. Ab procura a ell e a ta muller, si serà dona discreta, per poder fermar àpochas e fer albarans del que rebut auran. E per semblant, si tu deus res ho t'esperes deure per no ésser vengut lo temps, paga-u e faça-u la rahó an aq[u]els a qui tu est deutor. E après d'açò, lexa ta muller ab bona compania, fornida e basta del que mester aurà ella e lla sua família. E fet açò, fes ton testament en manera virtuosa perquè, si alre era de tu, la tua ànima fos descaregada e ta muller [i] infants romang[u]esen clas¹⁴³ sens aver alguna discòrdia per los béns. E així Déu te endresarà e faràs com deu fer persona virtuossa e dexaràs la tua casa ab repòs e conçoollació.¹⁴⁴ E venguda la jornada dell recullir, lo dia abans confessaràs e combregaràs perquè la tua ànima estiga aconçoollada, e llo jorn q[u]e-t reculliràs, oyràs misa e, en nom de Déu, pren comiat de ta muller ab gracioses paraules amonestant-la, te reculliràs devant tot hom e no de amagat, prenent comiat graciossament dels amichs. E no sies jamás dels darrés al recullir; recull-te de dia e no de nit e seràs ben alleujat¹⁴⁵ en nau. E aquí, graciossament acostar-se als bons prenent amicicia ab patró, notxer e guardià, mariners e mercaders e a tot hom mostrar-se amigable, cortès e umà. E après tots jorns dir son hofici, oracions e devocions, pregonan lo gloriós Déu e lla sua Mare te vullen guardar d'arrar¹⁴⁶ e defalir e de mala mort a morir, e aportar a bon port e ha bon salvament. E après, com la nau serrà junta¹⁴⁷ en algun port ho terra, jamás sies dels primers a l'exir. Abans¹⁴⁸ que tu ysques, lexa venir algun qui aport nova de lla terra, ja si és sana o morbosa e si hi ha marcha ho algun deteniment o emp[a]xment contra la nació sua. Hoch encara, si hi ha mester exir^{f. 21r} per vendre o comprar, ho només¹⁴⁹ val estar en nau per no aver hocació de despendre en golatejar o fembrajar, e val més star en son trast¹⁵⁰ fins a Déu sia plasant, sien junts allà hon ell desige per poder negociar [e] espaxar. E llavores se deu comanar a Déu e sortir ab molta diligència, çercar, sentir, mirar e haver informació de coreadors e

¹⁴³ clas] *enteneu 'lliure de gravàmens'*.

¹⁴⁴ conçoollació] *concollacio*.

¹⁴⁵ alleujat] *enteneu 'alotjat'*.

¹⁴⁶ d'arrar] *darar*.

¹⁴⁷ junta] *enteneu 'avisada'*.

¹⁴⁸ abans] *abans abans*.

¹⁴⁹ ho només] *hon nomes*.

¹⁵⁰ trast] *enteneu 'lloc', 'departament de la nau'*.

torcimany, com la sua roba porà vendre ho baratar e star per sebut e avertit e avisat, perquè per éls no puga ésser enganat. E així contractar ab summa diligència, comprant ho venent en la millor manera que porà. En avertit a tot lo que serrà mester, tornar caregar ses robes e mercaderies ben ligades e ben ensarpellades e ben espaxades per fugir e perill de guardes, e sien conlocades en bon loch en la fusta hon iran e mesa en manifest de la nau. E fets de manera que sies espaxat dels primers perquè, si lla fusta és desespaxada, tu sies desespaxat.

[32] Capítol qui tracta que lo bon mercader no deu jamés muntar en fustes de cossaris

Lo bon mercader jamés deu muntar ni fer viatge algú ab fusta de cosaris, si donchs gran necessitat no l constrenia que no pog[ue]s muntar ab altre. E açò per quant lo cosari és malaït de Déu e de tots los sants; hoch encara, de totes gents, car tostemps està en pecat mortal. E sies avertit jamés d'él's vulles comprar robes ne mercaderies, car no farias ton profit, ans seria fet mal profit a llas altres robes que de bon just¹⁵¹ guanyades auries.^{[f. 21v}

[33] Capítol qui dóna¹⁵² concell al mercader que enprèn fer nau o algun navilli comprar

O, mercader, jamés enpreng[ue]s tot sol e de ton cabal fer fusta, ço és, nau ho qualsevol altre navilli, que primer no sàpies quals són los personers¹⁵³ e que cien gents sàvies, bones e riq[ue]s e de bona conversació. Jamés no t'acostes a home cavil·lós ni barater per aver part ab tu en alguna cosa o mercaderia. Jamés metes en fer fusta més avant dell terç del preu que costarà. E après, així com trauràs dels nòlits a poch a poch, na pots traure algú dels personers e comprar la tua part fins a tant hages lo que y metits de primer. E après, com lo navilli envalleix, vendre'n alguna part per quant en fusta vella tostemps créyxen despesezes¹⁵⁴ e macions. E en açò¹⁵⁵ cies avisat.¹⁵⁶

---

¹⁵¹ de bon just] *enteneu 'de dret', 'de manera justa'.*

¹⁵² dóna] tracta dona, *corr.*

¹⁵³ personers] *llegiu «parçoners».*

¹⁵⁴ despesezes] *llegiu «despeses».*

¹⁵⁵ açò] aco.

¹⁵⁶ *Al marge esq.: Nota.*

[34] Capítol qui dóna concell al bon mercader de no fer fermança¹⁵⁷

Mercader, vull-te avisar jamés no faces fermança a ningú, si ja donchs no desliberes pagar, car los que fan fermança,¹⁵⁸ tots stan en aq[u]eixa¹⁵⁹ esperança. Enperò, sobretot te vull avisar no faces fermança a cosari ningú, car no atén res que prometa a Déu ny a son proïsme. E més no faces fermança a cambiador ne ha ofecial que à de tenir taula, ne faces fermança a home eclejiàstich car, si él se mor, la renda no és sua e tu perts e ests tengut a pagar com son arendame[n]ts de beneficis,¹⁶⁰ los quals no pots collir sinó tant com viu lo qui te lo benifet. E més, te avís no faces sola escrita en letra de cambi de ningú, si ja no ests segur de aq[u]el per qui la fas. E en açò sies ben avisat car, si no u fas, pagaràs dell teu. E per fer plaer a l'altre no fasses dan a tu mateix.^{f. 22r}

[35] Capítol qui dóna concell com lo mercader deu ésser home graciós e que done endreça als mercaders strangés

E sàpies que llo bon mercader deu ésser home graciós, dich virtuós, umà e cortès en tots sos actes, clos e tanqat, poch parlar, vergonyós, lunnyat de vicis, amant lo proïsme com si mateix. Ço¹⁶¹ és, que tu, mercader, a hon se vulla que tu sies, deus metre, envia e endreça tots los desviats, majorment mercaders, vaent-los tu en algun litigi, q[u]estió o adversitat, li deus ajudar, mantenir, rahonar, puix a tu no cia càrrech que manteng[u]eses questió ho litigi que fos contra rahó e justícia. E tu, vaent tenir aq[u]ell bon dret e rahonable, lo deus endreçar en concòrdia alguna ab altre¹⁶² part, ajudant tostems a lla rahó que lo stranger per res no cia maltractat, concelan-lo e acompanyan-lo en lo que serà mester e rahonar, puix no cia en derogació de la honor de Déu ne del proïsme ny ti¹⁶³ mostran-li les pàtriq[u]es e maneres de lla pàtria, les quals aq[u]el ygnore. E ayxí sies cert de senblans actes, tu reportaràs gran mèrit davant Déu e bon renom e fama, ultre la obligació que tendràs de aq[u]el qui en son loch te servirà com sia en la sua pàtria ho en altre, pur¹⁶⁴ aq[u]ell renom ho fama hauràs, as guaniade hultre lo mèrit ne auràs de nostre senyor Déu.

---

¹⁵⁷ fermança] fermanca.

¹⁵⁸ fermança] fermanca.

¹⁵⁹ en aq[u]eixa] en baqeixa.

¹⁶⁰ de beneficis] dehoficis, *corr.*, bene- *interliniat*.

¹⁶¹ ço] co.

¹⁶² ab altre] ab baltre.

¹⁶³ ny ti] *enteneu* 'i tu', 'o tu'.

¹⁶⁴ pur] *enteneu* 'també', 'així mateix'.

E cies cert que la principall virtut que deu aver lo bon mercader aquesta és una, car lo crèdit e¹⁶⁵ la fama fa pròsper lo mercader.]^{f. 22v}

[36] Capítol que conçella lo mercader per prosperitats e béns yn[m]obles no·n desama¹⁶⁶ manejar¹⁶⁷ son fet¹⁶⁸

Conçell-te, mercader, no sies de aquells que vollen viure ab yoyositat ab propietats e rendes e desenpare¹⁶⁹ la mercaderia és mester e prestar ha usures, cençals¹⁷⁰ e viollaris per perdició de lur ànima. Sies tostemps diligent en manegar e trastejar ton cabal ab la noble mercaderia, la qual és una alquímia que jamés féu dany en ninguna ciutat ne casa, car ceçant¹⁷¹ la mercaderia en la pàtria ho casa del mercader, breument vindrà en misèria e roÿna e desolació. Car la ciutat qu'és en bona prosperitat, la mercaderia n'és cauça,¹⁷² és art noble e qui prospera tots aquells qui verament la çeg[u]eixen. No, emperò, ab fraus¹⁷³ ne enganys ne usures, car ab senblants va lo dimoni. Lo verdader mercader Déu lo endreça y prospera e, per tant, per tornar al prepòcit te dich poths tenir casa pròpia per no aver a mudar ne anar a redolons d'altres propietats, com més n'à deutes¹⁷⁴ e més i metràs e may te'n loaras com lo teu art no ho requira. Soll te concell te bates ab la mercaderia, la quall és molt gracioussa art.

[37] Capítoll qui tracta con¹⁷⁵ lo bon mercader deu ésser liberall molt en pagar lo que deu]^{f. 23r}

Molt te prech sies recordant de lles promeses que fas e fers, per manera que per res no cia rompuda la tua paraula. Paga lestament lo que promets per dita de taula ho de contants. Fes per guisa que jamés en casa tua no sia vist saix,¹⁷⁶ porter, ne veg[u]er, ne ningun altre

---

¹⁶⁵ e] es.

¹⁶⁶ desama] ama *canc. indegudament.*

¹⁶⁷ manejar] *amb abbrev. supèrflua.*

¹⁶⁸ son fet] fet *canc. indegudament.*

¹⁶⁹ desenpare] *amb abbrev. supèrflua.*

¹⁷⁰ cençals] cencals.

¹⁷¹ ceçant] cecant.

¹⁷² cauça] c- *interliniada.*

¹⁷³ fraus] *faius per farus, amb -us ratllat.*

¹⁷⁴ n'à deutes] nadeutres.

¹⁷⁵ con] *amb abbrev. supèrflua.*

¹⁷⁶ saix] *llegiu «saig».*

hofecial. Siets jutge de tu mateix e sàpies conèixer lo que la justícia coneixerà fahen-te eixecutar, e no cies de aquells qui an mester sobreceyments e guiatges perquè ningú no·ls puixe eixecutar ne fer pagar. O, mercader, guarda bé, no cies de aquells tals, car lo seu nom no es concordia ab les hobres.

[38] Capítol qui tracta dell significat de lla marcha dell mercader

E sàpies que aquella figura o marcha que en lo principi de son exercici pren lo mercader deu éser per ell ben pensada e deu se cauçar¹⁷⁷ sobre les letres e part de aqueles que entren en lo nom de fonts, ço és, Pere Juan ho Bernat. E per lo sobrenom se fan les armes ho senyals, ab tot que armes no són lécites a tota condició de gens. E a fer aquella figura o marcha que alegeix fer, jamés per ell deu ésser mudada. E ci és cert que la marca¹⁷⁸ representa la bondat e virtut de aquell mercader qui la fa, e fers per manera que, a hon que cia vista ne tro-|^{f. 23v} bada, se puga dir aquesta és la marcha de tal mercader, lo qual és home virtuós e de bona promen[i]a e mercader verdader en tots sos actes. Esigiràs¹⁷⁹ que totes aquelles robes e mercaedries ho letres hon se veurà la tua marcha, quiscú serrà pregat donar-i bona endreça e conduir-lla allà hon la tua voluntat serrà. O, mercader, sies amador de Déu e de virtut, serva les pàtriq[u]es e maneres dels capítols demunt dits e veuràs que en tot loch la tua perçona e la tua marcha ab les mercaderies seràs endreçat. E tornant al prepòcit nostre,¹⁸⁰ los senyals són estats trobats primerament en lo sell que no en la terra, ço és, senials miraculosos que Déu permet sobre creaturas. E après, y à altres senials que són per lo cos d'estrologia e filosofia com són signes e planetas e cometes e steles en lo sol e en la luna. E après, són stats senyals molts en la te[r]ra, los quals veheren los entichs, com se lig en lo Daniel que fahien lo tahu creu en les portes ab sanch de boch en lo temps de la mortalitat del poble judaich e eran desliurats e preservats de la pestilència. E après, és vengut lo gran mesies Jesús de Natzaret, Déu y om encarnat per obre del Esperit Sant en lo virginal ventre de la immaculata verge Maria, la qual à portada la verdadera marcha e senyal en lo seu coll per la remició nostre, ço és, la creu. E per tal, tot mercader crestià, sobre la figura ho al costat, fa una creu, la qual és endreça e

---

¹⁷⁷ cauçar] caucar.

¹⁷⁸ marca] mata, *corr.*, -rca *interliniat*.

¹⁷⁹ esigiràs] *llegiu «exigiràs».*

¹⁸⁰ nostre] mostre.

refligeri¹⁸¹ en tot perill, ço¹⁸² és, contra mal temps e contra lo malvat diable, e perçò que aqueles robes vingan a bon port e salvament e cien conegudes éser robes de crestià. E sàpies que lo moro ne lo jueu no y facien, bé és veritat que y fa marca. E perçò¹⁸³ te'n fas recort, perquè sàpies donar rahó de la tua marcha.

[39] Capítol qui dóna concell com lo bon mercader se deu lunyar de joch|^{f. 24r}

Molt se deu apartar de tota manera de joch lo bon mercader, e de la converçació e companya de aquells qui·ll seguexen. Aparta't, lunya't de tota condició de joch e maiorment de daus, neipes e taules, e per res no y comenses, que a gran pena te'n poràs dexar de tan mal vici. Ni çols¹⁸⁴ no·l vulles mirar car, ci és cert que si tal vici tens, no ests dit mercader. E si ests jugador, no ests senyor de ço dell teu, ny seràs tengut en reputació de bon home. E dig[u]es què farà lo teu cabal que tu sies jugador, e qui·t farà comanda de ninguna cantitat de mercaderies ho pecunies, que sies jugador. E perçò te u prech cament: de tal vici sies apartat e seràs estimat e honrat¹⁸⁵.

[40] Capítol qui dóna concell com lo bon mercader se deu lunyar de dones

Lo bon mercader deu ésser moderat en lo frequentar¹⁸⁶ ab dones per eixecutar en ellas pecat. Com sia sert si en hòmens e lo abstenir sia cosa difícil com cia acte umà, enperò, si no viu castament, almenys a tart, cautament e amagada. O, mercader, lunya't de males dones e desvergonyades sens consciència, les quals són principi de tot mal e jamés no pecten sinó com te poran enganar per aver la tua substància, tocan-te ab paraules e festejaments de gran engan e decepció. Ja as hoït ho legit quants són estats desebut per dones, morts e maltractats a cauça¹⁸⁷ d'ellas. E què farà lo teu cabal e mercaderia que tu cies putanyer? Ne qui·t farà comandes, que cies tal? E cies cert que jamés, mentres tal vici seguesq[u]es, lo teu cabal no creixerà. Hoch encara, seràs en grans perils de sa¹⁸⁸

---

¹⁸¹ refligeri] *llegiu «refrigeri».*

¹⁸² ço] co.

¹⁸³ perçò] perco.

¹⁸⁴ çols] cols.

¹⁸⁵ *Al marge superior, una creu.*

¹⁸⁶ frequantar] frengantar.

¹⁸⁷ cauça] cauca.

¹⁸⁸ de sa] della, *corr.*

perçona per gelocia d'altres ribals. E ayxí, te prech no t'acostumes en tal vici e peccat e veuràs millor com nostre Senyor te endreçarà.¹⁸⁹

* * *

Llibre de l'art Mercantívol

[1] Recort¹⁹⁰ de monedes qui acostumen có[r]er per tot lo Levant e Ponent

Per quant per la esperiència e de les coçes vistes e aqueles ab la divinal ajuda de nostre senyor Déu, lo qual és donador de totes coses e a ell primer ce deu entendre, ha loar e beneir-lo e tots jorns pregant¹⁹¹ e loant-lo e tenir-lo davant los ulls en totes [coses] com à de ser, del quall hom à de venir a totes les endreces e g[r]àcies e per qua[n]t jo, Gaspar Muntmany,¹⁹²f. 168v mercader, ciutadà de Barcelona, ab l'ajuda e devinal clemè[n]çia de nostre senyor Déu e l'ajuda del ceu Fill gloriós, qui per nós à pres mort i paçió, ens à molt amats e a mi molt endreçat en espirementar les coces de les qual[s] faré en après avant memòria, per endreça de aq[u]els q[u]i l'art mercantívol volen tenir e uzar, los quals prech tan carament com puch, volent pregar Déus per mi que ha ell lli placia donar-me la sua santa glòria. E açò¹⁹³ fa perquè ajen algun lum e esperiència de la coces que jo é vistes e praticades, tant de vista com de pràtica, de les que é trameces¹⁹⁴ com per les que é vistes, per les qualls ab l'ajuda divina de nostre Senyor é haguts grans profits e utilitats, e auran los qui, après de mi, vindran ab l'ajuda divinal husant vers les mercaderies bonament e virtuosa. E sobretot prech tant com puch a tots aq[u]els qui aq[u]est gloriós art volran seg[u]ir, uzar e practicar, cien relevats de vicis he sobretot de joch e de fembres, qui çoll¹⁹⁵ aq[u]ests dos vicis basten e acupen molt lo enteniment faent perdre lo negoci e profits que lo mercader deu aver car, estant en¹⁹⁶ aquels delits de jochs e de fembres e en altres voluntats, pert los profits deuria aver, e encara la gràcia de nostre Senyor Déu. E així,

---

¹⁸⁹ endreçarà] endrecara.

¹⁹⁰ Recort] Reduccions, *corr.*

¹⁹¹ pregant] *amb abbrev. supèrflua.*

¹⁹² Muntmany] Muntaiany.

¹⁹³ açò] aco.

¹⁹⁴ trameces] *llegiu «trameses», és a dir, 'fetes'.*

¹⁹⁵ çoll] coll.

¹⁹⁶ en] emb.

aparta't de tot vici e veuràs com nostre seyor Déu te¹⁹⁷ darà la sua beneyta gràcia, e endreça de tot bé e la¹⁹⁸ tua mercaderia tostemps multiplicarà. I axí, cerva-u.

E així, stant tostemps esvellat ab Déu e ajes molta diligència de totes les cozes auràs ha fer. E primerament te prech dig[u]es oració cotidiana, aq[u]ella oració que tindràs més en devoció, e levat de gran matí, sob[r]e tot dos ho tres ores abans de dia, a fi que ningú no·t torp de les cozes auràs a fer. E feta ta oració, fes ton memorial de les cozes que entre dia auràs a fer, així en la ciutat hon abitaràs com en qualcevol loch que çies. Així fes-o e veuràs totes tes cozes com auran bon recapte.¹⁹⁹

Perquè ara aurem-te metre las cosas çón²⁰⁰ bonas per cascun loch per totes les parts del món, com après vindran per avant. E encara, de les monedes q[u]i co[r]ren per totes les parts, dites axí peços²⁰¹ e mesures. E primerament, partint de Barcelona e volent²⁰² anar a Mallorca, te diré qui[n]a moneda cor[r]e, e après de totes lles parts dell món. E és segons se segueix.^{f. 169r}

---

¹⁹⁷ te] de.

¹⁹⁸ la] lo.

¹⁹⁹ recapte] *amb abbrev. supèrflua.*

²⁰⁰ çón] con.

²⁰¹ peços] pecos.

²⁰² volent] voler.

ANNEX

Taula de manuals editats

TÍTOL	AUTOR	COPISTA	DATA (DE COMPILACIÓ)	LLOC (DE COMPOSICIÓ)	COMPANYIA (A LA QUE PERTANY)	LLOC DE CONSERVACIÓ	SIGNATURA	EDICIÓ
<i>Memoria de tucte le mercantie, come caricano le navi in Alexandria, e li pesi come tornano d'una terra add un'altra</i>	Anònim	Anònim	1278	Pisa	No consta	Biblioteca Comunale de Siena	— (Còpia del XVII)	MONACI, Ernesto, <i>Crestomazia italiana dei primi secoli con prospetto delle flessioni grammaticali e glossario</i> , Città di Castello, S. Lapi Editore, 1889, 206 p.; LOPEZ, Roberto Sabatino; AIRALDI, Gabriella, <i>Il più antico manuale italiano di pratica della mercatura</i> , dins AA.DD., <i>Miscellanea di studi storici</i> , Gènova, Università di Genova: Istituto di medievistica (Collana storica di fonti e studi, diretta da G. Pistarino, 38), 1983, vol. 2, pp. 99-133.

<i>Libro di divisamenti di paesi e di misure di mercatanti e e d'altre cose bisognevoli di sapere a mercatanti di diverse parti del mondo</i>	Francesco Balducci Pegolotti	Filippo di Niccolao Frescobaldi (Agnolo di Lotto dall'Antella)	c. 1310-1340	Florència	Bardi	Biblioteca Riccardiana de Florència	ms. 2441 (Còpia de 1472)	PAGNINI, Giovanni Francesco, <i>Della decima e di varie altre gravezze imposte dal comune di Firenze, della moneta e della mercatura de' Fiorentini fino al secolo XVI</i> , Lisboa - Lucca [Florència], Giuseppe Bouchard, 1765 - 1766, 4 vols.; EVANS, Allan (ed.), <i>La pratica della mercatura</i> , Cambridge, Mass., The Mediaeval Academy of America (The Mediaeval Academy of America, 24), 1936.
<i>Zibaldone da Canal (acèfal)</i>	Anònim	Anònim (primer proprietari Nicolò da Canal)	c. 1320	Venècia	No consta	Universitat de Yale	Integrata: Beinecke Rare Book Library	STUSSI, Alfredo (ed.), <i>Zibaldone da Canal: manoscritto mercantile del sec. XIV</i> , Venècia, Comitato per la pubblicazione delle fonti relative alla storia di Venezia (Fonti per la storia di Venezia, V), 1967; DOTSON, John E. (ed.), <i>Merchant culture in the fourteenth century Venice: the Zibaldone da Canal</i> , Nova York, Medieval and Renaissance Text and Studies, 1994.

<i>Tarifa zoè noticie dy pexi e mexure di luoghi e tere che s'adovra mercadantia per el mondo</i>	Anòni m	Anòni m	c. 1345	Venècia	No consta	Archivio di Stato di Venezia	—	CESSI, Roberto; ORLANDINI, Antonio (eds.), <i>Tarifa, zoè noticia dy pexi e mexure di luogi e tere che s'adovra marcadantia per el mondo</i> , Venècia, Carlo Ferrari - Reale Istituto Superiore di Scienze Economiche e Commerciali di Venezia, 1925.
<i>Libre de conexense s de spícies e de drogues e de avissaments de pessos, canes e massures de diverses terres</i>	Anòni m	Anòni m (primer propietari conegut: Joan Pons)	1385	? Barcelona	No consta	Biblioteca Universitària de Barcelona	ms. 4 (Còpia del XV)	GUAL CAMARENA, Miguel, <i>El primer manual hispánico de mercadería (siglo XIV)</i> , Barcelona, CSIC: Instituto de Geografía, Etnología e Historia (Anuario de estudios medievales, Anejo 10), 1981.

<i>La pratica di mercatura datiniana</i> (acèfal)	m Anòni	— (una part pot ser atribuïda a Cristofano di Bartolo Carocci da Barberino di Mugello)	1385 o 1386	No consta	No consta / Datini	Archivio Datini di Prato	ms. 1174	CIANO, Cesare (ed.), <i>La «pratica di mercatura» datiniana (secolo XIV)</i> , presentació de Federigo Melis, Milà, A. Giuffrè (Biblioteca della rivista Economia e storia, 9), 1964.
<i>Ricordanza di robe</i> (Quaderno di conti e ricordanze)	Ambrogio di Lorenzo de' Rocchi	—	1394-1395	Mallorca-València	Datini	Archivio Datini di Prato	—	DINI, Bruno (ed.), <i>Una pratica di mercatura in formazione (1394-1395)</i> , Florència, Le Monnier, 1980.

<i>Questo libro [...] sul quale scriverò modi e forme che si deono tenere in merchanti e e chambi in ongni luogho</i>	Saminiato di Guciozzo de' Ricci	Antonio di Messer Francesco da Pescia	1396 / c. 1416	Gènova/ No consta	No consta / Medici	Biblioteca Nazionale de Florència	ms. 17 (Còdex Panciatichiano) (Còpia del XV)	BORLANDI, Antonia (ed.), <i>Il manuale di mercatura di Saminiato de' Ricci</i> , Gènova, Di Stefano (Fonti e studi, 4), 1963.
<i>Richordo di molti pessi chome tornono dall'una città al'altra</i>	—	Francesco di Niccolò	1396	Marsella (Florència)	No consta	Perdut (abans Archivio Datini di Prato, 1930)	—	PIATTOLI, Renato, <i>L'origine dei fondaci datiniani di Pisa e Genova in rapporto agli avvenimenti politici</i> , Prato, G. Bechi, 1930.
<i>Il Memorial e</i>	Francesco Bentaccordi	—	c. 1400	Provença (Florència)	No consta	Archives départementales de Vaucluse	ms. 1 F 54	HAYEZ, Jérôme; BRAMBILLA, Simona (eds.), <i>Il tesoro di un povero: il Memoriale di Francesco Bentaccordi, fiorentino in Provenza (1400 ca)</i> , Roma, Viella (Scritture e libri del medioevo, 16), 2016.

<i>Libro di gabelle, e pesi, e misure di più e diversi luoghi; e come pesi, e misure tornano di un luogo ad un altro</i>	Giovanni di Bernardo da Uzzano	—	1442	Pisa o Venècia	No consta	Biblioteca Riccardiana de Florència	—	PAGNINI, Giovanni Francesco, Della decima e di varie altre gravezze imposte dal comune di Firenze, della moneta e della mercatura de' Fiorentini fino al secolo XVI, Lisboa - Lucca [Florència], Giuseppe Bouchard, 1765 - 1766, 4 vols.
--	--------------------------------	---	------	----------------	-----------	-------------------------------------	---	--

<i>Il libro di tucti e chostumi, cambi, monete, pesi, misure et usanze di lectere di cambi et termini di decte lectere che ne' paesi si chostuma et in diverse terre</i>	— (primer propietari : Ricciardo di Vieri del Bene)	Giorgio di Lorenzo Chiarini	1458	Ragusa	No consta	Diversos manuscrits, el més antic: Biblioteca Nacional de Florència	ms. 72 (Còdex Panciatichi ano)	BORLANDI, Franco (ed.), <i>El libro di mercatantie et usanze de' paesi</i> , Torí, S. Lattes & C. (Documenti e studi per la storia del commercio e del diritto commerciale italiano, 7), 1936.
<i>Libro dell'arte di mercatura</i>	Benedetto Cotrugli	Giovanni di Matteo di Giovanni Strozzi	1458	Nàpols?	No consta	Diversos manuscrits, sobre el que es basa l'edició: Biblioteca Marucelliana de Florència	ms. C. 16 (Còpia de 1485)	TUCCI, Ugo, <i>Il libro dell'arte di mercatura</i> , Venècia, Arsenale (Techne, 9), 1990; MARCO, Luc; NOUMEN, Robert, <i>Traité de la marchandise et du parfait marchand</i> , París, L'Harmattan (Les classiques, Recherches en gestion, 1), 2008.

<i>Llibre que explica lo que a de ser un bon mercader</i>	Anònim / Gaspar Montmany?	Domin go Pau	S. XV (1481-1491?) / 1520?	Mallorca? Barcelona?	No consta	Arxiu del Regne de Mallorca	DIV 37B-2	—
---	---------------------------	--------------	----------------------------	----------------------	-----------	-----------------------------	-----------	---

Fig. 2 Taula de manuals de mercaderia editats